

ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ବାଳକଃ ଗଣିତଂ କରୋତି ।	-	ବାଳିକା ଗୀତଂ ଗାୟତି ।
ମୃଗଃ ବୃକ୍ଷତଳେ ଶେତେ ।	-	ମୃଗୀ ଜଳଂ ପିବତି ।
ଶିକ୍ଷକଃ ପଢ଼ିକାଂ ପଠତି ।	-	ଶିକ୍ଷିକା ଦୂରଦର୍ଶନଂ ପଶ୍ୟତି ।
ନେତା ଜନାନ୍ ଭାଷତେ ।	-	ନେତ୍ରୀ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛତି ।

ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକରେ ରେଖାଙ୍କିତ ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର । ‘ବାଳକ’ ପଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ‘ବାଳିକା’ ରୂପ ହୋଇଛି । ସେହିପରି ମୃଗର ମୃଗୀ, ଶିକ୍ଷକର ଶିକ୍ଷିକା ଓ ନେତାର ନେତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଅଟେ । ଏହିପରିଭାବରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗବାଚକ ପଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନପାଇଁ ପୁଂଲିଙ୍ଗବାଚକ ପଦରୁ ଉତ୍ତର ଟୀୟ (ଆ), ଡୀୟ ଡୀଷ୍ (ଇ), ଆନୀୟ (ଆନୀ) ଓ ଉତ୍ (ଉ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଯଥା - ମୃଗ + ଟୀୟ = ମୃଗୀ, ବାଳକ + ଟୀୟ = ବାଳିକା ଇତ୍ୟାଦି । ନିମ୍ନଲିଖିତ ‘ଟୀୟ’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଅଜ = ଅଜା ।	ବୃଦ୍ଧ = ବୃଦ୍ଧା ।	ଶୁକ = ଶୁକା ।
କୋକିଳ = କୋକିଳା ।	ବାଳ = ବାଳା ।	ଚତୁର = ଚତୁରା ।
ଅଶ୍ଵ = ଅଶ୍ଵା ।	ସୁତ = ସୁତା ।	ପ୍ରଥମ = ପ୍ରଥମା ।
ମୁଷିକ = ମୁଷିକା ।	ପୂର୍ବ = ପୂର୍ବା ।	ଦ୍ଵିତୀୟ = ଦ୍ଵିତୀୟା ।
ଶିବ = ଶିବା ।	ଚପଳ = ଚପଳା ।	ତୃତୀୟ = ତୃତୀୟା ।
ଛାତ୍ର = ଛାତ୍ରୀ ।	ବସ୍ତ୍ର = ବସ୍ତ୍ରୀ ।	କୃଶ = କୃଶା ।
ଶିଷ୍ୟ = ଶିଷ୍ୟା ।	ଚଟକ = ଚଟକା ।	ବୀର = ବୀରା ।
ସମାନ = ସମାନା ।	ଅପର = ଅପରା ।	ପାପ = ପାପା । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହିପରି ଅନ୍ୟ କେତେକ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ = ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ।	ଗରିଷ୍ଠ = ଗରିଷ୍ଠା ।	ଶ୍ରେଷ୍ଠ = ଶ୍ରେଷ୍ଠା ।
କନିଷ୍ଠ = କନିଷ୍ଠା ।	ବରିଷ୍ଠ = ବରିଷ୍ଠା ।	ପ୍ରେଷ୍ଠ = ପ୍ରେଷ୍ଠା ।
ଲଘିଷ୍ଠ = ଲଘିଷ୍ଠା ।	ନେଦିଷ୍ଠ = ନେଦିଷ୍ଠା ।	ପରିଷ୍ଠ = ପରିଷ୍ଠା । ଇତ୍ୟାଦି

ଗୁରୁତର = ଗୁରୁତରା ।	ଦୀର୍ଘତର = ଦୀର୍ଘତରା ।	ପ୍ରିୟତର = ପ୍ରିୟତରା ।
ଲଘୁତର = ଲଘୁତରା ।	ପରୁତର = ପରୁତରା ।	ଦୂରତର = ଦୂରତରା ।
କ୍ଷିପ୍ରତର = କ୍ଷିପ୍ରତରା ।	ମୃଦୁତର = ମୃଦୁତରା ।	ସରଳତର = ସରଳତରା । ଇତ୍ୟାଦି

ଗୁରୁତମ = ଗୁରୁତମା ।	ବୃଦ୍ଧତମ = ବୃଦ୍ଧତମା ।	ଦୀର୍ଘତମ = ଦୀର୍ଘତମା ।
ଲଘୁତମ = ଲଘୁତମା ।	କ୍ଷୁଦ୍ରତମ = କ୍ଷୁଦ୍ରତମା ।	ସରଳତମ = ସରଳତମା ।
ପ୍ରିୟତମ = ପ୍ରିୟତମା ।	ବୃହତ୍ତମ = ବୃହତ୍ତମା ।	ଯୁବତମ = ଯୁବତମା । ଇତ୍ୟାଦି

ମନେରଖ - ତର, ତମ ଓ ଇଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନ୍ତ ଚିହ୍ନିତପଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ପାଇଁ ଟାପ୍ (ଆ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗିଥାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଗତ = ଗତା ।	ପଠିତ = ପଠିତା ।	ଜାତ = ଜାତା ।
ଦୃଷ୍ଟ = ଦୃଷ୍ଟା ।	ଲିଖିତ = ଲିଖିତା ।	ଦତ୍ତ = ଦତ୍ତା ।
ନୀତ = ନୀତା ।	ଶୁଭ = ଶୁଭା ।	ହତ = ହତା । ଇତ୍ୟାଦି ।
ସେବମାନ = ସେବମାନା ।	ବର୍ତ୍ତମାନ = ବର୍ତ୍ତମାନା ।	
ଲଭମାନ = ଲଭମାନା ।	ବିଦ୍ୟମାନ = ବିଦ୍ୟମାନା ।	
ଶୟନ = ଶୟନା ।	ଇକ୍ଷମାଣ = ଇକ୍ଷମାଣା । ଇତ୍ୟାଦି ।	

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ = ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟା ।	ପଠିତବ୍ୟ = ପଠିତବ୍ୟା ।
ନେତବ୍ୟ = ନେତବ୍ୟା ।	ଶ୍ରୋତବ୍ୟ = ଶ୍ରୋତବ୍ୟା ।
ଦାତବ୍ୟ = ଦାତବ୍ୟା ।	ହନ୍ତବ୍ୟ = ହନ୍ତବ୍ୟା । ଇତ୍ୟାଦି ।

ପଠନୀୟ = ପଠନୀୟା ।	ପାନୀୟ = ପାନୀୟା ।
ଗ୍ରହଣୀୟ = ଗ୍ରହଣୀୟା ।	ଦାନୀୟ = ଦାନୀୟା ।
ଶ୍ରବଣୀୟ = ଶ୍ରବଣୀୟା ।	ସ୍ମରଣୀୟ = ସ୍ମରଣୀୟା ଇତ୍ୟାଦି ।

ମନେରଖ - କୃଦନ୍ତର 'କ୍ତ' 'ଶାନର୍' 'ତବ୍ୟ' ଓ 'ଅନୀୟ' ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନ୍ତ ପଦରେ 'ଟାପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ରୂପ ହୋଇଥାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ସୁକ୍ରୋଡ଼ = ସୁକ୍ରୋଡ଼ା ।	ସକେଶ = ସକେଶା ।	ମହାଲଲାଟ = ମହାଲଲାଟା ।
ସୁନଖ = ସୁନଖା ।	ଅକେଶ = ଅକେଶା ।	ଶୂର୍ଯ୍ୟଶଖ = ଶୂର୍ଯ୍ୟଶଖା ।
ସୁମୁଖ = ସୁମୁଖା ।	ସନାସିକ = ସନାସିକା ।	ଗୌରମୁଖ = ଗୌରମୁଖା ।
ସୁଭଗ = ସୁଭଗା ।	ଠରୁଶିଖ = ଠରୁଶିଖା ।	କାଳମୁଖ = କାଳମୁଖା ଇତ୍ୟାଦି ।

ମନେରଖ - (i) କ୍ରୋଡ଼ାଦି ଶବ୍ଦ ଓ ବହୁସ୍ୱରାନ୍ତ ପଦରୁ 'ଟାପ୍' ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗପଦ ଗଠିତ ହୁଏ ।

(ii) ଅଜ୍ଞବାଚକ ପଦପୂର୍ବରେ ସହ (ସ), ନଷ୍ (ଅ) ଆଦି ଲାଗିଥିଲେ 'ଟାପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

କାରକ = କାରିକା ।	ଅଧାପକ = ଅଧାପିକା ।	ପାଚକ = ପାଚିକା ।
ପାଠକ = ପାଠିକା ।	ସାଧକ = ସାଧିକା ।	ନାୟକ = ନାୟିକା ।
ଶିକ୍ଷକ = ଶିକ୍ଷିକା ।	ଲେଖକ = ଲେଖିକା ।	ଗାୟକ = ଗାୟିକା ।
ମାମକ = ମାମିକା ।	ବାଳକ = ବାଳିକା ।	ଯାଚକ = ଯାଚିକା ।
ଦର୍ଶକ = ଦର୍ଶିକା ।	ଗ୍ରାହକ = ଗ୍ରାହିକା ।	ସେବକ = ସେବିକା ଇତ୍ୟାଦି ।

ମନେରଖ - ‘ଟାପ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ଥ ‘କ’କାରର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ‘ଅ’ କାର ସ୍ଥାନରେ ‘ଇ’କାର ହୁଏ । ମାତ୍ର, ନର୍ତ୍ତକ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ‘ନର୍ତ୍ତକୀ’ ହୁଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର - ସୂତକ = ସୂତକା, ସୂତିକା ।
ପୁତ୍ରକ = ପୁତ୍ରକା, ପୁତ୍ରିକା ।
ବୃନ୍ଦାରକ = ବୃନ୍ଦାରକା, ବୃନ୍ଦାରିକା ।

ମନେରଖ - ଉପରି ଲିଖିତ କେତେକ ‘ଟାପ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ବିକଳ ରୂପ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ ସମାନ ରୁହେ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ତାରକ = ତାରକା (ନକ୍ଷତ୍ର), ତାରିକା (ରକ୍ଷାକାରିଣୀ) ।
ବର୍ଷକ = ବର୍ଷକା (ଉତ୍ତରୀୟ), ବର୍ଷିକା (ସ୍ତୋତ୍ରକାରିଣୀ) (ରଙ୍ଗତୁଳିକା) ।
ବର୍ତ୍ତକ = ବର୍ତ୍ତକା (ମାଲବତକ), ବର୍ତ୍ତିକା (ବଳିତା) ।

ମନେରଖ - ‘ଟାପ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନରୂପ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ ।

ଏହିପରି କେତେକ ‘ଡାପ୍’ ଓ ‘ଡଃଷ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର- ଏହାର ଶେଷରେ ‘ଇ’ କାର ଯୋଗ କରାଯାଇଛି ।

ନଦ = ନଦୀ ।	କାକ = କାକୀ ।	ନଟ = ନଟୀ ।
ଗୌର = ଗୌରୀ ।	ବ୍ୟାଘ୍ର = ବ୍ୟାଘ୍ରୀ ।	କୁମାର = କୁମାରୀ ।
ମୃଗ = ମୃଗୀ ।	ଦେବ = ଦେବୀ ।	ତରୁଣ = ତରୁଣୀ ।
ସିଂହ = ସିଂହୀ ।	ଘୋଟକ = ଘୋଟକୀ ।	ସୁନ୍ଦର = ସୁନ୍ଦରୀ ।
ହୟ = ହୟୀ ।	ଈଶ୍ଵର = ଈଶ୍ଵରୀ ।	ଖନକ = ଖନକୀ ।
ନୃ, ନର = ନାରୀ ।	ଗବୟ = ଗବୟୀ ।	ରଜକ = ରଜକୀ ।
ପିତାମହ = ପିତାମହୀ ।	ତାଦୃଶ = ତାଦୃଶୀ ।	ଈଦୃଶ = ଈଦୃଶୀ ।
ମାତାମହ = ମାତାମହୀ ।	ଯାଦୃଶ = ଯାଦୃଶୀ ।	କୀଦୃଶ = କୀଦୃଶୀ ।
ଧାର୍ମିକ = ଧାର୍ମିକୀ ।	ମାନୁଷ୍ୟ = ମାନୁଷ୍ୟୀ ।	ମାନବ = ମାନବୀ ।

କିନ୍ତୁ, ମନୁଷ୍ୟ = ମନୁଷ୍ୟା, ମତ୍ସ୍ୟ = ମତ୍ସ୍ୟା ।

ମନେରଖ - ମନୁଷ୍ୟ ଓ ମତ୍ସ୍ୟଶବ୍ଦରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ‘ୟ’ ଲୋପ ପାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର - ବୁଦ୍ଧିମତ୍ = ବୁଦ୍ଧିମତୀ । ବଳବତ୍ = ବଳବତୀ ।
ଶ୍ରୀମତ୍ = ଶ୍ରୀମତୀ । ବେଗବତ୍ = ବେଗବତୀ ।
ଧୀମତ୍ = ଧୀମତୀ । ରୂପବତ୍ = ରୂପବତୀ ।
ଗୁଣବତ୍ = ଗୁଣବତୀ । ଲକ୍ଷ୍ମୀବତ୍ = ଲକ୍ଷ୍ମୀବତୀ ।
ଧନବତ୍ = ଧନବତୀ । ଆୟୁଷ୍ଟତ୍ = ଆୟୁଷ୍ଟତୀ ।

‘ମତ୍ସ୍ୟ’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦରେ ‘ଡାପ୍’ ଲଗାଇ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଧନିନ୍ = ଧନିନୀ ।	ତେଜସ୍ବିନ୍ = ତେଜସ୍ବିନୀ ।	ଯଶସ୍ବିନ୍ = ଯଶସ୍ବିନୀ ।
ମନ୍ତ୍ରିନ୍ = ମନ୍ତ୍ରିଣୀ ।	ମନସ୍ବିନ୍ = ମନସ୍ବିନୀ ।	ବାଗ୍ନିନ୍ = ବାଗ୍ନିନୀ ।
ଜ୍ଞାନିନ୍ = ଜ୍ଞାନିନୀ ।	ତପସ୍ବିନ୍ = ତପସ୍ବିନୀ ।	
ମାନିନ୍ = ମାନିନୀ ।	ସ୍ତ୍ରୋତସ୍ବିନ୍ = ସ୍ତ୍ରୋତସ୍ବିନୀ ।	
ଅହଙ୍କାରିନ୍ = ଅହଙ୍କାରିଣୀ ।	ପୟସ୍ବିନ୍ = ପୟସ୍ବିନୀ ।	

ମନେରଖ - ତଦ୍ଧିତ 'ଇନ୍' 'ମିନ୍' ଓ 'ବିନ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦରୁ ଉତ୍ତର 'ଝାପ୍' ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଗତବତ୍ = ଗତବତୀ ।	ଦତ୍ତବତ୍ = ଦତ୍ତବତୀ ।	ପଠିତବତ୍ = ପଠିତବତୀ ।
ଦୃଷ୍ଟବତ୍ = ଦୃଷ୍ଟବତୀ ।	ହତବତ୍ = ହତବତୀ ।	ଜିତବତ୍ = ଜିତବତୀ ।
ନୀତବତ୍ = ନୀତବତୀ ।	ଜ୍ଞାତବତ୍ = ଜ୍ଞାତବତୀ ।	ପୀତବତ୍ = ପୀତବତୀ ।

ମନେରଖ - କୃଦନ୍ତ 'କ୍ତବତୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦରୁ ଉତ୍ତର 'ଝାପ୍' ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ମହୀୟସ୍ = ମହୀୟସୀ ।	ଜ୍ୟାୟସ୍ = ଜ୍ୟାୟସୀ ।	କନୀୟସ୍ = କନୀୟସୀ ।
ଗରୀୟସ୍ = ଗରୀୟସୀ ।	ବର୍ଷୀୟସ୍ = ବର୍ଷୀୟସୀ ।	ପ୍ରେୟସ୍ = ପ୍ରେୟସୀ ।
ଲଘୀୟସ୍ = ଲଘୀୟସୀ ।	ପଟୀୟସ୍ = ପଟୀୟସୀ ।	ଶ୍ରେୟସ୍ = ଶ୍ରେୟସୀ ।

ମନେରଖ- "ଇୟସୁନ୍" ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦରୁ ଉତ୍ତର 'ଝାପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଗଚ୍ଛତ୍ = ଗଚ୍ଛତୀ ।	ସତ୍ = ସତୀ ।
ପଠତ୍ = ପଠତୀ ।	ଭବତ୍ = ଭବତୀ ।
ପଶ୍ୟତ୍ = ପଶ୍ୟତୀ ।	ବିଭ୍ୟତ୍ = ବିଭ୍ୟତୀ ।
ପିବତ୍ = ପିବତୀ ।	କୁର୍ବତ୍ = କୁର୍ବତୀ ।
ତିଷ୍ଠତ୍ = ତିଷ୍ଠତୀ ।	ଶାସତ୍ = ଶାସତୀ ।

କୃଦନ୍ତ 'ଶତୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦପରେ 'ଝାପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ପ୍ରାତ୍ = ପ୍ରାତୀ, ପ୍ରାଞ୍ଚୀ ।

ଉଦତ୍ = ଉଦାତୀ, ଉଦଞ୍ଚୀ ।

ପ୍ରତ୍ୟତ୍ = ପ୍ରତୀତୀ, ପ୍ରତ୍ୟଞ୍ଚୀ ।

ଅବାତ୍ = ଅପାତୀ, ଅବାଞ୍ଚୀ ।

ଦିଗ୍‌ବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର 'ଝାପ୍' ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଦାତୁ = ଦାତ୍ରୀ ।	ବିଧାତୁ = ବିଧାତ୍ରୀ ।	ଶିକ୍ଷୟିତୁ = ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ।
ନେତୁ = ନେତ୍ରୀ ।	ସବିତୁ = ସବିତ୍ରୀ ।	ଦ୍ରଷ୍ଟୁ = ଦ୍ରଷ୍ଟ୍ରୀ ।
କର୍ତ୍ତୁ = କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ।	ଶ୍ରେୀତୁ = ଶ୍ରେୀତ୍ରୀ ।	ହର୍ତ୍ତୁ = ହର୍ତ୍ତ୍ରୀ ।
ଭର୍ତ୍ତୁ = ଭର୍ତ୍ତ୍ରୀ ।	ଜନୟିତୁ = ଜନୟିତ୍ରୀ ।	ନପ୍ତୁ = ନପ୍ତ୍ରୀ ।

“ରକାରାନ୍ତ” ପଦଶେଷରେ ‘ଜୀଘ୍’ ଲାଗି ସ୍ଵୀଳିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଅଗ୍ନି = ଅଗ୍ନାୟା ।

ବୃଷାକପି = ବୃଷାକପାୟା ।

କୁସୀଦ = କୁସୀଦାୟା (ସୁଧଖୋର ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ତ୍ରୀ) / କୁସୀଦା (ସୁଧଖୋର ସ୍ତ୍ରୀ)

ମନେରଖ - କେତେକ ପଦଶେଷରେ ‘ଜୀଘ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟଲାଗି ସ୍ଵୀଳିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହେବା ସମୟରେ ପଦାନ୍ତ ‘ଇ’ ବର୍ଣ୍ଣର ବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ‘ଐ’ ହେବାପରେ ତାହା ସ୍ଥାନରେ “ଆୟ” ହୋଇଥାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟକର - ପତି = ପତ୍ନୀ, ପତିଃ (ମାଲିକାଣୀ) । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି = ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଃ ।

ସଭାପତି = ସଭାପତିଃ । ସେନାପତି = ସେନାପତିଃ ।

ମନେରଖ - ଯଜ୍ଞର ଫଳଭାଗିତ୍ଵ ବୁଝାଇଲେ ‘ପତି’ ଶବ୍ଦର ସ୍ଵୀଳିଙ୍ଗରେ ‘ପତ୍ନୀ’ ହୁଏ । ଅନ୍ୟତ୍ର ହୁଏ ନାହିଁ ।

ମୁନି = ମୁନୀ, ମୁନିଃ । ସାରଥୀ = ସାରଥୀ, ସାରଥୀଃ ।

ସଖି = ସଖୀ, ସଖିଃ । ଅତିଥି = ଅତିଥୀ, ଅତିଥିଃ ।

କପି = କପୀ, କପିଃ । ଅହି = ଅହି, ଅହିଃ ।

ମନେରଖ - ‘ଇ’କାରାନ୍ତ ପଦରୁ ଉତ୍ତର ‘ଜୀଘ୍’ ଲାଗି ସ୍ଵୀଳିଙ୍ଗରେ ଦୀର୍ଘ ହୋଇଯାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟକର -

କ୍ଷତ୍ରିୟ - { କ୍ଷତ୍ରିୟା । (କ୍ଷତ୍ରିୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ)
 { କ୍ଷତ୍ରିୟୀ । (କ୍ଷତ୍ରିୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

ବୈଶ୍ୟ - { ବୈଶ୍ୟା । (ବୈଶ୍ୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ)
 { ବୈଶ୍ୟୀ । (ବୈଶ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

ଶୂଦ୍ର - { ଶୂଦ୍ରା । (ଶୂଦ୍ରଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ)
 { ଶୂଦ୍ରୀ । (ଶୂଦ୍ରସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

ଗୋପ - { ଗୋପା । (ଗୋପଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ)
 { ଗୋପୀ । (ଗୋପସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

ମନେରଖ - ମନୁଷ୍ୟର ଜାତି ବୁଝାଇଲେ ଉତ୍ତର ଟାଫ୍ (ଆ) ଓ ଜୀଘ୍ (ଇ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ, ମାତ୍ର ଅର୍ଥ ବଦଳିଯାଏ । ‘ବ୍ରାହ୍ମଣ’ ଶବ୍ଦର ସ୍ଵୀଳିଙ୍ଗରେ ‘ବ୍ରାହ୍ମଣୀ’ ହୁଏ, ମାତ୍ର ‘ବ୍ରହ୍ମନ୍’ ଶବ୍ଦର ‘ବ୍ରହ୍ମଣୀ’ ହୁଏ ।

ଦେଖ - ମୃଦୁ = ମୃଦୁଃ, ମୃଦୁୀ । ଗୁରୁ = ଗୁରୁଃ, ଗୁରୁୀ ।

ପରୁ = ପରୁଃ, ପରୁୀ । ଲଘୁ = ଲଘୁଃ, ଲଘୁୀ ।

ତନୁ = ତନୁଃ, ତନୁୀ । ସାଧୁ = ସାଧୁଃ, ସାଧୁୀ ।

ମନେରଖ - ଉକାରାନ୍ତ ପଦପରେ ବିକଳରେ ‘ଜୀଘ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି ସ୍ଵୀଳିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଇନ୍ଦ୍ର = ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ । ଭବ = ଭବାନୀ ।

ଶର୍ବ = ଶର୍ବାଣୀ । ବରୁଣ = ବରୁଣାଣୀ ।

ରୁଦ୍ର = ରୁଦ୍ରାଣୀ । ମୃତ = ମୃତାଣୀ ।

ମନେରଖ - ଇନ୍ଦ୍ରାଦି କେତେକ ଦେବବାଚକ ପଦରୁ ଉତ୍ତର ଆନୀୟ (ଆନୀ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ସେହିପରି- ଯବ = ଯବାନୀ । (ଦୁଷ୍ଟ ଯବଃ)

ଯବନ = { ଯବନୀ । (ଯବନସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)
ଯବନାଣୀ । (ଯବନାଣାଂ ଲିପିଃ)

ହିମ = { ହିମାଣୀ । (ମହତ୍ ହିମମ୍)

ଅରଣ୍ୟ = { ଅରଣ୍ୟାଣୀ । (ମହତ୍ ଅରଣ୍ୟମ୍)

କେତେକ 'ଆନୀୟ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ ।

ଉପାଧାୟ = ଉପାଧାୟା । (ସ୍ଵୟଂ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ)

ଉପାଧାୟା / ଉପାଧାୟାଣୀ । (ଉପାଧାୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

ଆରକ୍ଷ୍ୟ = { ଆରକ୍ଷ୍ୟା । (ସ୍ଵୟମ୍ ଅଧାପିକା)
ଆରକ୍ଷ୍ୟାଣୀ । (ଆରକ୍ଷ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

ପାଣିଗୃହୀତ = { ପାଣିଗୃହୀତା । (ରକ୍ଷିତା ସ୍ତ୍ରୀ)
ପାଣିଗୃହୀତୀ । (ବିବାହିତା ସ୍ତ୍ରୀ)

ସୂର୍ଯ୍ୟ = { ସୂର୍ଯ୍ୟା । (ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଦେବୀ ସ୍ତ୍ରୀ)
ସୂରୀ । (ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ମାନବୀ ସ୍ତ୍ରୀ)

ସ୍ଥଳ = { ସ୍ଥଳା । (କୃତ୍ରିମା ଭୂମିଃ)
ସ୍ଥଳୀ । (ଅକୃତ୍ରିମା ଭୂମିଃ)

ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଦଗୁଡ଼ିକର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ରୂପ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ହୋଇଥାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଶ୍ଵଶୁର = ଶ୍ଵଶୁଃ ।

ପିତା = ମାତା ।

ପୁତ୍ର = ପୁତ୍ରୀ ।

ଶ୍ଵନ୍ = ଶ୍ଵନୀ ।

ମଘବତ୍ = ମଘୋନୀ / ମଘବତୀ ।

ଯୁବତ୍ = ଯୁବତୀ ।

ଯୁବନ୍ = ଯୁବତିଃ/ଯୁନୀ ।

ଭବତୁ(ଭବତ) = ଭବତୀ

ମାତୁଳ = ମାତୁଳୀ / ମାତୁଳାନୀ / ମାତୁଳା

ରାଜନ୍ = ରାଜା ।

ସମ୍ରାଜ୍ = ସମ୍ରାଜା ।

ମହାରାଜ = ମହାରାଜା ।

ପତିବତ୍ = { ପତିବତ୍ନୀ (ସଧବା ନାରୀ)
ପତିମତୀ (ପ୍ରଭୁଯୁକ୍ତା ଭୃତ୍ୟା / ଧରଣୀ)

ମନୁ = ମନାୟୀ / ମନାବୀ / ମନୁଃ ।

ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଓ ସର୍ବନାମଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରୂପ ହୁଏ-

ଏକ (ଏକଃ) = ଏକା ।

ଇଦମ୍ (ଅୟମ୍) = ଇୟମ୍ ।

କିମ୍ (କଃ) = କା ।

ଦ୍ଵି (ଦ୍ଵୌ) = ଦ୍ଵେ ।

ତଦ୍ (ସଃ) = ସା ।

ସର୍ବ = ସର୍ବା ।

ତ୍ରି (ତ୍ରୟଃ) = ତିସ୍ରଃ ।

ଏତଦ୍ (ଏଷଃ) = ଏଷା ।

ବିଶ୍ଵ = ବିଶ୍ଵା ।

ଚତୁର (ଚତୁରଃ) = ଚତସ୍ରଃ ।

ଯଦ୍ (ୟଃ) = ଯା ।

ସମ = ସମା । ଇତ୍ୟାଦି ।

ମନେରଖ - (i) କେତେକ ଦ୍ଵିଗୁ ସମାସନିଷ୍ପନ୍ନ ପ୍ରାତିପଦିକରୁ ଡୀପ୍ (ଇ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ତ୍ରିଲୋକୀ, ଅଷ୍ଟାଧାରୀ, ସପ୍ତଶତୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ii) 'ଅନ୍ତର୍ବତ୍' ପଦରୁ ଉତ୍ତର 'ଡୀପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି 'ଅନ୍ତର୍ବତ୍ନୀ' (ଗର୍ଭବତୀ ନାରୀ) ହୋଇଥାଏ ।

(iii) ପତିପଦ ଲାଗିଥିବା ସମସ୍ତପଦ ବହୁବ୍ରାହ୍ମିସମାସରେ 'ଡୀପ୍' ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ସପତ୍ନୀ (ସମାନଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ) ଏକପତ୍ନୀ (ଏକଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ) ଓ ବୀରପତ୍ନୀ (ବୀରଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ) ଇତ୍ୟାଦି ।

ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଡୀପ୍' ଓ 'ଡୀଷ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟାକରଣଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦରେ ଯୋଗ କରାଯାଏ ମାତ୍ର କୋମଳମତି ଛାତ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ ତାହାକୁ କେବଳ 'ଡୀପ୍' (ଇ) ଆକାରରେ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ସମ୍ବିବେଶିତ କରାଯାଇଛି ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତରୂପାଣି ଲିଖତ -

ଅଜ, ବ୍ୟାଘ୍ର, ଶୂନ୍, ଶୂଶୁର, ପିତୃ, ମାତାମହ, ତଦ୍, ମେଷ, ଭୈର, ସେବକ, ନର୍ତ୍ତକ, ପାପ, ଗତ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଗୁରୁତର, ପ୍ରେଷ୍ଠ, ଜ୍ୟାୟସ୍, ପଠିତବତ୍ ।

୨। ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ -

କୃତ୍ରିମା ଭୂମିଃ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଜାୟା, ଶିବସ୍ୟ ପତ୍ନୀ, ଗୋପଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ, ଲେଖକସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରତ୍ୟୟେ ରୂପମ୍, ଚଟକସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ, ବିଦୁଷଃ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗେ ରୂପମ୍, ତାରୟତି ଯା, କରୋତି ଯା, ପଞ୍ଚିମା ଦିକ୍ ।

୩। ସ୍ତମ୍ଭମେଳନଂ କୁରୁତ -

‘କ’ ସ୍ତମ୍ଭଃ	‘ଖ’ ସ୍ତମ୍ଭଃ
ରାଜ୍ଞଃ ପତ୍ନୀ	ଯବନାନୀ
ରକ୍ଷିତା ସ୍ତ୍ରୀ	ପଠନ୍ତୀ
ସଧବା ନାରୀ	ବର୍ତ୍ତମାନୀ
ପଠତି ଯା	ଆରାଧ୍ୟା
ବର୍ତ୍ତତେ ଯା	ରାଜ୍ଞୀ
କୁମ୍ଭକାରସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ	ପ୍ରାଚୀ
ପୂର୍ବା ଦିକ୍	ପାଣିଗୃହୀତା
ମହତ୍ ଅରଣ୍ୟମ୍	ଦେବୀ
ଯବନାନାଂ ଲିପିଃ	ମଘୋନୀ
ଦେବସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ	ପତିବତ୍ନୀ
ମଘୋନଃ ସ୍ତ୍ରୀ	କୁମ୍ଭକାରୀ
ସ୍ୱୟଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ୍ରୀ	ଅରଣ୍ୟାନ୍ତୀ

୪। ଅର୍ଥଭେଦଂ ପ୍ରକାଶୟତ -

ଉପାଧାୟା - ଉପାଧାୟାନୀ, ବର୍ତ୍ତକା - ବର୍ତ୍ତିକା, ବ୍ରହ୍ମଣୀ - ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ଶୂଦ୍ରୀ - ଶୂଦ୍ରା, ପାଣିଗୃହୀତା - ପାଣିଗୃହୀତୀ, ପତିମତୀ - ପତିବତ୍ନୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟା - ସୂରୀ, ସ୍ତୂଳା - ସ୍ତୂଳୀ ।

୫। ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଉପଯୁକ୍ତପଦେନ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ -

- (କ) ଆକାଶେ _____ ଶୋଭନ୍ତେ । (ତାରକାଃ / ତାରିକାଃ)
- (ଖ) _____ ଛାତ୍ରାନ୍ ପାଠୟତି । (ଉପାଧାୟା / ଉପାଧାୟାନୀ)
- (ଗ) ସୀତା ରାମସ୍ୟ _____ ଆସୀତ୍ । (ପାଣିଗୃହୀତା / ପାଣିଗୃହୀତୀ)
- (ଘ) _____ ପତିସେବାଂ କୁରୁତେ । (ପତିମତୀ / ପତିବତ୍ନୀ)

- (ଢ) ଦ୍ଵୈପଦୀ _____ ଆସୀର୍ । (ପଞ୍ଚପଦୀ / ପଞ୍ଚପତିଃ)
 (ଚ) ଅହଂ _____ ପଠିତୁଂ ଶକ୍ନୋମି । (ଯବନଂ / ଯବନାନାମ)
 (ଛ) ଦେବୀଗଡ଼ସ୍ୟ ପ୍ରଧାନପାଟଃ _____ ଭବତି । (ସ୍ଵଳା / ସ୍ଵଳୀ)
 (ଜ) କୁନ୍ତୀ _____ ଜତି ନାମ୍ନା ପରିଚିତା । (ସୁରୀ / ସୂର୍ଯ୍ୟା)
 (ଝ) ବିଶ୍ଵବାରା _____ ଆସୀର୍ । (ଆର୍ୟ୍ୟା / ଆର୍ୟ୍ୟାନୀ)
 (ଞ) ଭକ୍ତଃ _____ ପୂଜୟତି । (ବ୍ରହ୍ମଣୀମ୍ / ବ୍ରାହ୍ମଣୀମ୍)

୭। ବନ୍ଧନୀମଧାର୍ ଶୁଦ୍ଧମ୍ ଉତ୍ତରଂ ନିରୂପୟତ-

- (କ) ଅଗ୍ନୋଃ ଜାୟା ---- । (ଅଗ୍ନୀ, ଅଗ୍ନିଃ, ଅଗ୍ନାୟା)
 (ଖ) ଅକୃତ୍ରିମା ଭୂମିଃ ---- । (ସ୍ଵଳମ୍, ସ୍ଵଳା, ସ୍ଵଳୀ)
 (ଗ) ଶ୍ଵଶୁରସ୍ୟ ପତ୍ନୀ --- । (ଶ୍ଵଶୁଃ, ଶାଶୁଃ, ଶ୍ଵଶୁରୀ)
 (ଘ) ସେବତେ ଯା ---- । (ସେବନ୍ତୀ, ସେବତୀ, ସେବମାନୀ)
 (ଙ) ଶିକ୍ଷକସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗେ ରୂପମ୍ ---- । (ଶିକ୍ଷକୀ, ଶିକ୍ଷିକା, ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ)
 (ଚ) ଚୈରସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରତ୍ୟୟେ ରୂପମ୍ ---- । (ଚୈରା, ଚୈରୀ, ଚୈରାଣୀ)
 (ଛ) ବରୁଣସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ ----- । (ବରୁଣୀ, ବରୁଣା, ବରୁଣାନୀ)
 (ଜ) ମାତୁଃ ମାତା ---- । (ମାତାମହୀ, ମାତୃକା, ମାତ୍ରୀ)
 (ଝ) ଭବତି ଯା ---- । (ଭବତୀ, ଭବାନୀ, ଭବନ୍ତୀ)
 (ଞ) ବୀରଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ----- । (ବୀରା, ବୀରପତ୍ନୀ, ବୀରପତିଃ)

୭। ରେଖାଙ୍କିତପଦାନାଂ ଭ୍ରମସଂଶୋଧନଂ କୁରୁତ -

- (କ) ଦ୍ଵିଗମ୍ଭରାଂ ନମାମି ।
 (ଖ) ଭବନ୍ତି! ଭିକ୍ଷାଂ ଦେହି ।
 (ଗ) ବାଳୀ ଖେଳତି ପ୍ରାନ୍ତରେ ।
 (ଘ) ଅକେଶୀ ବାଳା ନୃତ୍ୟତି ।
 (ଙ) ପାର୍ବତୀ ଶିବାନୀ ଜତି ଉଚ୍ୟତେ ।
 (ଚ) ସ୍ଵେଷେ ବର୍ଷିକା ଶୋଭତେ ।
 (ଛ) ମମ ଜନନୀ ସଭାନେତ୍ରୀ ଆସୀର୍ ।
 (ଜ) ଛାୟାଦେବୀ ସୁରୀ ଭବତି ।
 (ଝ) ପ୍ରତୀଚ୍ୟାଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଉଦେତି ।
 (ଞ) ବିଦ୍ଵାନୀ ଗୀତାଂ ପଠତି ।

ସମାପ

ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ପଦମାନଙ୍କର ସଂହତି ବା ମିଳନକୁ ‘ସମାପ’ କୁହାଯାଏ । ‘ସମସ୍ୟାତେ ଅନେକପଦମ୍ ଇତି ସମାପଃ’ । ଏକାଧିକ ପଦମାନଙ୍କ ମିଳନସମୟରେ ଭାବ ବା ଅର୍ଥକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ସମାପ ନିରୂପଣ କରାଯାଇଥାଏ । ସମାପ ପଦବିଧି ଅଟେ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

- ମାତୁଳାଳୟଃ = ମାତୁଳସ୍ୟ ଆଳୟଃ ।
- ଉପକୁଳମ୍ = କୁଳସ୍ୟ ସମୀପମ୍ ।
- ମାତାପିତରୌ = ମାତା ଚ ପିତା ଚ ।
- ବୀଣାପାଣିଃ = ବୀଣା ପାଣୌ ଯସ୍ୟାଃ ସା ।

ଉପର୍ୟୁକ୍ତ ‘ମାତୁଳାଳୟଃ’ ପ୍ରଭୃତି ପଦଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ‘ମାତୁଳସ୍ୟ ଆଳୟଃ’ ଇତ୍ୟାଦି ପଦସଂହତିଦ୍ୱାରା ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ “ମାତୁଳସ୍ୟ ଆଳୟଃ” ପ୍ରଭୃତିକୁ ବ୍ୟାସବାକ୍ୟ / ବିଗ୍ରହ / ସମସ୍ୟାମାନ ପଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି ‘ମାତୁଳାଳୟଃ’ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ଅର୍ଥକୁ ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ‘ସମସ୍ତପଦ’ କୁହାଯାଏ । ବ୍ୟାସବାକ୍ୟରେ ଥିବା ଦୁଇଟିପଦ ଯଥା:- ମାତୁଳ ଏବଂ ଆଳୟ ମିଶିଯାଇ ‘ମାତୁଳାଳୟ’ ଗଠିତ ହେବାପରେ ଏହାର ଆକାଂକ୍ଷିତ ୧ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ‘ମାତୁଳାଳୟଃ’ ରୂପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ସମସ୍ତପଦର ଅନ୍ୟବିଭକ୍ତିରେ ରୂପାନ୍ତରଣପାଇଁ ବିଗ୍ରହ/ବ୍ୟାସବାକ୍ୟ ପରେ ତଦ୍‌ଶବ୍ଦର ସେହି ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନର ରୂପ ଲଗାଯାଇଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

- ମାତୁଳାଳୟମ୍ = ମାତୁଳସ୍ୟ ଆଳୟଃ, ତମ୍ ।
- ମାତୁଳାଳୟେନ = ମାତୁଳସ୍ୟ ଆଳୟଃ, ତେନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ମନେରଖ - (୧) ସମସ୍ତପଦର ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସମୟରେ ପ୍ରଥମେ ସମସ୍ତପଦର ମୂଳପଦଟି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ତା’ର ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ । ତା’ପରେ ସମସ୍ତପଦର ଯେଉଁ ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନ ଥାଏ, ତଦ୍‌ଶବ୍ଦର ସେହି ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନର ରୂପ ଲଗାଯାଏ, ‘ମାତୁଳାଳୟଃ’ ପଦରେ ଥିବା ଦୁଇଟିପଦମଧ୍ୟରୁ ମାତୁଳ ପଦଟିକୁ ପୂର୍ବପଦ ଓ ଆଳୟ ପଦଟିକୁ ପରପଦ ବା ଉତ୍ତରପଦ କୁହାଯାଏ । ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟରେ ଥିବା ପୂର୍ବପଦ ଓ ପରପଦର ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନର ଯେଉଁ ଚିହ୍ନ ଲାଗିଥାଏ, ତାହା ସମାସବିଧିସମୟରେ ଲୋପଯାଇଥାଏ । ପୂର୍ବପଦ ଓ ପରପଦର ମିଳନ ସମୟରେ ଆବଶ୍ୟକତାଅନୁଯାୟୀ ସନ୍ଧି କରାଯାଏ - ‘ନିତ୍ୟା ସମାସେ’ । ଶେଷରେ ଆବଶ୍ୟକ ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନର ଚିହ୍ନ ସମସ୍ତପଦରେ ଲଗାଯାଇଥାଏ ।

ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣିତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

‘ମାତୁଳାଳୟଃ’ ପଦରେ ଉତ୍ତର ପଦ ବା ‘ଆଳୟ’ ପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, ‘ଉପକୁଳମ୍’ ପଦରେ ପୂର୍ବପଦ ବା ଉପ (ଅବ୍ୟୟ) ପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, ‘ମାତାପିତରୌ’ ପଦରେ ଉଭୟପଦ ବା ମାତା ଓ ପିତା ପଦଦୁଇଟିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏବଂ ‘ବୀଣାପାଣିଃ’ ପଦରେ କୌଣସି ପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନ ଥାଇ ‘ସରସ୍ୱତୀ’ ପଦାର୍ଥର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାସକୁ ୪ଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି -

ପ୍ରାଧାନ୍ୟ

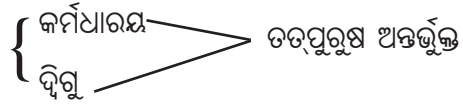
ସମାସର ନାମ

ପୂର୍ବପଦ

ଅବ୍ୟୟୀଭାବ

ଉତ୍ତର ପଦ

ତତ୍ପୁରୁଷ

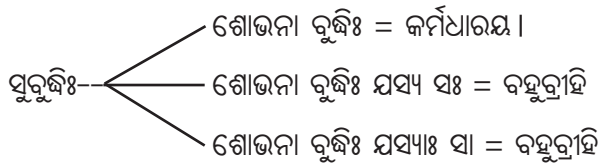
ଉତ୍ତର ପଦ

ଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵ

ଅନ୍ୟପଦ

ବହୁରୂପି

ସମାସ ଛ ପ୍ରକାର - (i) ଅବ୍ୟୟୀଭାବ, (ii) ତତ୍ପୁରୁଷ, (iii) କର୍ମଧାରୟ, (iv) ଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵ, (v) ଦ୍ଵିଗୁ ଓ (vi) ବହୁରୂପି । ନିମ୍ନସ୍ଥ ସମାସବିଧିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଏଠାରେ ‘ସୁବୁଦ୍ଧିଃ’ ପଦଟି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି । ଯଥା :-

- (i) ବାଳକସ୍ୟ **ସୁବୁଦ୍ଧିଃ** ପ୍ରଶଂସନୀୟା । (କର୍ମଧାରୟ)
- (ii) **ସୁବୁଦ୍ଧିଃ** ପୁତ୍ରଃ ପ୍ରଶଂସିତଃ ଭବତି । (ବହୁରୂପି - ପୁଂଲିଙ୍ଗ)
- (iii) **ସୁବୁଦ୍ଧିଃ** କନ୍ୟା ପ୍ରଶଂସିତା ଭବତି । (ବହୁରୂପି - ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ)

ଅର୍ଥକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ‘ସୁବୁଦ୍ଧିଃ’ ପଦର ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ଓ ସମାସ ହେଉଅଛି । ତେଣୁ, ସମାସକୁ ‘ଅର୍ଥାଶ୍ରୟୀ’ କୁହାଯାଏ ।

ଏହି ସମାସଗୁଡ଼ିକର ଉପବିଭାଗସବୁ ରହିଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ସଂପୃକ୍ତ ସମାସ ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯିବ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅଲୁକ, ନିତ୍ୟ ଓ ସୁପ୍‌ସୁପା ଇତ୍ୟାଦି ସମାସ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

ଅବ୍ୟୟୀଭାବ

ଅବ୍ୟୟ ପୂର୍ବପଦରେ ଥାଇ ଯେଉଁ ସମାସ ହୁଏ, ତାହାକୁ ‘ଅବ୍ୟୟୀଭାବ’ ସମାସ କୁହାଯାଏ । ‘ପୂର୍ବେଽବ୍ୟୟେଽବ୍ୟୟୀଭାବଃ’ କୃତ, ତଦ୍‌ଧିତ, ନିପାତ ଓ ଉପସର୍ଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅବ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବପଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲେ ସମସ୍ତପଦ ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ସମାସର ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ସମସ୍ତପଦଗୁଡ଼ିକ ଅବ୍ୟୟ ହୁଅନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

- (i) ଅହଂ ଯଥାଶକ୍ତି ଧନଂ ଦାସ୍ୟାମି ।
- (ii) ଶିକ୍ଷକଃ ପ୍ରତିଶିଷ୍ୟଂ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୂଚ୍ଛତି ।

ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ ‘ଯଥାଶକ୍ତି’ ପଦଟି ଶକ୍ତିଅନୁସାରେ (ଶକ୍ତିମ୍ ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ) ଏବଂ ଦ୍ଵିତୀୟବାକ୍ୟରେ ‘ପ୍ରତିଶିଷ୍ୟମ୍’ ପଦଟି ଛାତ୍ରକୁ ଏବଂ ଛାତ୍ରକୁ (ଶିଷ୍ୟଂ ଶିଷ୍ୟମ୍) ଏହି ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଉଛି । ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ ‘ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ’ ଅର୍ଥରେ ‘ଯଥା’ ଏବଂ

ଦ୍ଵିତୀୟ ବାକ୍ୟରେ ଶିଷ୍ୟପଦର ଦ୍ଵିରୁକ୍ତିଅର୍ଥରେ ‘ପ୍ରତି’ ଅବ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ପଦଦୁଇଟି ଅବ୍ୟୟ (କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ) ହୋଇଛନ୍ତି ।

ମନେରଖ - ପୂର୍ବପଦରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଅବ୍ୟୟଟି ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟରେ ତା’ର ଅର୍ଥକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଏହିପରି କେତେକ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ପିତା ଯଥାକାଳମ୍ ଆଗମିଷ୍ୟତି । (କାଳମ୍ ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ)

ସଃ ଦରିଦ୍ରେଭ୍ୟଃ ଯଥେଚ୍ଛଂ ଯଚ୍ଛତି । (ଇଚ୍ଛାମ୍ ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ)

ଅହଂ ଯଥାବିଧିଂ ଇଶ୍ଵରଂ ନମାମି । (ବିଧିମ୍ ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ)

ମାତ୍ର, ‘ଯଥା ହରିଃ, ତଥା ହରଃ’ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି ଭାବ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉ ନ ଥିବାରୁ ସମାସ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ପୂର୍ବପଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ‘ଉପ’ ଅବ୍ୟୟପଦ ‘ସାମାପ୍ୟ’ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯଥା:-

ସଃ ଉପକୂଳମ୍ ଗଚ୍ଛତି । (କୂଳସ୍ୟ ସମାପ୍ୟ)

ଯାନମ୍ ଉପନଗରଂ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । (ନଗରସ୍ୟ ସମାପ୍ୟ)

ନଦୀ ଉପମନ୍ଦିରଂ ପ୍ରବହତି । (ମନ୍ଦିରସ୍ୟ ସମାପ୍ୟ)

ମାତ୍ର, ଉପରାଜ୍ୟପାଳଃ, ଉପକୂଳାଧିପତିଃ, ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷଃ ଇତ୍ୟାଦି ପଦରେ ‘ଉପ’ ପଦର ସାମାପ୍ୟ ଅର୍ଥ ନ ଥାଇ ଅଧିକ୍ଷକ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷକୁ ବୁଝାଇଥାଏ, ତେଣୁ ଅବ୍ୟୟଭାବସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପୂର୍ବପଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ‘ଅନୁ’ ଅବ୍ୟୟପଦ ପଛ ବା ପଶ୍ଚାତ୍ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯଥା :-

ଅନୁଶିକ୍ଷକଂ ଛାତ୍ରଃ ଗଚ୍ଛତି । (ଶିକ୍ଷକସ୍ୟ ପଶ୍ଚାତ୍)

ଅନୁବୃଷ୍ଟଂ ଚୈରଃ ଅସ୍ତି । (ବୃଷ୍ଟସ୍ୟ ପଶ୍ଚାତ୍)

ଅନୁଗ୍ରହଂ ବାଟିକା ବିଦ୍ୟତେ । (ଗ୍ରହସ୍ୟ ପଶ୍ଚାତ୍)

ମାତ୍ର, ‘ଅନୁରୂପମ୍’ ପଦର ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ‘ରୂପସ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟମ୍’ ହୁଏ ଏବଂ ‘ଅନୁକୂଳମ୍’ ପଦର ‘ଅନୁଗତଂ କୂଳମ୍’ ହୋଇଥାଏ ।

ପୂର୍ବପଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ‘ସୁ’ ଉପସର୍ଗ ସମୃଦ୍ଧି ବା ପ୍ରାରୁର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଯଥା:-

ପ୍ରାକ୍ ଅୟଂଦେଶଃ ‘ସୁଭାରତମ୍’ ଆସୀତ୍ । (ଭାରତାନାଂ ସମୃଦ୍ଧିଃ)

ସୁକଳିଙ୍ଗଂ ବର୍ତ୍ତତେ ସ୍ଵ । (କଳିଙ୍ଗାନାଂ ସମୃଦ୍ଧିଃ)

ସୁମଦ୍ରଂ ଗର୍ବଂ ଜନୟତି । (ମଦ୍ରାଣାଂ ପ୍ରାରୁର୍ଯ୍ୟମ୍)

ଅତ୍ର ସୁଫଳଂ ନାସ୍ତି । (ଫଳାନାଂ ପ୍ରାରୁର୍ଯ୍ୟମ୍)

ମାତ୍ର, କର୍ମଧାରୟ ଏବଂ ବହୁହାସି ସମାସରେ ବ୍ୟବହୃତ ‘ସୁ’ପଦ ଶୋଭନ ବା ସୁନ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇବାସହିତ ବିଶେଷଣରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।

ଅଭାବ ବା ବୃଦ୍ଧି ଅର୍ଥରେ ‘ଦୁଃ’ ଏବଂ ‘ନିଃ’ ଉପସର୍ଗର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା:-

ଦେଶେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଂ ଦୃଶ୍ୟତେ । (ଭିକ୍ଷାୟାଃ ଅଭାବଃ)

ସ୍ଥାନେଃସ୍ଥିନ୍ ନିର୍ମୂଳିକମ୍ ଅନୁଭୂୟତେ । (ମୂଳିକାଣାମ୍ ଅଭାବଃ)

ମାତ୍ର, କର୍ମଧାରୟ ଓ ବହୁବ୍ରାହି ସମାସରେ ‘ଦୁଃ’ ଦୁଷ୍ଟ ଓ ‘ନିଃ’ ‘ଅବିଦ୍ୟମାନ’ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥିବାରୁ ବିଶେଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥା’ନ୍ତି ।

ପୂର୍ବପଦରେ ‘ଅଧି’ ଉପସର୍ଗ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥିଲେ ତାହା ପରପଦରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ।

ଯଥା:- ବକ୍ତା ଅଧ୍ୟାତ୍ମମ୍ ଅଭାଷତ । (ଆତ୍ମନି ଇତି)

କୃଷକାଃ ଅଧିଗ୍ରାମଂ ନିବସନ୍ତି । (ଗ୍ରାମେ ଇତି)

ଅଧିହରି ଭକ୍ତିଂ କୁରୁ । (ହରୋ ଇତି)

ପୂର୍ବପଦରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ‘ଆ’ ଉପସର୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ଯାବତ୍) ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯଥା:-

ଗାନ୍ଧିମହାଭାଗଃ ଆମରଣଂ ସତ୍ୟମ୍ ଅପାଳୟତ୍ । (ମରଣଂ ଯାବତ୍)

ଦୋଷା ଆଜୀବନଂ କାରାଗାରଂ ନୀତଃ । (ଜୀବନଂ ଯାବତ୍)

ରଘୁଃ ଆସମୁଦ୍ରଂ ରାଜ୍ୟଂ ଶଶାସ । (ସମୁଦ୍ରଂ ଯାବତ୍)

ସେହିପରି ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ପିତା ମାମ୍ ଆପାଦମସ୍ତକମ୍ ଅପଶ୍ୟତ୍ । (ପାଦମସ୍ତକଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ)

ଭାରତବର୍ଷମ୍ ଆକୁମ୍ଭାରାହିମାଚଳଂ ବର୍ତ୍ତତେ । (କୁମ୍ଭାରାହିମାଚଳୋ ଯାବତ୍) ।

ଆହିମାଳୟଂ ଗଙ୍ଗା ଦୃଶ୍ୟତେ । (ହିମାଳୟାତ୍ ଆରଭ୍ୟ)

ପୂର୍ବପଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ‘ସ’ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ।

ଯଥା:- ସିଂହଃ ସଚିତ୍ରଂ ପ୍ରତିଭାତି । (ଚିତ୍ରସ୍ୟ ସାଦୃଶ୍ୟମ୍)

ଭକ୍ତଃ ଈଶ୍ଵରେ ସହରି ଅନୁଭବତି । (ହରେଃ ସାଦୃଶ୍ୟମ୍)

ପୂର୍ବପଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ‘ପ୍ରତି’ ବୀଜ୍ଞା ବା ପଦର ବାରମ୍ବାର ଆବୃତ୍ତିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯଥା:-

ଭିକ୍ଷୁଃ ପ୍ରତିଗୃହଂ ଭିକ୍ଷତେ । (ଗୃହଂ ଗୃହମ୍ / ଗୃହେଗୃହେ)

ମେଘଃ ପ୍ରତିଦିଶଂ ବ୍ୟାପ୍ନୋତି । (ଦିଶଂଦିଶମ୍ / ଦିଶିଦିଶି)

ପ୍ରତିଦିନଂ ବିଦ୍ୟାଳୟମ୍ ଆଗଚ୍ଛ । (ଦିନଂ ଦିନମ୍ / ଦିନେ ଦିନେ)

ସଃ ପ୍ରତ୍ୟହମ୍ ଆଗଚ୍ଛତି । (ଅହନି ଅହନି)

‘ଅକ୍ଷି’ ଶବ୍ଦ ସମାସବିଧିସମୟରେ ‘ଅକ୍ଷ’ ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ। ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକଃ ମାଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମ୍ ଅପଶ୍ୟତ୍। (ଅକ୍ଷି ପ୍ରତି)

ଦୁର୍ଜନଃ ପରୋକ୍ଷଂ ନିନ୍ଦତି। (ଅକ୍ଷଣୋଃ ପରମ୍)

ତବ ସମକ୍ଷଂ କଃ ଅଗଚ୍ଛତ୍ ? (ଅକ୍ଷଣୋଃ ସମୀପମ୍ / ସମମ୍)

ମମ ଅନୁକ୍ଷଂ ଚୈରଃ ଆଗଚ୍ଛତ୍। (ଅକ୍ଷଣୋଃ ପଶ୍ଚାତ୍)

ନଦୀବାଚକ ପଦର ସମାହାର ହେଲେ ତାହା ଦ୍ଵିଗୁଣ୍ୟ ନ ହୋଇ ଅବ୍ୟୟୀଭାବସମାସର ହୋଇଥା’ନ୍ତି। ଯଥା -

ଉତ୍ତରଭାରତେ ପଞ୍ଚନଦମ୍ ଅସ୍ତି। (ପଞ୍ଚାନାଂ ନଦୀନାଂ ସମାହାରଃ)

ପ୍ରୟାଗେ ତ୍ରିଗଙ୍ଗଂ ବିରାଜତେ। (ତ୍ରିସୂଗାଂ ଗଙ୍ଗାନାଂ ସମାହାରଃ)

ମନେ ରଖ - ଅବ୍ୟୟୀଭାବସମାସରେ ସମସ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଅବ୍ୟୟ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତୃତୀୟା ଓ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତିର ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଇଥାଏ। ଯଥା-

ପରୋକ୍ଷେ କାର୍ଯ୍ୟହନ୍ତାରଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ପ୍ରିୟବାଦିନମ୍। ଇତ୍ୟାଦି

ବଡ଼ସାନ କ୍ରମ ଅର୍ଥର ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ହୁଏ - ଯଥା- ଜ୍ୟେଷ୍ଠସ୍ୟ ଆନୁପୂର୍ବ୍ୟେଣ - ଅନୁଜ୍ୟେଷ୍ଠମ୍

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସଂସ୍କୃତଭାଷଣା ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ -

(କ) ଶିବଦତ୍ତ ଶକ୍ତିଅନୁସାରେ ଦାନ ଦିଅନ୍ତି।

(ଖ) ମୃଗପତ୍ତରେ ସିଂହ ଦୌଡ଼ୁଥିଲା।

(ଗ) ଗାଁ ନିକଟରେ ହାଟ ବସେ।

(ଘ) ସବୁଘର ପରିଷ୍କାର ରଖ।

(ଙ) ଭାରତର ସମୃଦ୍ଧି ପ୍ରଶଂସନୀୟ।

(ଚ) ଦେଶକୁ ଦେଶ ସମ୍ବନ୍ଧ ବଢ଼ିଗଲିଛି।

(ଛ) ମୋ ଆଖିଆଗରେ ପିଲାଟି ପଡ଼ିଗଲା।

(ଜ) ସବୁ ଦିଗରେ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରସବୁ ଶୋଭାପାଉଛି।

(ଝ) କୃପଣ ଧନବିଷୟରେ ଚିନ୍ତାକରେ।

(ଞ) ଆପଣମାନେ ପୋଖରୀପାଖଦେଇ ଯିବେ।

୨। ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ -

କଣ୍ଠସ୍ୟ ସମୀପମ୍, ଅକ୍ଷଣୋଃ ସମୀପମ୍, ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ପଶ୍ଚାତ୍, ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ସାଦୃଶ୍ୟମ୍, ଗୃହେ ଇତି, ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଯାବତ୍, ଅହନି ଅହନି, ଧନାନାଂ ସମୃଦ୍ଧିଃ, ଜନସ୍ୟ ଅଭାବଃ, ଭିକ୍ଷାୟାଃ ସମୃଦ୍ଧିଃ, ମକ୍ଷିକାଣାମ୍ ଅଭାବଃ, ଉତ୍କଳସ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧିଃ।

୩। ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟାନି ଲିଖତ-

ପ୍ରତିଦିନମ୍, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷମ୍, ସୁଭିକ୍ଷମ୍, ଅନୁଜ୍ୟେଷ୍ଠମ୍, ପରୋକ୍ଷମ୍, ଅନୁରୂପମ୍, ଅଧିହରି, ଉପଗ୍ରାମମ୍, ତ୍ରିଗଙ୍ଗମ୍, ଯଥାବୁଦ୍ଧି, ଯଥେଷ୍ଟମ୍, ସହରି, ଆସମୁଦ୍ରମ୍, ପଞ୍ଚନଦମ୍।

୪ । ସ୍ତମ୍ଭମେଳନଂ କୁରୁତ-

କ୍ରମଃ

ଅନୁରୂପମ୍

ଅଧିହରି

ଉପଗଙ୍ଗମ୍

ଆମରଣମ୍

ଅନ୍ୟମ୍

ସୁଭାରତମ୍

ସହରି

ଖ୍ରମଃ

ହରେଃ ସାଦୃଶ୍ୟମ୍

ଗଙ୍ଗାୟାଃ ସମୀପମ୍

ମରଣଂ ଯାବତ୍

ହରୌ ଜତି

ରୂପସ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟମ୍

ଭାରତସ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧିଃ

ଅକ୍ଷଣୋଃ ପଞ୍ଚାତ୍

୫ । ବାକ୍ୟାନି ରଚୟତ-

ସମକ୍ଷମ, ପଞ୍ଚନଦମ୍, ଆଶୈଶବମ୍, ଆଜୀବନମ୍, ସୁଶସ୍ୟମ୍, ଯଥାମତି, ସୁଭାରତମ୍, ଆହିମାଳୟମ୍, ଯଥାବିଧି,
ଅନୁପୁତ୍ରମ୍ ।

ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ

ପୂର୍ବପଦରେ ଦ୍ଵିତୀୟାରୁ ସପ୍ତମୀଯାଏତ୍ ବିଭକ୍ତିର ପଦ ଥାଇ ସମସ୍ତପଦରେ ପରପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହିଲେ ତତ୍ପୁରୁଷସମାସ ହୁଏ। ପୂର୍ବପଦରେ ଯେଉଁ ବିଭକ୍ତି ଥାଏ, ସମାସର ନାମ ସେହି ତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ। ସମସ୍ତପଦର ମୂଳପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତି ରୂପ କରାଯାଇ ବିଗ୍ରହ କରାଯାଏ, ପରେ ଲିଙ୍ଗ, ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନ ଅନୁଯାୟୀ ତଦ୍‌ଶବ୍ଦର ରୂପ ଯୋଡ଼ାଯାଏ।

ଦ୍ଵିତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ

ଶ୍ରୀତ, ଗତ, ଅତ୍ୟସ୍ତ, ପ୍ରାପ୍ତ, ଆପନ୍ନ ଓ ଅତୀତ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ପରପଦରେ ଥାଇ ପୂର୍ବପଦର ଦ୍ଵିତୀୟା ହେଲେ ଦ୍ଵିତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷସମାସ ହୋଇଥାଏ। ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

- ଗୁହାଶ୍ରୀତଃ ସିଂହଃ ଗର୍ଜତି । (ଗୁହାଂ ଶ୍ରୀତଃ)
- ବିଳାଶ୍ରୀତଃ ମୂଷକଃ ବହିଃ ପଶ୍ୟତି । (ବିଳମ୍ ଆଶ୍ରୀତଃ)
- ହସ୍ତଗତଂ ଧନଂ ଦେହି । (ହସ୍ତଂ ଗତମ୍)
- ଗୃହାଗତଂ ବନ୍ଧୁଂ ପୂଜ୍ଞ । (ଗୃହମ୍ ଆଗତଃ, ତମ୍)
- ଶରଣାପନ୍ନଃ ସର୍ବଦା ରକ୍ଷଣୀୟଃ । (ଶରଣମ୍ ଆପନ୍ନଃ)
- ଦୁଃଖାତୀତଃ ଜନଃ ସୁଖଂ ଲଭତେ । (ଦୁଃଖମ୍ ଅତୀତଃ)
- ଗର୍ଭପତିତଃ କୁକୁରଃ ବୁଢ଼଼଼ି । (ଗର୍ଭଂ ପତିତଃ)

ଏହିପରି ଦେଶାଗତଃ = ଦେଶମ୍ ଆଗତଃ, ଧନପ୍ରାପ୍ତଃ = ଧନଂ ପ୍ରାପ୍ତଃ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାଏ।

- ଲକ୍ଷ୍ୟକର - ଗ୍ରାମଗମୀ ଛାତ୍ରଃ ନ ଆଗତଃ । (ଗ୍ରାମଂ ଗମୀ)
- ଗ୍ରାମଯାୟୀ ରାଜସେବକଃ ଆଗଚ୍ଛତି । (ଗ୍ରାମଂ ଯାୟୀ)
- ପଶବଃ ସ୍ତନ୍ୟପାୟିନଃ ଭବନ୍ତି (ସ୍ତନ୍ୟଂ ପାୟିନଃ)

ଏଠାରେ ‘ଗମୀ’ ‘ଗମନ କରୁଛି ଯିଏ’ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଉଛି । ଏହିପରି ଭବିଷ୍ୟତ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ‘ଜନ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଯୋଗରେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ଵିତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ ହୋଇଥାଏ।

- ଲକ୍ଷ୍ୟକର - ଜଳପିପାସୁଃ ମୃଗଃ ସରୋବରଂ ଧାବତି । (ଜଳଂ ପିପାସୁଃ)
- ଅନ୍ନବୁଭୁକ୍ଷୁଃ ଦରିଦ୍ରଃ ପ୍ରତିଦ୍ଵାରଂ ଭ୍ରମତି । (ଅନ୍ନଂ ବୁଭୁକ୍ଷୁଃ)
- ଶାସ୍ତ୍ରଜିଜ୍ଞାସୁଃ ଶିଷ୍ୟଃ ଗୁରୁଂ ପୂଜ୍ଞତି । (ଶାସ୍ତ୍ରାଣି ଜିଜ୍ଞାସୁଃ) ।

‘ସନନ୍ତ’ ବିଶେଷଣ (ପା-ସନ୍+ଉ) ପିପାସୁ (ଭୁଜ୍-ସନ୍+ଉ) ବୁଭୁକ୍ଷୁ ଆଦି ପଦ ଯୋଗରେ ଦ୍ଵିତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ। ଏହିପରି ମନ୍ଦିରଂ ଦିଦୁକ୍ଷୁଃ = ମନ୍ଦିରଦିଦୁକ୍ଷୁଃ, ଧନଂ ଲିପୁଃ = ଧନଲିପୁଃ ଆଦି ହୋଇଥାଏ।

ସେହିପରି ବ୍ୟାପ୍ତି ବୁଝାଉଥିବା କାଳବାଚକ ଓ ମାର୍ଗବାଚକ ପଦସହିତ ସମାସକୁ ମଧ୍ୟ ଦ୍ଵିତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ କୁହାଯାଏ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ତେନ ବର୍ଷଭୋଗ୍ୟଃ କାରାବାସଃ ଅନୁଭୂତଃ । (ବର୍ଷଂ ଭୋଗ୍ୟଃ)

ପ୍ରତ୍ୟହଂ ଦିନପାଠ୍ୟଂ କୁରୁ । (ଦିନଂ ପାଠ୍ୟମ୍)

ମାସବ୍ୟାପ୍ତଃ ବୃଷ୍ଟିପାତଃ ପ୍ରଶମିତଃ । (ମାସଂ ବ୍ୟାପ୍ତଃ)

କ୍ରୋଶପ୍ରମିତଃ ମାର୍ଗଃ ଅତିକ୍ରମଣୀୟଃ । (କ୍ରୋଶଂ ପ୍ରମିତଃ) ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଂଯୋଗ ରହିଅଛି । ଏହିପରି ମୁହୂର୍ତ୍ତସୁଖମ୍ = ମୁହୂର୍ତ୍ତଂ ସୁଖମ୍, କ୍ଷଣନିଦ୍ରା = କ୍ଷଣନିଦ୍ରା ଆଦି ହୋଇଥାଏ ।

ତୃତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ

ପୂର୍ବପଦରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ଥାଇ ପରପଦରେ ପୂର୍ବ, ସଦୃଶ, ସମ, ଉନ, କଳହ, ମିଶ୍ର, ଯୁକ୍ତ ଆଦି ପଦ ଥିଲେ, ସମାସକୁ ତୃତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ରାମଃ ଶ୍ୟାମାତ୍ ମାସପୂର୍ବଃ । (ମାସେନ ପୂର୍ବଃ)

ଆରାଧ୍ୟଃ ପିତୃତୁଲ୍ୟଃ ପୁତ୍ରଃ । (ପିତ୍ରା ତୁଲ୍ୟଃ)

ରାଜସଦୃଶଃ ମହାତ୍ମା ମାର୍ଗେ ଗଚ୍ଚତି । (ରାଜା ସଦୃଶଃ)

ମାତୃସମା ମାତୃଭୂମିଃ ବନ୍ଦନୀୟା । (ମାତ୍ରା ସମା)

ଧନହୀନଃ ଭିକ୍ଷୁଃ ଭିକ୍ଷତେ । (ଧନେନ ହୀନଃ)

ଏକୋନଂ ଧନଂ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । (ଏକେନ ଉନମ୍)

ତୟୋଃ ମଧ୍ୟେ ବାକ୍ସଲହଃ ଅଭବତ୍ । (ବାକ୍ସ କଳହଃ)

ବାଳାଦପି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତଂ ବଚଃ ଗ୍ରହଣୀୟମ୍ । (ଯୁକ୍ତ୍ୟା ଯୁକ୍ତମ୍)

ଗୁଡ଼ମିଶ୍ରାଃ ଲାଜଃ ଭକ୍ଷଣୀୟାଃ । (ଗୁଡ଼େନ ମିଶ୍ରାଃ)

ଏହିପରି ଧାନେ୍ୟନ ଅର୍ଥଃ = ଧାନ୍ୟାର୍ଥଃ, ଆରାରେଣ ଶ୍ଲକ୍ଷଃ = ଆରାରଶ୍ଲକ୍ଷଃ, ଯୁକ୍ତ୍ୟା ନିପୁଣଃ = ଯୁକ୍ତିନିପୁଣଃ ଆଦି ହୋଇଥାଏ ।

‘କ୍ତ’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦସହିତ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦର ସମାସ ହେଲେ ତୃତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷସମାସ ହୁଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ସଃ ମଦ୍‌ଦତ୍ତଂ ପୁଷ୍ପକମ୍ ଅନୟତ୍ । (ମୟା ଦତ୍ତମ୍)

ଜଳସିକ୍ତଃ ଜନଃ କମ୍ପତେ । (ଜଳେନ ସିକ୍ତଃ)

ଶରାହତଃ ମୃଗଃ ଅମ୍ରିୟତ (ଶରେଣ ଆହତଃ)

ନଖଚ୍ଛିନ୍ନଂ ଫଳଂ ଭୃମୌ ଅପତତ୍ । (ନଖେଃ ଛିନ୍ନମ୍)

ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ତଦର୍ଥ (ନିମିତ୍ତାର୍ଥେ), ପୂଜା, ବଳି, ହିତ, ସୁଖ ଆଦି ପଦ ସହିତ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦର ସମାସକୁ ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରକୃତିବିକୃତି ଯୋଗ ରହିଥିଲେ ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ, ଅନ୍ୟତ୍ର ହୁଏ ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

(କ) ମାତା ହାରସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦର୍ଶୟତି । (ହାରାୟ ସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍)

(ଖ) ଶାଳାୟାମ୍ ଅଶ୍ୱଘାସଃ ନାସ୍ତି । (ଅଶ୍ୱସ୍ୟ ଘାସଃ)

ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ ହାର (ବିକୃତି) ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣ (ପ୍ରକୃତି) ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତିବିକୃତିଭାବ ରହିଥିବାରୁ ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ହୋଇଛି, ମାତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟବାକ୍ୟରେ ଅଶ୍ୱ ଓ ଘାସ ମଧ୍ୟରେ ସେପରି ଭାବ ନ ଥିବାରୁ ସମ୍ଭବ ଅର୍ଥରେ ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୋଇଛି । ଏହିପରି-

ବ୍ରାହ୍ମଣେନ ଯୁପଦାରୁ ପୂଜିତମ୍ । (ଯୁପାୟ ଦାରୁ)

ପ୍ରଭାତେ ଭୂତବଳିଃ କରଣୀୟଃ (ଭୂତେଭ୍ୟଃ ବଳିଃ)

ରାଜା ପ୍ରଜାହିତ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ । (ପ୍ରଜାଭ୍ୟଃ ହିତମ୍)

ଗୋସୁଖ ରାଜ୍ୟସ୍ୟ ଉନ୍ନତିଂ କରୋତି । (ଗୋଭ୍ୟଃ ସୁଖମ୍)

କନ୍ୟାରକ୍ଷିତ ଧନଂ ନ ଦାସ୍ୟାମି । (କନ୍ୟାୟେ ରକ୍ଷିତମ୍)

ପଞ୍ଚମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦସହିତ ଭୟ, ଅପେତ, ମୁକ୍ତ, ପତିତ, ସ୍ଵଳିତ ଓ ଅପୋକ ଆଦି ପଦର ସମାସକୁ ପଞ୍ଚମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ରାଜପଥେଷୁ ଝେରଭୟ ଦୃଶ୍ୟତେ । (ଝେରାତ୍ ଭୟମ୍)

ବନ୍ଧନଭାତଃ ବିହଗଃ ଉଚ୍ଚୈଃ କୃଜତି । (ବନ୍ଧନାତ୍ ଭାତଃ)

ଶତ୍ରୁତ୍ରାସାତ୍ ରାଜା ବନମ୍ ଅଗଚ୍ଛତ୍ । (ଶତ୍ରୁଭ୍ୟଃ ତ୍ରାସଃ, ତସ୍ମାତ୍)

ବାଳଃ ରୋଗମୁକ୍ତଃ ଅଭବତ୍ । (ରୋଗାତ୍ ମୁକ୍ତଃ)

ଆକାଶପତିତ ଜଳଂ ଚକ୍ରବାକଃ ପିବତି । (ଆକାଶାତ୍ ପତିତମ୍)

ଉପଯ୍ୟୁକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକପରି ତରଙ୍ଗାତ୍ ଅପତ୍ରସ୍ତଃ = ତରଙ୍ଗାପତ୍ରସ୍ତଃ,

କନ୍ଧନାୟାଃ ଅପୋଦଃ = କନ୍ଧନାପୋଦଃ, ଦୁଃଖାତ୍ ଅପେତଃ = ଦୁଃଖାପେତଃ

ପର୍ବତାତ୍ ସ୍ଵଳିତମ୍ = ପର୍ବତସ୍ଵଳିତମ୍ ଆଦି ହୋଇଥାଏ ।

ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ଷଷ୍ଠୀବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦ ସୁବନ୍ଧପଦସହିତ କିମ୍ବା କୃଦନ୍ତସହିତ ସମାସ ହେଲେ ତାହାକୁ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ କୁହାଯାଏ । ସୁବନ୍ଧ ପ୍ରାତିପଦିକ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ନେଇ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷର କେତେକ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ରାଜପୁରୁଷଃ ମାର୍ଗେ ଗଚ୍ଛତି । (ରାଜଃ ପୁରୁଷଃ)

ନଦୀଜଳଂ ସୁଶୀତଳଂ ଭବତି । (ନଦ୍ୟାଃ ଜଳମ୍)

ଅହଂ ମାତୁଳାଳୟାତ୍ ଆଗଚ୍ଛାମି । (ମାତୁଳସ୍ୟ ଆଳୟଃ, ତସ୍ମାତ୍)

ଦେବପୁତ୍ରକଃ ମନ୍ଦିରେ ନ ଦୃଶ୍ୟତେ । (ଦେବାନାଂ ପୁତ୍ରକଃ)

ଏହିପରି ବୃଷସ୍ୟ ମୂଳମ୍ = ବୃଷମୂଳମ୍, ମମ ଗୃହମ୍ = ମଦ୍‌ଗୃହମ୍,

ତବ ପୁତ୍ରକମ୍ = ତ୍‌ପୁତ୍ରକମ୍, ଅସ୍ମାକଂ ଗ୍ରାମଃ = ଅସ୍ମଦ୍ ଗ୍ରାମଃ,

ଯୁବୟୋଃ / ଯୁସ୍ମାକଂ ମାତା = ଯୁସ୍ମଦ୍‌ମାତା ଆଦି ପଦଗୁଡ଼ିକ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ସେହିପରି କୃଦନ୍ତପଦଯୋଗରେ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷସମାସର ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ରାମସ୍ୟ ବନଗମନମ୍ ଅଭିପ୍ରେତମ୍ ଆସୀତ୍ । (ବନସ୍ୟ ଗମନମ୍)

ଜଳଦାନଂ ମହାପୁଣ୍ୟମ୍ । (ଜଳସ୍ୟ ଦାନମ୍)

ପୁରସ୍କାରବିତରଣଂ ଭବିଷ୍ୟତି । (ପୁରସ୍କାରାଣାଂ ବିତରଣମ୍)

ଜଶ୍ୱରଃ ଜଗତ୍‌ସ୍ରଷ୍ଟା ଭବତି । (ଜଗତଃ ସ୍ରଷ୍ଟା) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହିପରି ଧନସ୍ୟ ଦାନମ୍ = ଧନଦାନମ୍, ପୁତ୍ରକସ୍ୟ ପଠନମ୍ = ପୁତ୍ରକପଠନମ୍, ଓ ଅନ୍ୟ ଦାତା = ଅନ୍ୟଦାତା ଇତ୍ୟାଦି ପଦଗୁଡ଼ିକ ହୋଇଥାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୂର୍ବ ଓ ପର ପଦର ସ୍ଥାନବିନିମୟ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ଯଥା:-

ପୂର୍ବାହ୍ନେ ସେବକଃ ଆଗଚ୍ଛତି । (ଅହ୍ନଃ ପୂର୍ବମ୍, ତସ୍ମିନ୍)

ଅପରାହ୍ନେ ସଭା ଅଭବତ୍ । (ଅହ୍ନଃ ଅପରମ୍, ତସ୍ମିନ୍)

ପୂର୍ବରାତ୍ରେ ଦୁଃଖଦାୟକଃ ଆସୀତ୍ । (ରାତ୍ରେଃ ପୂର୍ବମ୍)

ପୂର୍ବକାୟଃ ରାଜା ସନ୍ତୋଷମ୍ ଅଲଭତ । (କାୟସ୍ୟ ପୂର୍ବମ୍) ଇତ୍ୟାଦି ।

ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଅର୍ଥରେ ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ନ ହୋଇ ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ । ଯଥା-

ନରୋତ୍ତମଃ ବିକ୍ରମାର୍ଜଃ ବେତାଳମ୍ ଅଭାଷତ । (ନରେଷୁ ଉତ୍ତମଃ)

କାଳିଦାସଃ କବିଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ଆସୀତ୍ । (କବିଷୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ)

ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ନାରଦଃ ନାରାୟଣମ୍ ଅପଶ୍ୟତ୍ । (ମୁନିଷୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ)

ପରଶୁରାମଃ ଦ୍ୱିଜୋତ୍ତମଃ ଆସୀତ୍ । (ଦ୍ୱିଜେଷୁ ଉତ୍ତମଃ) ଇତ୍ୟାଦି

ରାଜନ୍ ଶବ୍ଦ ରାଜରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଯଥା-

କପୋତରାଜଃ ଚିତ୍ରଗ୍ରୀବଃ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ଆସୀତ୍ । (କପୋତାନାଂ ରାଜା)

ସିଂହଃ ପଶୁରାଜଃ ଭବତି । (ପଶୁନାଂ ରାଜା)

କଳିଙ୍ଗରାଜ୍ୟ ଖାରବେଳଃ ମହାବୀରଃ ଆସୀତ୍ । (କଳିଙ୍ଗାନାଂ ରାଜା)

କୁରୁରାଜ୍ୟ ପିତାମହମ୍ ଅବଦତ୍ । (କୁରୁଣାଂ ରାଜା) ଇତ୍ୟାଦି ।

ରାଜନ୍, ଲୋକ, ରାଜ୍ୟ, ଧର୍ମ ଓ ଦେବ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟପଦମାନଙ୍କ ସହିତ ସଭା ଶବ୍ଦର ସମାସ ହେଲେ ‘ସଭମ୍’ ଆଦେଶ ହୁଏ ।

ରକ୍ଷସଭା ପ୍ରଚଳତି । (ରକ୍ଷସାଂ ସଭା)

ପଶୁସଭା ବନେ ଅଭବତ୍ । (ପଶୁନାଂସଭା) ଇତ୍ୟାଦି ।

କିନ୍ତୁ, ନାରୀସଭା ଅବଦତ୍ । (ନାରୀଣାଂ ସଭା) (ନାରୀ ସମୂହ) ।

ଧର୍ମସଭା ଆଶ୍ରୟଣୀୟା । (ଧର୍ମସ୍ୟ ସଭା) (ଧର୍ମଶାଳା) ।

ସେନା, ସୁରା, ଛାୟା, ଶାଳା ଓ ନିଶା ଶବ୍ଦ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସରେ ବିକଳରେ ଅକାରାନ୍ତ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।
ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

କଳିଙ୍ଗସେନା / କଳିଙ୍ଗସେନଂ ବିଜୟତେ ସ୍ତୁ । (କଳିଙ୍ଗାନାଂ ସେନା)

ମଗଧସେନା / ମଗଧସେନଂ ପରାଜୟତ । (ମଗଧାନାଂ ସେନା)

ବୃକ୍ଷଛାୟା / ବୃକ୍ଷଛାୟା ଶୀତଳତାଂ ଦଦାତି । (ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ଛାୟା)

ଗୃହେ ଗୋଶାଳା / ଗୋଶାଳା ଅସ୍ତି । (ଗବାଂ ଶାଳା) ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ, ତରୁଣାଂ ଛାୟା = ତରୁଣାୟମ୍ ହୁଏ, ତରୁଣାୟା ହୁଏ ନାହିଁ । ବହୁବଚ୍ଚର ଛାୟା ବୁଝାଇଲେ ନିତ୍ୟରେ ଆଦେଶ ହୁଏ ।

ତୃପ୍ତ୍ୟର୍ଥକ ପଦଯୋଗେ ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ ନାହିଁ, ତୃତୀୟାତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ । ଯଥା-

ଜଳତୃପ୍ତଃ ତୃଷାର୍ତ୍ତଃ ଗଚ୍ଛତି । (ଜଳେନ ତୃପ୍ତଃ) (ଜଳସ୍ୟ ତୃପ୍ତଃ ନୁହେଁ)

ଧନତୃପ୍ତଃ କୃପଣଃ ନନ୍ଦତି । (ଧନେନ ତୃପ୍ତଃ) (ଧନସ୍ୟ ତୃପ୍ତଃ ନୁହେଁ)

ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ‘କ୍ତ’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦସହିତ ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା-

ସତାଂ ମତଂ ଗ୍ରହଣୀୟମ୍ । (ସନ୍ତତଂ ହେବ ନାହିଁ)

ରାଜ୍ଞାଂ ପୂଜିତଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ଅଭାଷତ । (ରାଜପୂଜିତଃ ହେବ ନାହିଁ)

ପୁରଣବାଚକ ପଦସହିତ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ମଧ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା-

ଗଣେଶଃ ଛାତ୍ରାଣାଂ ପ୍ରଥମଃ ଭବତି । (ଛାତ୍ରପ୍ରଥମଃ ହେବନାହିଁ)

ଲତା ଛାତ୍ରାଣାଂ ତୃତୀୟା ଆସୀତ୍ । (ଛାତ୍ରାତୃତୀୟା ହେବ ନାହିଁ)

ହଂସୀ, ମୃଗୀ, କୁକୁଟୀ ଆଦି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗାନ୍ତପଦର ଅଣ୍ଟ, ଶାବକ, ଦୁଗ୍ଧ ଓ ପଦ ଇତ୍ୟାଦି ପଦସହିତ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହେଲେ ପୁଂଲିଙ୍ଗରୂପ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା-

କୁକୁଟାଣ୍ଟଂ ହିତକରଂ କଥ୍ୟତେ । (କୁକୁଟ୍ୟାଃ ଅଣ୍ଟମ୍)

ଛାଗଦୁଗ୍ଧଂ ରୋଗଂ ନିବାରୟତି । (ଛାଗ୍ୟାଃ ଦୁଗ୍ଧମ୍)

ମୃଗଶାବକଃ ମାତରମ୍ ଅନୁ ଧାବତି । (ମୃଗ୍ୟାଃ ଶାବକଃ)

ହଂସପଦଂ ସୁନ୍ଦରଂ ଦୃଶ୍ୟତେ । (ହଂସ୍ୟାଃ ପଦମ୍) ଇତ୍ୟାଦି ।

ମାତ୍ର, ସନ୍ତାନଟି ପୁତ୍ର ବା କନ୍ୟା ବୁଝାଇଲେ ଲିଙ୍ଗପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା-

ଶୃଗାଳୀପୁତ୍ରଃ ଧାବତି । (ଶୃଗାଳ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରଃ)

ସିଂହକନ୍ୟା ଶେତେ । (ସିଂହସ୍ୟ କନ୍ୟା) ଇତ୍ୟାଦି ।

ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ସପ୍ତମୀବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦର ଦକ୍ଷ, ନିପୁଣ, କୁଶଳ, ପଦ୍ମ, ଶୌଣ୍ଡ, ଅଧୀନ ଇତ୍ୟାଦି ପଦସହିତ ସମାସ ହେଲେ ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ହୁଏ ।

କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷଃ ମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜାନଂ ବଦତି । (କାର୍ଯ୍ୟେ ଦକ୍ଷଃ)

କ୍ରୀଡ଼ାକୁଶଳଃ ପୁରସ୍କାରଂ ଲଭତେ । (କ୍ରୀଡ଼ାୟାଂ କୁଶଳଃ)

ରଣପଦ୍ମଃ ଯୋଦ୍ଧା ବୀରଗତିଂ ପ୍ରାପ୍ନୁଃ । (ରଣେ ପଦ୍ମଃ)

ଦାନଶୌଣ୍ଡଃ କର୍ଣ୍ଣଃ ଅମରଃ ବଭୂବ । (ଦାନେ ଶୌଣ୍ଡଃ)

ଇଚ୍ଛାଧୀନଃ ବିଷୟଃ ପଠନୀୟଃ । (ଇଚ୍ଛାୟାଂ ଅଧୀନଃ)

ଏହିପରି ବାଚି ପଦ୍ମଃ = ବାକ୍ପଦ୍ମଃ, ସଂଗୀତେ ନିପୁଣଃ = ସଙ୍ଗୀତନିପୁଣଃ, ବ୍ୟାଖ୍ୟାନେ ଚତୁରଃ = ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଚତୁରଃ, ଶାସ୍ତ୍ରସ୍ତୁ ପଣ୍ଡିତଃ = ଶାସ୍ତ୍ରପଣ୍ଡିତଃ ଆଦି ହୋଇଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଅଗ୍ନିସିଦ୍ଧଃ ଶାକଃ ଭକ୍ଷଣୀୟଃ । (ଅଗ୍ନୌ ସିଦ୍ଧଃ)

ଆତପଶୁଷ୍ଟଂ ଫଳମ୍ ଆନୟ । (ଆତପେ ଶୁଷ୍ଟମ୍)

ସ୍ତ୍ରୀଲୀପକ୍ ବ୍ୟଞ୍ଜନଂ ନାସ୍ତି । (ସ୍ତ୍ରୀଲ୍ୟାଂ ପକ୍ମ)

ମନେରଖ- ସିଦ୍ଧ, ଶୁଷ୍ଟ ଓ ପକ୍ମ ଆଦି ପଦର ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦ ସହିତ ସପ୍ତମୀତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୁଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟକର-

ବର୍ଷପରିଶୋଧମ୍ ରଣଂ କରୋମି । (ବର୍ଷେ ପରିଶୋଧମ୍)

ମାସଦେୟଂ ସତ୍ପରଂ ଗୃହାଣ । (ମାସେ ଦେୟମ୍)

ମନେରଖ- ପରିଶୋଧ ଅର୍ଥରେ କୃତ୍ୟପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ସପ୍ତମୀବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦସହିତ ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୁଏ ।

ପ୍ରାଦିତତ୍ପୁରୁଷ

ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ 'ପ୍ର' ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ନିପାତର ସୁବନ୍ତ ପଦସହିତ ସମାସକୁ ପ୍ରାଦିତତ୍ପୁରୁଷ କୁହାଯାଏ । ଯଥା-

ପ୍ରାଋର୍ଯ୍ୟଃ ଶିଷ୍ୟମ୍ ଅବଦତ୍ । (ପ୍ରଗତଃ ଆଋର୍ଯ୍ୟଃ)

ଭକ୍ତଃ ମନ୍ଦିରସ୍ୟ ଅଭିମୁଖଂ ଗଚ୍ଛତି । (ଅଭିଗତଂ ମୁଖମ୍)

ରସସ୍ୟ ଅନୁକୂଳଂ ବର୍ଣ୍ଣସଂଯୋଜନଂ କୁରୁ । (ଅନୁଗତଂ କୂଳମ୍)

ଏହିପରି ପ୍ରକୃଷ୍ଟଃ ଭାବଃ = ପ୍ରଭାବଃ, ଅଧିଗତଂ ଜ୍ୟାମ୍ = ଅଧିଜ୍ୟାମ୍

ଉଚ୍ଛିତଃ ନିଦ୍ରାୟାଃ = ଉଦ୍ଘିତଃ ଆଦି ହୁଏ ।

ନଞ୍ଜ୍ ତତ୍ପୁରୁଷ

ନ (ନଞ୍ଜ୍)ର ସୁବନ୍ଧ ପଦ ସହିତ ସମାସକୁ ନଞ୍ଜ୍ ତତ୍ପୁରୁଷ କୁହାଯାଏ। ସାଧାରଣତଃ ପରପଦର ଆରମ୍ଭରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ନ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ ଏବଂ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ନସ୍ଥାନରେ ଅ ହୁଏ। ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଅଧୁନା ପଠନେ ଅନିଚ୍ଛା ଅସ୍ତି । (ନ ଇଚ୍ଛା)

ଅନୁଦାରଃ କଳହଂ କରୋତି । (ନ ଉଦାରଃ)

ଅନୈକ୍ୟଂ ପରତନ୍ତ୍ରତାଂ ସୂଚୟତି । (ନ ଏକ୍ୟମ୍)

ଅନଧାତମ୍ ଅଭ୍ୟାସଂ କୁରୁ । (ନ ଅଧାତମ୍)

ଅହିଂସା ପରମଃ ଧର୍ମଃ । (ନ ହିଂସା)

କଦାପି ଅନ୍ୟାୟଃ ନ କରଣୀୟଃ । (ନ ନ୍ୟାୟଃ)

ତବ ଅଦର୍ଶନଂ ଦୁଃଖଂ ଜନୟତି । (ନ ଦର୍ଶନମ୍)

ଏହିପରି ନ ମୋଘଃ = ଅମୋଘଃ, ନ ଉଷମ୍ = ଅନୁଷମ୍, ନ ସତ୍ୟମ୍ = ଅସତ୍ୟମ୍, ନ ରଣମ୍ = ଅନୁଣମ୍ ଆଦି ହୁଏ। କିନ୍ତୁ, ନ ଗଃ = ନଗଃ/ଅଗଃ ହୋଇଥାଏ। (ଗଃ = ଗଚ୍ଚତି ଇତି)। ନଗଃ (ପର୍ବତଃ) ଦୃଶ୍ୟତେ। ଅଗଃ କିଂ ଲଭତେ ?

ଉପପଦ ତତ୍ପୁରୁଷ

ଉପପଦ ସହିତ କୃଦନ୍ତ ପଦର ସମାସକୁ ଉପପଦ ତତ୍ପୁରୁଷ କୁହାଯାଏ। ସମସ୍ତପଦରେ ଥିବା କୃଦନ୍ତ ପଦଟି ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟରେ କ୍ରିୟା ରୂପରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ। ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ମମ ସହପାଠୀ ସାଧୁଃ ଭବତି । (ସହ ପଠତି ଯଃ)

ଏଠାରେ ସମସ୍ତ ପଦରେ ଥିବା ‘ପାଠୀ’ ପଦଟି ବିଗ୍ରହ ବାକ୍ୟରେ ‘ସହ ପଠତି ଯଃ’ ହୋଇଛି। ଏହାର ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ବଚନରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ। ଯଥା-

ତବ ସହପାଠିନଃ କୁତ୍ର ଗତଃ । (ସହ ପଠନ୍ତି ଯେ)

ଅନୁଜାୟାଃ ସହପାଠିନୀ କୁରା ଭବତି । (ସହ ପଠତି ଯା) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହିପରି କେତେକ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ସତ୍ୟଂ ନ ବଦତି । (ମିଥ୍ୟା ବଦତି ଯଃ)

ସତ୍ୟବାଦୀ ପ୍ରଶଂସାହୀଃ ଭବତି । (ସତ୍ୟଂ ବଦତି ଯଃ)

ଦୋଷଦର୍ଶୀ ଅଧଃ ଗଚ୍ଚତି । (ଦୋଷଂ ପଶ୍ୟତି ଯଃ)

ବିଦ୍ଵାଂସଃ ଦୂରଦର୍ଶିନଃ ଭବନ୍ତି । (ଦୂରଂ ପଶ୍ୟନ୍ତି ଯେ)

ମଧୁପଃ ଗୁଞ୍ଜନଂ କରୋତି । (ମଧୁ ପିବତି ଯଃ)

ଗୃହସ୍ଥଃ ଧାର୍ମିକଃ ସ୍ୟାତ୍ । (ଗୃହେ ତିଷ୍ଠତି ଯଃ)

ସେନାନୀଃ ସୈନ୍ୟାନ୍ ଚଳୟତି । (ସେନାଂ ନୟତି ଯଃ)

କୁମ୍ଭକାରଃ କୁମ୍ଭାନ୍ ଆନୟତି । (କୁମ୍ଭଂ କରୋତି ଯଃ)

ବଚ୍ଚରଃ ସର୍ବଥା ରକ୍ଷଣୀୟଃ । (ବଚ୍ଚଂ କରୋତି ଯଃ)

ଭୃତ୍ୟଃ ଆଜ୍ଞାକାରୀ ଭବତି । (ଆଜ୍ଞାଂ କରୋତି ଯଃ)

ଶତ୍ରୁଘ୍ନଃ ଅସୁରାନ୍ ଅମାରୟତି । (ଶତ୍ରୁନ୍ ହନ୍ତି ଯଃ)

ପୟୋଧୁଃ ଦୁଷ୍ଟରଃ ଭବତି । (ପୟଃ ଦଧାତି ଯଃ)

ନେତା ସମାଜସେବୀ ଭବେତ୍ । (ସମାଜଂ ସେବତେ ଯଃ)

ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ବୃଦ୍ଧଃ ନ ଭୀଷତେ । (ଶଯ୍ୟାୟାଂ ଶେତେ ଯଃ)

ଜଳଦଃ ନଭସି ଦୃଶ୍ୟତେ । (ଜଳଂ ଦଦାତି ଯଃ)

ଗ୍ରାମବାସିନଃ ସରଳାଃ ଭବନ୍ତି । (ଗ୍ରାମେ ବସନ୍ତି ଯେ)

ଜଳଚରଃ ମହ୍ୟଃ ସ୍ତୁଳେ ନ ଜୀବତି । (ଜଳେ ଚରତି ଯଃ)

ପଥଚରୀ ଜଳମ୍ ଅନ୍ୱେଷ୍ୟତି । (ପଥେ ଚରତି ଯଃ)

ନିରାମିଷାଶୀ ଦୀର୍ଘଂ ଜୀବତି । (ନିରାମିଷମ୍ ଅଶ୍ନାତି ଇତି)

ପଶବଃ ସ୍ତୁଳଚରାଃ ଭବନ୍ତି । (ସ୍ତୁଳେ ଚରନ୍ତି ଯେ)

ମୃଗାଃ ତୃଣଭୋଜିନଃ ସନ୍ତି । (ତୃଣଂ/ତୃଣାନି ଭୁଞ୍ଜତେ ଯେ)

ଧର୍ମଋଷିଣୀ ସୀତା ପତିମ୍ ଅବଦତ୍ । (ଧର୍ମଂ ଚରତି ଯା)

ଏହିପରି ଦ୍ୱୟମା ଗଚ୍ଚତି ଯଃ = ଦୁରଗଃ / ଦୁରଙ୍ଗଃ / ଦୁରଙ୍ଗମଃ,

ଭୃଜେନ ଗଚ୍ଚତି ଯଃ = ଭୃଜଗଃ / ଭୃଜଙ୍ଗଃ / ଭୃଜଙ୍ଗମଃ

ବିହାୟା ଗଚ୍ଚତି ଯଃ = ବିହଗଃ / ବିହଙ୍ଗଃ / ବିହଙ୍ଗମଃ ହୁଏ ।

ନିପାତନସିଦ୍ଧି ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ

ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ସମସ୍ତପଦର ବିଗ୍ରହ ଓ ସମସ୍ତପଦ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ‘ନିପାତନସିଦ୍ଧି ତତ୍ପୁରୁଷ’ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଗବାକ୍ଷଃ ସୁନ୍ଦରଃ ଦୃଶ୍ୟତେ । (ଗବାମ୍ ଅକ୍ଷି ଇବ)

ବୃହସ୍ପତିଃ ଦେବଗୁରୁଃ ଆସୀତ୍ । (ବୃହତାଂ ପତିଃ)

ପୁରୁଷାୟୁଷମ୍ ଅସୀମଂ ନ ଭବତି । (ପୁରୁଷସ୍ୟ ଆୟୁଃ)

ବନସ୍ପତିଃ ବାୟୁଂ ଶୋଧୟତି । (ବନସ୍ୟ ପତିଃ)

ଆକାଶେ ବଳାହକଃ ନଦତି । (ବାରାଣାଂ ବାହକଃ)

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଃ ଜାତ୍ୟା କ୍ଷତ୍ରିୟଃ । (ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ମିତ୍ରମ୍)

ଅମିତ୍ରଃ ଅନିଷ୍ଠଂ କରୋତି । (ନ ମିତ୍ରମ୍)

ଶୁଶାନଂ ପ୍ରେତଭୂମିଃ କଥ୍ୟତେ । (ଶବାନାଂ ଶୟନମ୍)

ପରଶତାଃ ଜନାଃ ସଭାମ୍ ଆଗତାଃ । (ଶତାତ୍ ପରେ)

ପରସହସ୍ରାଃ ଛାତ୍ରାଃ ପଠନ୍ତି । (ସହସ୍ରାତ୍ ପରେ)

ରାଜଗବଃ ଭୂମୌ ଶେତେ । (ରାଜଃ ଗୌଃ)

ଏହିପରି ଦନ୍ତାନାଂ ରାଜା = ରାଜଦନ୍ତଃ, କାଲ୍ୟାଃ ଦାସଃ = କାଳିଦାସଃ ଆଦି ହୋଇଥାଏ ।

ନିତ୍ୟସମାସ

କେତେକ ସମାସରେ ସମସ୍ତପଦର ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ନ ଥାଏ, ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ସମସ୍ୟମାନ ପଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅନ୍ୟପଦକୁ ନେଇ ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ - ଏହାକୁ ନିତ୍ୟସମାସ କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

କୃଷ୍ଣସର୍ପଃ ବିବରେ ବସତି । (ଏକ ସର୍ପର ନାମ)

ଚିତ୍ରକୁଟ୍ତିନୀ ମାର୍ଗେ ଗଚ୍ଚତି । (ଏକ ବୃତ୍ତିର ନାମ) ବୃତ୍ତିଜୀବିନୀ

ଦନ୍ତଲେଖକଃ ମାମ୍ ଅବଦତ୍ । (ଦନ୍ତଚିକିତ୍ସକ)

ଉପଯୁକ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକର ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ କରାଗଲେ, ତାହା ଅପେକ୍ଷିତ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ, ‘କୃଷ୍ଣସର୍ପଃ’ ଇତ୍ୟାଦିର ବିଗ୍ରହ ହେଉ ନ ଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ‘ଅବିଗ୍ରହନିତ୍ୟସମାସ’ କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଭୋଜନାର୍ଥଂ ଜଳମ୍ ଆନୟ । (ଭୋଜନାୟ ଇଦମ୍)

ଶିଷ୍ୟାର୍ଥଃ ଗୁରୁଃ ରକ୍ଷିତଃ । (ଶିଷ୍ୟାୟ ଅୟମ୍)

ତ୍ୱଦର୍ଥା ମାଳା ଅପହୃତା । (ତୁଭ୍ୟମ୍ ଇୟମ୍)

ମନେରଞ୍ଜ - ‘ଇଦମ୍’ ଶବ୍ଦ ସମସ୍ତ ପଦରେ ‘ଅର୍ଥ’ରେ ପରିଣତ ହେଉଛି । ଅୟଂ ପାଇଁ ‘ଅର୍ଥଃ’, ଇୟଂ ପାଇଁ ‘ଅର୍ଥା’ ଏବଂ ଇଦଂ ପାଇଁ “ଅର୍ଥଂ” ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି-

ମୁଷ୍ଟିମାତ୍ରଂ ତଣ୍ଡୁଳଂ ଦେହି । (ମୁଷ୍ଟିଃଏବ)

ତନ୍ମାତ୍ରଂ କଥୟିତ୍ୱା ବକ୍ତା ଗତବାନ୍ । (ତତ୍ ଏବ)

ଏଠାରେ ‘ମାତ୍ର’ ପଦଟି ନିଶ୍ଚୟ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ।

ସେହିପରି - ଗ୍ରାମାନ୍ତରଂ ଭିକ୍ଷୁଃ ଗଚ୍ଚତି । (ଅନ୍ୟଃ ଗ୍ରାମଃ)

ଅହଂ ଭାଷାନ୍ତରଂ କରୋମି । (ଅନ୍ୟା ଭାଷା)

ଯୁବୟୋଃ କଥଂ ମତାନ୍ତରଂ ଭବତି ? (ଅନ୍ୟତ୍ ମତମ୍)

ଏଠାରେ ଅନ୍ୟ ପଦସ୍ଥାନରେ ସମସ୍ତପଦରେ ଅନ୍ତର ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । କେତେକ ଏହାକୁ ମୟୂରବ୍ୟଂସକାଦିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି କର୍ମଧାରୟମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥା’ନ୍ତି ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ଯଥାସମ୍ଭବଂ ସମସ୍ତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷାୟାମ୍ ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ -

- (କ) ଗୃହକୁ ଆସିଥିବା ଅତିଥିକୁ ଭୋଜନ ଦିଅ ।
- (ଖ) ମୋ ମାଆ ସଙ୍ଗୀତରେ କୁଶଳ ଅଟନ୍ତି ।
- (ଗ) ଗ୍ରାମରେ ବାସକରୁଥିବା ଲୋକ ସରଳ ଅଟନ୍ତି ।
- (ଘ) ଗଛରୁ ପଡ଼ିଥିବା ଫୁଲଗୁଡ଼ିକୁ ଆଣ ।
- (ଙ) ଗୁରୁ ମୋ ପିତାଙ୍କ ସଦୃଶ ପୂଜ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।
- (ଚ) ଆକାଶରୁ ପଡ଼ିତ ଜଳବିନ୍ଦୁ ନିର୍ମଳ ଅଟନ୍ତି ।
- (ଛ) ଶରଦ୍ୱାରା ହତ ଅସୁରମାନେ ଦୁଷ୍ଟ ଥିଲେ ।
- (ଜ) ଗରମ ନ ଥିବା ଖାଦ୍ୟ ଖାଅ ନାହିଁ ।
- (ଝ) ଗଛର ମୂଳରେ ସ୍ପର୍ଶି ଶୋଇଥିଲା ।
- (ଞ) ମୁଁ ମାସକର ପାଠ୍ୟ ସାରିଦେଇଛି ।
- (ଟ) ଋକର ଘୋଡ଼ାପାଇଁ ଘାସ ଆଣୁଛି ।
- (ଠ) ସବୁଜାଣିଥିବା ଲୋକ ଅଳ୍ପ କୁହନ୍ତି ।
- (ଡ) ବିଷୁ ଅନନ୍ତରାତ୍ରେ ଶୟନ କରିଛନ୍ତି ।
- (ଢ) ଚେରଡ଼ରରେ ଲୋକମାନେ ରାତିରେ ଯାଉନାହାନ୍ତି ।
- (ଣ) ଶ୍ରେଣୀରେ କୋଳାହଳ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

୨। ସବିଗ୍ରହଂ ସମାସନାମାନି ଲିଖତ-

ହସ୍ତଗତଃ, ମାତୃସମା, ଯୁପଦାରୁ, ଆକାଶପତିତମ୍, କ୍ରୀଡ଼ାବିତ, ଅହିଂସା, କଳିଙ୍ଗସେନା, ମୃଗଶାବକଃ, ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଃ, ତନ୍ମୁତ୍ରମ୍, କୁମ୍ଭକାରଃ, ଗୃହସ୍ତୁଃ, ଦୁଃଖାପେତଃ, ସ୍ୱର୍ଗପତିତଃ ।

୩। ବନ୍ଧନାମଧାତ୍ ଶୁଦ୍ଧଂ ସମସ୍ତପଦଂ ନିରୂପୟତ-

- (କ) ଶବାନଂ ଶୟନମ୍ = _____ । (ଶୁଶାନମ୍, ଶବଶୟନମ୍, ଶବାୟନମ୍)
- (ଖ) ଅନ୍ୟା ଭାଷା = _____ । (ଅନ୍ୟାଭାଷା, ଭାଷାନ୍ତରମ୍, ଭାଷାନ୍ୟା)
- (ଗ) ତର୍କେଣ ସଙ୍ଗତମ୍ = _____ । (ତର୍କଗତମ୍, ତାର୍କକମ୍, ତର୍କସଙ୍ଗତମ୍)
- (ଘ) ପୁତ୍ରେ ସ୍ନେହଃ = _____ । (ପୁତ୍ରସ୍ନେହଃ, ସ୍ନେହପୁତ୍ରଃ, ପୁତ୍ରୀସ୍ନେହଃ)
- (ଙ) ପୁତ୍ରାୟ ଅୟମ୍ = _____ । (ପୁତ୍ରାର୍ଥମ୍, ପୁତ୍ରାର୍ଥା, ପୁତ୍ରାର୍ଥଃ)
- (ଚ) କୃତଂ ହନ୍ତି ଯଃ = _____ । (କୃତଞ୍ଜଃ, କୃତଞ୍ଜାଃ, କୃତୟଃ)
- (ଛ) ବିଦ୍ୟାମ୍ ଅର୍ଥୟତେ ଇତି = _____ । (ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ, ବିଦ୍ୟାର୍ଥଃ, ବିଦ୍ୟାର୍ଥା)

(ଜ) କାଳ୍ୟାଣ ଦାସ = _____ । (କାଳୀଦାସ, କାଳିଦାସ, କାଳଦାସ)

(ଝ) ତରୁଣୀ ଛାୟା = _____ । (ତରୁଣାୟନ, ତରୁଣାୟା, ତରୁଣାୟନ)

(ଞ) ମନ୍ତ୍ରିଣୀ ସଭା = _____ । (ମନ୍ତ୍ରୀସଭା, ମନ୍ତ୍ରୀସଭା, ମନ୍ତ୍ରିସଭା)

୪ । ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଶୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ନିରୂପଣତ-

(କ) ତନ୍ମୁକ୍ତମ୍ = _____ । (ତସ୍ୟ ମାତ୍ରା, ତସ୍ୟ ମାତ୍ରମ୍, ତତ୍-ଏବ)

(ଖ) ପୁରୁଷାୟୁଷମ୍ = _____ । (ପୁରୁଷସ୍ୟ ଆୟୁଷଃ, ପୁରୁଷସ୍ୟ ଆୟୁଷମ୍, ପୁରୁଷସ୍ୟ ଆୟୁଃ)

(ଗ) ଭୟାର୍ତ୍ତଃ = _____ । (ଭୟେନ ରତଃ, ଭୟସ୍ୟ ରତଃ, ଭୟମ୍ ରତଃ)

(ଘ) ମଧୁପଃ = _____ । (ମଧୁ ପିବତି ଯଃ, ମଧୁଂ ପିବତି ଯଃ, ମଧୁଃ ପିବତି ଯଃ)

(ଙ) ଗୁରୁଭକ୍ତିଃ = _____ । (ଗୁରୁଂ ଭକ୍ତିଃ, ଗୁରୌ ଭକ୍ତିଃ, ଗୁରବେ ଭକ୍ତିଃ)

(ଚ) ଆପଦ୍ମୁକ୍ତଃ = _____ । (ଆପଦଃ ମୁକ୍ତଃ, ଆପଦ୍ ମୁକ୍ତଃ, ଆପଦଂ ମୁକ୍ତଃ)

(ଛ) ତତ୍ତ୍ୱଞ୍ଜଃ = _____ । (ତତ୍ତ୍ୱଂ ଜାନାତି ଯଃ, ତତ୍ତ୍ୱେ ଅଞ୍ଜଃ, ତତ୍ତ୍ୱେ ଜ୍ଞାନମ୍)

(ଜ) ଅମିତ୍ରଃ = _____ । (ନ ମିତ୍ରଃ, ନ ମିତ୍ରମ୍, ନ ଅମିତ୍ରଃ)

(ଝ) ରାଜସେବକଃ = _____ । (ରାଜସ୍ୟ ସେବକଃ, ରାଜଃ ସେବକଃ, ରାଜା ଏବ ସେବକଃ)

(ଞ) ବର୍ଷଭୋଗ୍ୟଃ = _____ । (ବର୍ଷଂ ଭୋଗ୍ୟଃ, ବର୍ଷସ୍ୟ ଭୋଗ୍ୟଃ, ବର୍ଷେ ଭୋଗ୍ୟଃ)

୫ । ସ୍ତମ୍ଭଦ୍ୱୟସ୍ୟ ମେଳନଂ କୁରୁତ -

କ ସ୍ତମ୍ଭଃ

ବନସ୍ପତିଃ

ବର୍ଷପରିଶୋଧମ୍

ଗୁଡ଼ମିଶ୍ରଃ

ହାରସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍

ବୃକ୍ଷପତିତମ୍

ଦେଶସେବା

ହସ୍ତଗତମ୍

ଜଳତୃପ୍ତଃ

କ୍ରୀଡ଼ାଦକ୍ଷଃ

ଧନହୀନଃ

କୃତଞ୍ଜଃ

ଚିତ୍ରକୁଳିନୀ

ପଠନାର୍ଥମ୍

ଖ ସ୍ତମ୍ଭଃ

ଅବିଗ୍ରହନିତ୍ୟସମାସ

ଦ୍ୱିତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ

ନିତ୍ୟସମାସ

ତୃତୀୟାତତ୍ପୁରୁଷ

ସପ୍ତମୀତତ୍ପୁରୁଷ

ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷ

ତୃତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ

ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ପଞ୍ଚମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ତୃତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ

ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ନିପାତନସିଦ୍ଧ ତତ୍ପୁରୁଷ

କର୍ମଧାରଣସମାପ

ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣପଦର ସମାପକୁ କର୍ମଧାରଣସମାପ କୁହାଯାଏ । ଦୁଇଟି ବିଶେଷ୍ୟପଦ ଜଣକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ବା ଜଣକର ଦୁଇଟି ବିଶେଷଣ ଥିଲେ ବା କୌଣସି ବିଶେଷ୍ୟପଦର ବିଶେଷଣ ସହିତ ସମାପ ହେଲେ କର୍ମଧାରଣସମାପ ହୋଇଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର - (କ) ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷ୍ୟର କର୍ମଧାରଣ

- (i) ପାଚକପୂଜକଃ ଗୋବିନ୍ଦଃ ମନ୍ଦିରେ ଶେତେ ।
(ରୋଷେଇଆ ଓ ପୂଜକ କାମକରୁଥିବା ଗୋବିନ୍ଦ ମନ୍ଦିରରେ ଶୋଇଛି ।)
- (ii) ରାଜର୍ଷିଃ ଜନକଃ ଜ୍ଞାନୀ ଆସୀତ୍ ।
(ରାଜା ତଥା ରଷି ଜନକ ଜ୍ଞାନୀ ଥିଲେ ।)

ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ ଗୋବିନ୍ଦପଦର ବିଶେଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ‘ପାଚକପୂଜକଃ’ ଏକ ସମସ୍ତପଦ । ଏଥିରେ ପାଚକ ଏବଂ ପୂଜକ ଦୁଇଟି ବିଶେଷ୍ୟପଦ ରହିଛି । ଗୋବିନ୍ଦ ପାଚନକାର୍ଯ୍ୟ କରିବାସମୟରେ ପାଚକ ଏବଂ ପୂଜନକାର୍ଯ୍ୟକରିବା-ସମୟରେ ପୂଜକ ଅଟେ । ଉଭୟ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ଗୋବିନ୍ଦର ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରୂପକୁ ଦର୍ଶାଉଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଦ୍ୱିତୀୟବାକ୍ୟରେ ‘ରାଜର୍ଷିଃ’ ପଦଟି ଜନକକୁ ବୁଝାଉଛି । ସେ ଏକାଧାରରେ ରାଜା ଏବଂ ରଷି ଅଟନ୍ତି । ‘ପାଚକପୂଜକଃ’ ଏବଂ ‘ରାଜର୍ଷିଃ’ ପଦଦୁଇଟିରେ ଥିବା ବିଶେଷ୍ୟପଦଗୁଡ଼ିକ ଜଣକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ କର୍ମଧାରଣସମାପ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ-

- ପାଚକପୂଜକଃ = ପାଚକଃ ଚ ଅସୌ ପୂଜକଃ ଚ ଇତି / ପାଚକଃସୌ ପୂଜକଃଶେତି ।
- ରାଜର୍ଷିଃ = ରାଜା ଋସୌ ରଷିଃ ଚେତି । ଏହିପରି -
- ମମ ଗୁରୁପିତା ଶେତେ । (ଗୁରୁଃ ଋସୌ ପିତା ଚେତି)
- ତବ ପୁତ୍ରଶିଷ୍ୟଃ କ୍ରୀଡ଼ତି । (ପୁତ୍ରଃ ଋସୌ ଶିଷ୍ୟଃ ଚେତି)
- ପଠାଣିସାମନ୍ତଃ କବିଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ଆସୀତ୍ । (କବିଃ ଋସୌ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ଚେତି)
- ଅକ୍ଷୟମହାନ୍ତିଃ ଗାୟକାଭିନେତା ଆସୀତ୍ । (ଗାୟକଃ ଋସୌ ଅଭିନେତା ଚେତି)

ଦୁଇଟି ବିଶେଷଣପଦ ଜଣକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ କର୍ମଧାରଣସମାପ ହୁଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

(ଖ) ବିଶେଷଣ ଓ ବିଶେଷଣର କର୍ମଧାରଣ

- ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ପଃ ଅଶ୍ୱଃ ଧାବତି । (ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ପ ଘୋଡ଼ାଟି ଦୌଡ଼ୁଛି)
- ଜୀର୍ଣ୍ଣଶୀର୍ଣ୍ଣଃ ବୃକ୍ଷଃ କମ୍ପତେ । (ଜୀର୍ଣ୍ଣଶୀର୍ଣ୍ଣ ବୃକ୍ଷଟି ଧରୁଛି ।)

ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ ‘ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ପଃ’ ପଦରେ ହୃଷ୍ଟ ଏବଂ ପୁଷ୍ପ ଦୁଇଟି ବିଶେଷଣପଦ ରହିଛି ଏବଂ ତାହା ଏକ ଅଶ୍ୱର ହିଁ ବିଶେଷଣ । ସେହିପରି ଦ୍ୱିତୀୟବାକ୍ୟରେ ‘ଜୀର୍ଣ୍ଣଶୀର୍ଣ୍ଣଃ’ ପଦରେ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇଟି ବିଶେଷଣପଦ ରହିଛି ଏବଂ ତାହା ଏକ ବୃକ୍ଷର ବିଶେଷଣ । ତେଣୁ, ‘ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ପଃ’ ଏବଂ ‘ଜୀର୍ଣ୍ଣଶୀର୍ଣ୍ଣଃ’ ପଦଦୁଇଟି ସମସ୍ତପଦ ଏବଂ ଏହା କର୍ମଧାରଣସମାପ ଅଟେ । ତେଣୁ,

- ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ପଃ = ହୃଷ୍ଟଃ ଋସୌ ପୁଷ୍ପଃ ଚେତି ।
- ଜୀର୍ଣ୍ଣଶୀର୍ଣ୍ଣଃ = ଜୀର୍ଣ୍ଣଃ ଋସୌ ଶୀର୍ଣ୍ଣଃ ଚେତି । ଏହିପରି -

ଭୀମକାନ୍ତ ସାଗର ଦର୍ଶନୀୟଃ । (ଭୀମଃ ଋଷୌ କାନ୍ତଃ ଚେତି)
 ସୁସ୍ତସବଳଃ ରାମଃ କଥଂ ଭିକ୍ଷତେ ? (ସୁସ୍ତଃ ଋଷୌ ସବଳଃ ଚେତି)
 ମୃଗଃ ଭୀତତ୍ରସ୍ତଃ ଧାବତି । (ଭୀତଃ ଋଷୌ ତ୍ରସ୍ତଃ ଚେତି)
 ଧାନ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରଂ ନଷ୍ଟଭୃଷ୍ମ୍ ଅଭବତ୍ । (ନଷ୍ଟଂ ଚ ତତ୍ ଭୃଷ୍ଟଂ ଚେତି)

ଦୁଇଟି ବିଶେଷଣ ଜଣକୁ ବୁଝାଇଲେ ଏବଂ ବିଶେଷଣଦୁଇଟି ପୂର୍ବପରକ୍ରମରେ ଘଟିଥିବାର ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ କର୍ମଧାରଣସମାପ ହୋଇଥାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ସ୍ନାତାନୁଲିପ୍ତଃ ଜନଃ ସତ୍ତ୍ଵାଂ ଗଚ୍ଛତି । (ପୂର୍ବଂ ସ୍ନାତଃ ପଶ୍ଚାତ୍ ଅନୁଲିପ୍ତଃ)
 ପାତପ୍ରତିବନ୍ଧଃ ବସ୍ତ୍ରଂ ଧେନୁଂ ପଶ୍ୟତି । (ପୂର୍ବଂ ପାତଃ ପଶ୍ଚାତ୍ ପ୍ରତିବନ୍ଧଃ)
 ଶୁଭାନୁରକ୍ତଃ ଭକ୍ତଃ ଗୁରୁଂ ପୂଜ୍ଞତି । (ପୂର୍ବଂ ଶୁଭଃ ପଶ୍ଚାତ୍ ଅନୁରକ୍ତଃ)

ମାତ୍ର, ଦୁଇଟି ବିଶେଷଣପଦ ଦୁଇ ପୃଥକ୍ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ଏପରି କର୍ମଧାରଣସମାପ ହେବ ନାହିଁ ।

(ଗ) ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣର କର୍ମଧାରଣ

କୌଣସି ବିଶେଷ୍ୟପଦର ତା’ର ବିଶେଷଣପଦସହିତ ସମାସକୁ ମଧ୍ୟ କର୍ମଧାରଣସମାସ କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଶରଦି ନୀଳାକାଶଃ ଶୋଭତେ । (ନୀଳଃ ଆକାଶଃ)
 ମମ ନୀଳଶୀତଂ ନାସ୍ତି । (ନୀଳା ଶୀତଂ)
 ଗୃହାତ୍ ନୀଳାମ୍ବରମ୍ ଆନୟ । (ନୀଳମ୍ ଅମ୍ବରମ୍)

ନୀଳପଦଟି ବିଶେଷଣ ହୋଇଥିବାରୁ ‘ଆକାଶଃ’ର ବିଶେଷଣ ସମୟରେ ନୀଳଃ, ଶୀତଂର ବିଶେଷଣ ସମୟରେ ‘ନୀଳା’ ଏବଂ ‘ଅମ୍ବରମ୍’ର ବିଶେଷଣସମୟରେ ‘ନୀଳମ୍’ ହୋଇଅଛି । ବିଶେଷ୍ୟପଦ ଅନୁସାରେ ବିଶେଷଣର ଲିଙ୍ଗ ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନର ରୂପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ମାତ୍ର ସମସ୍ତପଦରେ ମୂଳପଦଦୁଇଟି ମିଳିତ ହେବାପରେ ଆବଶ୍ୟକ ବିଭକ୍ତିବଚନ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାଏ । ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗପଦ ଦ୍ଵିବଚନାନ୍ତ ଓ ବହୁବଚନାନ୍ତ ପଦର ମୂଳ ପୁଲିଙ୍ଗ ରୂପ ହୋଇଛି । ଏହିପରି ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଦୁର୍ବିଳଧେନୁଃ ମାର୍ଗେ ଗଚ୍ଛତି । (ଦୁର୍ବିଳା ଧେନୁଃ)
 ସୁନ୍ଦରବାଳିକାଃ ମଞ୍ଚୋପରି ନୃତ୍ୟନ୍ତି । (ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଃବାଳିକାଃ)
 ବାଳମୃଗେଷାଂ ଜଳଂ ପିବତଃ । (ବାଳେ ମୃଗେଷାଂ)
 ବୀରଯୁବକାଃ କସ୍ମାତ୍ ନ ବିଭୀତି । (ବୀରାଃ ଯୁବକାଃ)
 ଉତ୍ତମଜ୍ଞାତ୍ରେୟଂ ସଂସ୍କୃତଂ ପଠତଃ । (ଉତ୍ତମୌ ଜ୍ଞାତ୍ରେୟଃ)
 ଉଦ୍ୟାନାତ୍ ରକ୍ତପୁଷ୍ପାଣି ଆନୟ । (ରକ୍ତାନି ପୁଷ୍ପାଣି)

ମହତ୍ ଶବ୍ଦରୁ ସମସ୍ତପଦରେ କେବଳ ‘ମହା’ ଅବଶିଷ୍ଟ ରୁହେ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ମହାପୁରୁଷଃ ସତ୍ୟଂ ଭାଷତେ । (ମହାନ୍ ପୁରୁଷଃ)
 ମହାନଦୀ ମହୋଦଧୌ ମିଳତି । (ମହତୀ ନଦୀ, ମହାନ୍ ଉଦଧୃଃ ତସ୍ମିନ୍)

ଅତିଥିସକାରଃ ମହାଫଳଂ ଦଦାତି । (ମହତ୍ ଫଳମ୍)
ମହାମାନଃ ସର୍ବଦା ପୂଜନୀୟଃ । (ମହାନ୍ତଃ ଆମାନଃ)
ମହାଦେବ୍ୟଃ ଶଙ୍କରମ୍ ଅପୂଜନ୍ । (ମହତ୍ୟଃ ଦେବ୍ୟଃ)
ମହାବୀରୌ ଯୁଧ୍ୱ ମିଥଃ ମିଳିତୌ । (ମହାକ୍ତୌ ବୀରୌ)

ସେହିପରି ଶୋଭନ ବା ସୁନ୍ଦର ଅର୍ଥରେ ସମସ୍ତପଦରେ ‘ସୁ’ ଏବଂ କୁସ୍ଥିତ ଅର୍ଥରେ ‘କୁ’ର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ।
କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ‘କୁ’ ସ୍ଥାନରେ କା, କିମ୍, କତ୍ ଆଦିର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ସୁବାଳକଃ ପ୍ରଶଂସିତଃ ଭବତି । (ଶୋଭନଃ ବାଳକଃ)
ସୁଶିକ୍ଷ୍ୟା ପୁରସ୍କୃତୌ ଅଭବତାମ୍ । (ଶୋଭନୌ ଶିକ୍ଷ୍ୟା)
ସୁମାତରଃ ଲୋକଜନନ୍ୟଃ ଭବନ୍ତି । (ଶୋଭନଃ ମାତରଃ)
ସୁବସ୍ତମ୍ ଅବଶ୍ୟଂ ପରିଧାନୀୟମ୍ । (ଶୋଭନଂ ବସ୍ତମ୍)
କୁମାରୈ ଗମନମ୍ ଅନୁଚିତମ୍ । (କୁସ୍ଥିତଃ ମାର୍ଗଃ, ତସ୍ମିନ୍)
କୁରୁକ୍ଷିଃ ନିନ୍ଦନୀୟା ଭବତି । (କୁସ୍ଥିତା ବୁଦ୍ଧିଃ)
କୁସଙ୍ଗଂ ବର୍ଜୟେତ୍ । (କୁସ୍ଥିତଃ ସଙ୍ଗଃ, ତମ୍)
କଦାପି କୁମିତ୍ରାଣି ଉତ୍ତମାନି ନ ଭବନ୍ତି । (କୁସ୍ଥିତାନି ମିତ୍ରାଣି)

ଏହିପରି କେତେକ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

କାପୁରୁଷାଃ ମିଥ୍ୟା ବଦନ୍ତି । (କୁସ୍ଥିତଃ ପୁରୁଷାଃ)
କିନ୍ନରଃ ମଧୁରଂ ଗାୟତି । (କୁସ୍ଥିତଃ ନରଃ)
କାଜଳଂ କଦାପି ନ ପାତବ୍ୟମ୍ । (କୁସ୍ଥିତଂ ଜଳମ୍)
କଦନ୍ତଂ ରୋଗାନ୍ ଜନୟତି । (କୁସ୍ଥିତମ୍ ଅନ୍ତମ୍)
କଦଶ୍ୱଃ ମନ୍ଦଂ ଗଚ୍ଛତି । (କୁସ୍ଥିତଃ ଅଶ୍ୱଃ)

ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକରେ କୁସ୍ଥିତ ଅର୍ଥରେ କା, କିମ୍ ଓ କତ୍ର ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । ମାତ୍ର, “କ୍ଷତ୍ ଉଷମ୍” ଅର୍ଥରେ କୋଷ୍ଠ, କବୋଷ୍ଠ ଓ କଦୁଷ୍ଠର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

ଯଥା - କବୋଷ୍ଠଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ପିବ । (କ୍ଷତ୍ ଉଷମ୍)

ସ୍ୱ ବା ନିଜ ପଦସହିତ ସମାସ ହେଲେ ସ୍ୱ ବା ନିଜ ପଦ ବିଶେଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଅଧୁନା ତ୍ୱଂ ସ୍ୱଗୃହଂ ଗଚ୍ଛ । (ସ୍ୱଂ ଗୃହମ୍)
ସ୍ୱଜନନୀ ସର୍ବଦା ପୂଜନୀୟା । (ସ୍ୱା ଜନନୀ)
ବାଳକଃ ସ୍ୱମିତ୍ରଂ ପୂଜତି । (ସ୍ୱଂ ମିତ୍ରମ୍)
ସା ନିଜମତମ୍ ଉପସ୍ଥାପିତବତୀ । (ନିଜଂ ମତମ୍)

‘ସ୍ୱ’ର ପ୍ରୟୋଗକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁଠି ତତ୍ପୁରୁଷସମାସ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଯଥା:- ସ୍ୱସ୍ୟ ଗୃହମ୍, ସ୍ୱସ୍ୟ ଜନନୀ, ସ୍ୱସ୍ୟ ମିତ୍ରମ୍ ଇତ୍ୟାଦି । ‘ସ୍ୱ’ ଶବ୍ଦ ଷଷ୍ଠୀବିଭକ୍ତିରେ ‘ଆତ୍ମା’ ଅର୍ଥରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ କର୍ମଧାରୟ

ବିଗ୍ରହମଧ୍ୟସ୍ତୁ ପଦ ସମସ୍ତପଦରେ ନ ରହିଲେ ତାହାକୁ ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ କର୍ମଧାରୟ କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ପୂର୍ବପଦ ଏକ ସମସ୍ତପଦ ହୋଇଥିଲେ ତାହାର ଉତ୍ତରପଦ ଲୋପପାଇଥାଏ । ତେଣୁ, ଏହାକୁ ଉତ୍ତରପଦଲୋପୀ ବା ଶାକପାର୍ଥବୀଦି ସମାସ ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଶାକପାର୍ଥବଃ ମୃଗୟାଂ ନ ଗଚ୍ଛତି । (ଶାକପ୍ରିୟଃ ପାର୍ଥବଃ)

ଏଠାରେ ‘ଶାକପାର୍ଥବଃ’ ସମସ୍ତପଦଟି ‘ଶାକପ୍ରିୟଃ ପାର୍ଥବଃ’ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଉଛି । “ଶାକପ୍ରିୟଃ” ମଧ୍ୟ ଏକ ସମସ୍ତପଦ ଏବଂ ଏଥିରେ ‘ଶାକ’ ପୂର୍ବପଦ ଏବଂ ‘ପ୍ରିୟ’ ଉତ୍ତରପଦ ଅଟେ । ମାତ୍ର, “ଶାକପ୍ରିୟଃ” ପଦ ସହିତ “ପାର୍ଥବଃ” ପଦର ସମାସ ସମୟରେ “ପ୍ରିୟଃ” ପଦଟି ଲୋପପାଇଥିବାରୁ ଏହା ଉତ୍ତରପଦ ବା ମଧ୍ୟସ୍ତୁ ପଦର ଲୋପ ହୋଇଅଛି । ଏହିପରି ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

- ରାଜା ସିଂହାସନେ ବିରାଜତେ । (ସିଂହଚିହ୍ନିତମ୍ ଆସନମ୍, ତସ୍ମିନ୍)
- ନର୍ତ୍ତକୀ ରତ୍ନମୁଦ୍ରିକାଂ ଦର୍ଶୟତି । (ରତ୍ନଖଚିତା ମୁଦ୍ରିକା, ତାମ୍)
- ଦେବ୍ୟାଃ କଣ୍ଠେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣହାରଃ ଶୋଭତେ । (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତଃ ହାରଃ)
- ଗୃହମ୍ ଅନୁ ଆମ୍ରବୃକ୍ଷଃ ଅସ୍ତି । (ଆମ୍ରନାମକଃ ବୃକ୍ଷଃ)
- ମହାନଦୀକୂଳେ କଟକନଗରମ୍ ଅସ୍ତି । (କଟକନାମକଂ ନଗରମ୍)

ଏହିପରି ଗୁଡ଼ମିଶ୍ରିତମ୍ ଅନ୍ନମ୍ = ଗୁଡ଼ାନ୍ନମ୍, ବଚନାମକଃ ବୃକ୍ଷଃ = ବଚବୃକ୍ଷଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଉପମାନ କର୍ମଧାରୟ

କୌଣସି ଉପମା ଦେବାବେଳେ ଉପମାନ, ଉପମେୟ ଏବଂ ଉପମାବାଚକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବସ୍ତୁ ଉପମେୟ, ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବସ୍ତୁ ଉପମାନ ଏବଂ ତୁଳନାତ୍ମକ ଲବ ଓ ବତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଉପମାବାଚକ ପଦ ଅଟନ୍ତି । ଉପମେୟ ଏବଂ ଉପମାନମଧ୍ୟରେ ସମାନ ଗୁଣ ବା ଧର୍ମକୁ ସାଧାରଣ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ ।

ଉପମାନ ଏବଂ ଉପମେୟମଧ୍ୟସ୍ତୁ ସମାନ ଗୁଣ ବାଚକ ପଦର ଉପମାନପଦ ସହିତ ସଂଘଟିତ ସମାସକୁ ଉପମାନକର୍ମଧାରୟ ସମାସ କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ତୁଷାରଧବଳଃ ବୃକ୍ଷଭଃ ଶେତେ । (ତୁଷାରଃ ଲବ ଧବଳଃ)

ଏଠାରେ ବୃକ୍ଷଭର ଧଳାରଙ୍ଗ ତୁଷାର ବା ବରଫଭଳି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅଟେ । ବୃକ୍ଷଭର ବିଶେଷଣ ଧବଳର ତୁଷାରସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ଧବଳ ସାଧାରଣ ଧର୍ମ ଏବଂ ତୁଷାର ଉପମାନ ଅଟେ । ଏହିପରି -

ଘନଶ୍ୟାମଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ମଥୁରାଂ ଗତଃ । (ଘନଃ ଲବ ଶ୍ୟାମଃ)

ସର୍ପକୁଟିଳା ନଦୀ ଭୟଙ୍କରୀ ଭବତି । (ସର୍ପବତ୍ କୁଟିଳା)

ଉପନିତ କର୍ମଧାରଣ

ସଦୃଶଗୁଣର ପ୍ରୟୋଗ ନ ହୋଇ ବ୍ୟାଘ୍ର, ସିଂହ, ରକ୍ଷଭ, ପୁଙ୍ଗବ, କୁଞ୍ଜର ଓ ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଉପମାନବାଚକ ପଦପରେ ଥାଇ ଉପମେୟର ସମାସକୁ ଉପନିତ କର୍ମଧାରଣ କୁହାଯାଏ। ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ମୁନିପୁଙ୍ଗବଃ ନାରଦଃ ନାରାୟଣଂ ଜପତି । (ମୁନିଃ ପୁଙ୍ଗବଃ ଇବ)

ଏଠାରେ 'ପୁଙ୍ଗବ' ପଦ ବୃକ୍ଷ ଅର୍ଥକୁ ନ ବୁଝାଇ ଶ୍ରେଷ୍ଠତାକୁ ବୁଝାଉଛି । ମୁନିଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୁନି ଓ ପୁଙ୍ଗବ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ଏହିପରି ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ନରେନ୍ଦ୍ରଃ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଃ ସର୍ବଗୁଣସମ୍ପନ୍ନଃ ଆସୀତ୍ । (ନରଃ ଇନ୍ଦ୍ରଃ ଇବ)

ପୁରୁଷସିଂହଃ ବୀରଃ ସୁରେନ୍ଦ୍ରସାୟଃ ଆଲୋଶାସନାତ୍ କୁରୁସ୍ମତେ ସ୍ଵ । (ପୁରୁଷଃ ସିଂହଃ ଇବ)

ନରକୁଞ୍ଜରଃ ପଚେଲମହୋଦୟଃ ନିର୍ଭୀକଃ ଆସୀତ୍ । (ନରଃ କୁଞ୍ଜରଃ ଇବ)

ମନେ ରଖ - (i) ସଦୃଶଗୁଣର ପ୍ରୟୋଗ ହେଲେ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଥା - ପୁରୁଷଃ ବ୍ୟାଘ୍ରଃ ଇବ ଶୂରଃ ଆସୀତ୍ ।

(ii) ସ୍ତ୍ରୀ ବାଚକପଦ ସହିତ ଉପନିତ କର୍ମଧାରଣ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଥା - ରାଜ୍ଞୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଇ ସିଂହସମାନା ତେଜସ୍ବିନୀ ଆସୀତ୍ ।

ରୂପକ କର୍ମଧାରଣ

ଉପମେୟଠାରେ ଉପମାନର ଆରୋପ ହେଲେ ରୂପକ କର୍ମଧାରଣ ହୋଇଥାଏ। ଏହି ସମାସରେ ଉପମେୟ ଓ ଉପମାନମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ। ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ବିଦ୍ୟାଧନଂ ମହାଧନଂ ଭବତି । (ବିଦ୍ୟା ଏବ ଧନମ୍)

ଏଠାରେ ବିଦ୍ୟା ଓ ଧନମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଅନୁଭୂତ ହେଉନାହିଁ । ଏଠାରେ ବିଦ୍ୟା ଉପମେୟ ଓ ଧନ ଉପମାନ ଅଟେ । ଏହିପରି-

ସଂସାରସାଗରଃ ଦୁସ୍ତରଃ ଭବତି । (ସଂସାରଃ ଏବ ସାଗରଃ)

ଶିଶୋଃ ବାଗମୃତଂ ପିବ । (ବାକ୍ ଏବ ଅମୃତମ୍)

ଜ୍ଞାନାଞ୍ଜନଂ ନୂତନମାର୍ଗଂ ଦର୍ଶୟତି । (ଜ୍ଞାନମ୍ ଏବ ଅଞ୍ଜନମ୍)

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକରେ ସଂସାର, ବାକ୍ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ସହିତ ଯଥାକ୍ରମେ ସାଗର, ଅମୃତ ଓ ଅଞ୍ଜନର ତୁଳନା କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଭେଦ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଉଅଛି ।

ଦ୍ୱିଗୁଣମାସ

ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣପଦ ପୂର୍ବପଦରେ ଥାଇ ସମାସ ହେଲେ, ତାହାକୁ ଦ୍ୱିଗୁଣମାସ କୁହାଯାଏ। ଏକଜାତୀୟ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକର ସମାହାର ହେଲେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ ପଦସହିତ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ସମାସ ହୁଏ, ପଦଟି ସାଧାରଣତଃ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ। ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପୁଲିଙ୍ଗ ବା କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ। ଦ୍ୱିଗୁଣମାସ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ। ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ମହାଭାରତଗ୍ରନ୍ଥଃ ଶତସାହସ୍ରୀ ଇତି ଉଚ୍ୟତେ । (ଶତସ୍ୟ ସାହସ୍ରାଣାଂ ସମାହାରଃ)

ସହସ୍ରାଣାଂ ସମୂହଃ - ସାହସ୍ରମ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ସାମୁହିକ ଭାବେ ଏକସହସ୍ରମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି ।

ମହାଭାରତଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶତସାହସ୍ର ବା ଲକ୍ଷେ ଶ୍ଳୋକ ରହିଥିବାରୁ ତାହା ‘ଶତସାହସ୍ରୀ’ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଶତସହସ୍ର ସମୂହ ଶ୍ଳୋକର ସମାହାର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ସୂଚୁଥିବାରୁ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି, ଏହା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ଏହିପରି-

ଭାରତବର୍ଷଂ ବିଂଶଶତାଭ୍ୟାଂ ସୁତନ୍ତମ୍ ଅଭବତ୍ । (ଶତସ୍ୟ ଅଭାନାଂ ସମାହାରଃ, ତସ୍ୟାମ୍)

ରାମଃ ପଞ୍ଚବତ୍ୟାଂ ବନବାସମ୍ ଅକରୋତ୍ । (ପଞ୍ଚାନାଂ ବଚନାଂ ସମାହାରଃ, ତସ୍ୟାମ୍)

ପ୍ରତ୍ୟହଂ ସପ୍ତଶତୀ ପଠିତବ୍ୟା । (ସପ୍ତାନାଂ ଶତାନାଂ ସମାହାରଃ)

ତ୍ରିଲୋକୀ ଧର୍ମେଣ ଚଳତି । (ତ୍ରିୟାଣାଂ ଲୋକାନାଂ ସମାହାରଃ)

ଦ୍ଵିଗୁସମାସାନ୍ତ ପଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏବଂ କ୍ଳବଲିଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ବିଗତଃ ସପ୍ତାହଃ ସୁଖମୟଃ ଆସାତ୍ । (ସପ୍ତାନାମ୍ ଅହ୍ନଂ ସମାହାରଃ)

ତ୍ରିଭୁବନଂ ରାବଣସ୍ୟ ଅତ୍ୟାଚ୍ଛରେଣ ପାଡ଼ିତମ୍ ଆସାତ୍ - (ତ୍ରିୟାଣାଂ ଭୁବନାନାଂ ସମାହାରଃ)

ଜନାଃ ପଞ୍ଚଦେବଂ ପ୍ରଣମନ୍ତି । (ପଞ୍ଚାନାଂ ଦେବାନାଂ ସମାହାରଃ)

ଏହିପରି - ଚତୁର୍ଣ୍ଣାଂ ସୁଗାନାଂ ସମାହାରଃ = ଚତୁର୍ଯୁଗମ୍ ।

ତ୍ରିୟାଣାଂ ଦେବାନାଂ ସମାହାରଃ = ତ୍ରିଦେବମ୍ ।

ଷଷ୍ଠାଂ ଦର୍ଶନାନାଂ ସମାହାରଃ = ଷଡ୍‌ଦର୍ଶନମ୍ ।

ପଞ୍ଚାନାଂ ପ୍ରାଣାନାଂ ସମାହାରଃ = ପଞ୍ଚପ୍ରାଣମ୍ ।

ତ୍ରିୟାଣାଂ ଫଳାନାଂ ସମାହାରଃ = ତ୍ରିଫଳା ।

ଦ୍ଵିଗୁସମାସାନ୍ତ ତଦ୍ଧିତପଦ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ତାହାକୁ ‘ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ ଦ୍ଵିଗୁ’ ସମାସ କୁହାଯାଏ । ଯଥା-

କାର୍ତ୍ତିକେୟଃ ସାଶ୍ଵାତୁରଃ ଉଚ୍ୟତେ । (ଷଷ୍ଠାଂ ମାତୃଶାମ୍ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍)

କାର୍ତ୍ତିକେୟ କୃତ୍ରିକାଦି ଛଜଣ ମାତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପାଳିତ ହୋଇଥିବାରୁ ପୁତ୍ର ପରି ଅଟନ୍ତି । (ଷଟ୍ + ମାତୃ + ଅପତ୍ୟାର୍ଥେ ଅଣ) । ଏହିପରି

ଦ୍ଵୈମାତୁରଃ (ଗଣେଶ) = ଦ୍ଵୟୋଃ ମାତ୍ରୋଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ । ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଯଥାସମ୍ଭବଂ ସମସ୍ତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷୟା ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ-

- (କ) ନୀଳକଙ୍କଂ ଗୁଡ଼ିକ ପୋଖରୀରେ ଶୋଭାପାଉଛି ।
- (ଖ) ଘୃତମିଶ୍ରିତ ଅନ୍ନ କାହାକୁ ଭଲ ନ ଲାଗେ ?
- (ଗ) ବୁଢ଼ାଲୋକଦୁଇଟି ଶୀତରେ ଥରୁଛନ୍ତି ।
- (ଘ) ବିପଦବେଳେ ବିସ୍ମୟ ହିଁ କୁସ୍ଥିତପୁରୁଷର ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ ।
- (ଙ) ଔଷଧସେବନପରେ ଅଜ୍ଞଗରମ ପାଣି ପିଅ ।
- (ଚ) ଖାରବେଳ ସିଂହପରି ପୁରୁଷ ଥିଲେ ।
- (ଛ) ନିଜବାପାକୁ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରଣାମ କର ।
- (ଜ) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପଞ୍ଚବଟୀରେ ରହୁଥିଲେ ।
- (ଝ) ଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆମେ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲୁ ।
- (ଞ) ତିନିଭୁବନରେ କର୍ଣ୍ଣକ ପରି ଦାନୀ ନାହାଁନ୍ତି ।
- (ଟ) ନେଳିଆଶାଢ଼ୀପିନ୍ଧି ବୋହୂଟି ମନ୍ଦିର ଗଲା ।
- (ଠ) ଲୋକେ ବଣରେ ପଡ଼ୁଥିଆରି ଶେଯରେ ଶୁଅନ୍ତି ।
- (ଡ) ବିଦ୍ୟାରୂପକ ଧନ ଅକ୍ଷୟ ଅଟେ ।
- (ଢ) ବାପାଙ୍କ ଲୁଗା ଚନ୍ଦ୍ରପରି ଧଳା ଅଟେ ।
- (ଣ) ସାତଜଣ ରକ୍ଷି ଆକାଶରେ ଶୋଭାପାଉଛନ୍ତି ।

୨ । ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଶୁଦ୍ଧବିଗ୍ରହବାକ୍ୟାନି ନିରୂପୟତ-

- (କ) କଦନ୍ନମ୍ = (କୁସ୍ଥିତମ୍ ଅନ୍ନମ୍, କଦା ଅନ୍ନମ୍, କଦୁ ଅନ୍ନମ୍)
- (ଖ) ମହାପଣ୍ଡିତଃ = (ମହା ପଣ୍ଡିତଃ, ମହାନ୍ ପଣ୍ଡିତଃ, ମହତ୍ ପଣ୍ଡିତଃ)
- (ଗ) ପୁରୁଷର୍ଷଭଃ = (ପୁରୁଷଃ ଷଭଃ ଇବ, ପୁରୁଷଃ ଏବ ରଷଭଃ, ପୁରୁଷଃ ରଷଭଃ ଇବ ।
- (ଘ) ତ୍ରିଲୋକୀ = (ତ୍ରୟାଶୀଂ ଲୋକାନାଂ ସମାହାରଃ, ତିସୃଶୀଂ ଲୋକାନାଂ ସମାହାରଃ, ତ୍ରୟଃ ଲୋକାଃ)
- (ଙ) ସପ୍ତାହଃ = (ସପ୍ତାନାମ୍ ଅହାନାଂ ସମାହାରଃ, ସପ୍ତାନାମ୍ ଅହ୍ନାଂ ସମାହାରଃ, ସପ୍ତ ଅହାନି)
- (ଚ) ଶ୍ୟାମଘନଃ = (ଶ୍ୟାମଃ ଏବ ଘନଃ, ଶ୍ୟାମଃ ଇବ ଘନଃ, ଶ୍ୟାମଃ ଘନଃ)
- (ଛ) ନରେନ୍ଦ୍ରଃ = (ନରାଶାମ୍ ଇନ୍ଦ୍ରଃ, ନରେଷୁ ଇନ୍ଦ୍ରଃ, ନରଃ ଇନ୍ଦ୍ରଃ ଇବ)
- (ଜ) ଶତାବ୍ଦୀ = (ଶତାନାମ୍ ଅବ୍ଦାନାଂ ସମାହାରଃ, ଶତସ୍ୟ ଅବ୍ଦାନାଂ ସମାହାରଃ, ଶତାନି ଅବ୍ଦାନି)
- (ଝ) ସୁନ୍ଦରଭାର୍ଯ୍ୟା = (ସୁନ୍ଦରୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା, ସୁନ୍ଦରା ଭାର୍ଯ୍ୟା, ସୁନ୍ଦରୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ)
- (ଞ) ଗତାଗତଃ = (ଗତଃ ଚ ଆଗତଃ ଚ, ପୂର୍ବଂ ଗତଃ ପଶ୍ଚାତ୍ ଆଗତଃ, ଗତସ୍ୟ ଆଗତଃ)

୩। ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଶୁଦ୍ଧସମସ୍ତପଦାନି ନିରୂପୟତ-

- (କ) ଶତସ୍ୟ ସାହସ୍ରାଣାଂ ସମାହାରଃ = (ଶତସାହସ୍ରୀ, ଶତସହସ୍ରୀ, ଶତସହସ୍ରମ୍)
- (ଖ) ସପ୍ତ ଚ ତେ ରଷୟଃ = (ସପ୍ତର୍ଷିଃ, ସପ୍ତର୍ଷୟଃ, ସପ୍ତର୍ଷିମଃ)
- (ଗ) ପଞ୍ଚାନାଂ ପ୍ରାଣାନାଂ ସମାହାରଃ = (ପଞ୍ଚପ୍ରାଣୀ, ପଞ୍ଚପ୍ରାଣଃ, ପଞ୍ଚପ୍ରାଣମ୍)
- (ଘ) ଘନଃ ଇବ ଶ୍ୟାମଃ = (ଘନଶ୍ୟାମଃ, ଶ୍ୟାମଘନଃ, ଘନୀଭୂତଶ୍ୟାମଃ)
- (ଙ) ଶାଳ୍ମଳୀନାମା ତରୁଃ = (ଶାଳ୍ମଳତରୁଃ, ଶାଳ୍ମଳୀତରୁଃ, ଶାଳ୍ମଳୀତରୁ)
- (ଚ) ଈଷତ୍ ଉଷମ୍ = (ଈଷୋଷମ୍, ଉଷୀଷମ୍, କବୋଷମ୍)
- (ଛ) ସ୍ୱା ଜିହ୍ୱା = (ସ୍ୱାଜିହ୍ୱା, ଶ୍ୱାଜିହ୍ୱା, ସ୍ୱଜିହ୍ୱା)
- (ଜ) ଭୀମଃ ଋଷୌ କାନ୍ତଃ ଚେତି = (ଭୀମକାନ୍ତଃ, ଭୀମସେନଃ, ଭୀମଃ)
- (ଝ) ଅର୍ଷିବଃ ଇବ ଗଭୀରଃ = (ଗଭୀରାର୍ଷିବଃ, ଅର୍ଷିବଗଭୀରଃ, ଗଭୀରାର୍ଷିମ୍)
- (ଞ) ପଞ୍ଚାନାଂ ବଚାନାଂ ସମାହାରଃ = (ପଞ୍ଚବଚଃ, ପଞ୍ଚବଚମ୍, ପଞ୍ଚବଚୀ)

୪। ସବିଗ୍ରହଂ ସମାସନାମାନି ଲିଖତ-

କାକଳମ୍, ବାଗମୃତମ୍, ଶୋକସାଗରଃ, ଦଧନ୍ମମ୍, ଚନ୍ଦନତରୁଃ, ଯାତାୟାତଃ, ନୀଳୋତ୍ପଳାନି, ମହାବାଘୋ, ପରମସଖଃ, ମୁନିପୁଞ୍ଜବଃ ।

୫। ସ୍ତମ୍ଭତ୍ରୟସ୍ୟ ମେଳନଂ କୁରୁତ-

<u>କ୍ରମଃ</u>	<u>ଖଣ୍ଡଃ</u>	<u>ଗଣ୍ଠଃ</u>
ମହତୀ ଅଷ୍ଟମୀ	ଘୃତାନ୍ନମ୍	ରୂପକକର୍ମଧାରୟଃ
ଖଞ୍ଜି କୁରୁଃ	ଚତୁର୍ଭୁବନମ୍	ଉପମାନକର୍ମଧାରୟଃ
ପଞ୍ଚାନାଂ ଦେବାନାଂ ସମାହାରଃ	ମହାଷ୍ଟମୀ	କର୍ମଧାରୟଃ
ଶଶାଙ୍କଃ ଇବ ଧବଳଃ	ଶାଳ୍ମଳୀତରୁଃ	ଦ୍ୱିଗୁଃ
ଶୋକଃ ଏବ ସାଗରଃ	ତ୍ରିଫଳା	କର୍ମଧାରୟଃ
ଶାଳ୍ମଳୀନାମା ତରୁଃ	ଶଶାଙ୍କଧବଳଃ	ଦ୍ୱିଗୁଃ
ଚତୁର୍ଷ୍ଠୀଂ ଭୁବନାନାଂ ସମାହାରଃ	ସପ୍ତାହଃ	ଦ୍ୱିଗୁଃ
ପୁରୁଷଃ ରଷଭଃ ଇବ	ଶୋକସାଗରଃ	ଦ୍ୱିଗୁଃ
ତ୍ରୟାଣାଂ ଫଳାନାଂ ସମାହାରଃ	ପଞ୍ଚଦେବମ୍	ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ କର୍ମଧାରୟଃ
ଘୃତମିଶ୍ରିତମ୍ ଅନ୍ନମ୍	ପୁରୁଷର୍ଷଭଃ	ଉପମିତ କର୍ମଧାରୟଃ
ସପ୍ତାନାମ୍ ଅହ୍ନାଂ ସମାହାରଃ	ଖଞ୍ଜିକୁରୁଃ	ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ କର୍ମଧାରୟଃ

୭। ବନ୍ଧନାମଧାତ୍ ଉପଯୁକ୍ତପଦୈଃ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନାନି ପୂରୟତ-

- (କ) ସପ୍ତର୍ଷିୟଃ ---- । (ଗଞ୍ଜତି, ଗଞ୍ଜତଃ, ଗଞ୍ଜନ୍ତି)
- (ଖ) ନୀଳାୟରମ୍ ---- । (ବଳଭଦ୍ରଃ, ନୀଳାକାଶଃ, ନୀଳଚନ୍ଦ୍ରଃ)
- (ଗ) ଭୀମକାନ୍ତଃ --- । (ନିର୍ଝରିଣୀ, ସାଗରଃ, ରୂପମ୍)
- (ଘ) ନରସିଂହଃ --- । (ପୁରୁଷଃସିଂହଃ, ନରଶ୍ରେଷ୍ଠଃ, ନରସ୍ୟ ସିଂହଃ)
- (ଙ) କାପୁରୁଷଃ --- । (କୁସ୍ମିତଃ ପୁରୁଷଃ, ଭୀରୁଃ, କ୍ରୋଧୀ)
- (ଚ) ଘନଶ୍ୟାମଃ --- । (କୃଷ୍ଣମେଘଃ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ, ଘନଃ ଇବ ଶ୍ୟାମଃ)
- (ଛ) ବଚବୃକ୍ଷଃ --- । (ବଚଃ ବୃକ୍ଷଃ, ବଚନାମକଃ ବୃକ୍ଷଃ, ବୃକ୍ଷଃବଚଃ)

ଦ୍ୱୟ ସମାସ

ଏକାଧିକ ସୁବକ୍ରପଦ ପରସ୍ପର ମିଳିତ ହେଲେ ଦ୍ୱୟସମାସ ହୁଏ । ଏହି ସମାସରେ ଦୁଇରୁ ଅଧିକ ପଦ ମଧ୍ୟ ମିଳିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ବ୍ୟାସବାକ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକପଦ ପରେ ‘ଚ’ ଲାଗେ । ଉଭୟ ପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏହି ସମାସରେ ରହିଥାଏ । ସମସ୍ତପଦଟି ଶେଷ ପଦର ଲିଙ୍ଗଅନୁସାରେ, ଦୁଇଟି ପଦ ଥିଲେ ଦ୍ୱିବଚନ ଓ ଅଧିକ ପଦ ଥିଲେ ବହୁବଚନ ହୋଇଥାଏ । ପଦଦୁଇଟିର ବଚନକୁ ବିଚାର କରାଯାଇ ସମସ୍ତପଦର ବଚନ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାକୁ ‘ଋର୍ଥେ ଦ୍ୱୟଃ’ କୁହାଯାଏ ।

ଇତରେତରଦ୍ୱୟ

- (କ) ରାମଗୋବିନ୍ଦୌ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଞ୍ଜତଃ । (ରାମଃ ଚ ଗୋବିନ୍ଦଃ ଚ)
- (ଖ) ରାମଗୋବିନ୍ଦଶ୍ୟାମାଃ ଗଞ୍ଜନ୍ତି । (ରାମଃ ଚ ଗୋବିନ୍ଦଃ ଚ ଶ୍ୟାମଃ ଚ)
- (ଗ) ବାଳକବାଳିକାଃ ପଠନ୍ତି । (ବାଳକଃ ଚ ବାଳିକେ / ବାଳିକାଃ ଚ, ବାଳକାଃ ଚ ବାଳିକାଃ ଚ)
- (ଘ) ହରିଲତେ କ୍ରୀଡ଼ତଃ । (ହରିଃ ଚ ଲତା ଚ)

ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର । ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ ରାମ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ଦୁଇଜଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଗୋବିନ୍ଦପଦର ଦ୍ୱିବଚନ ହୋଇଛି । ଦ୍ୱିତୀୟବାକ୍ୟରେ ତିନିଜଣ ଥିବାରୁ ଶ୍ୟାମପଦର ବହୁବଚନ ହୋଇଛି । ତୃତୀୟବାକ୍ୟରେ ବାଳକ ଓ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବହୁତ ହୋଇଥିବାରୁ ସମସ୍ତପଦର ବହୁବଚନ ହୋଇଛି । ଚତୁର୍ଥବାକ୍ୟରେ ହରି ଓ ଲତା ଦୁଇଜଣ ଥିବାରୁ ଲତାପଦର ଦ୍ୱିବଚନ ହୋଇଛି । ସବୁ ଉଦାହରଣରେ ଶେଷପଦର ଲିଙ୍ଗପରି ଲିଙ୍ଗ ହୋଇଅଛି । ଏହିପରି-

- ବୃକ୍ଷୌ ଚ ବୃକ୍ଷା ଚ = ବୃକ୍ଷବୃକ୍ଷାଃ ।
- ପୁଷ୍ପଂ ଚ ଫଳଂ ଚ = ପୁଷ୍ପଫଳେ ।
- ପତ୍ରଂ ଚ ପୁଷ୍ପଂ ଚ ଫଳଂ ଚ = ପତ୍ରପୁଷ୍ପଫଳାନି ।
- ମୃଗୌ ଚ ଧେନୁତ = ମୃଗାଧେନବଃ । ଇତ୍ୟାଦି ।

- (କ) ପିତାପୁତ୍ରୌ ମନ୍ଦିରଂ ଗଚ୍ଛତଃ । (ପିତା ଚ ପୁତ୍ରଃ ଚ)
- (ଖ) ମାତାପିତରୌ ମନ୍ଦି ସ୍ନିହ୍ୟତଃ । (ମାତା ଚ ପିତା ଚ)
- (ଗ) ଜାମାତୃପୁତ୍ରୌ ଖାଦିଷ୍ୟତଃ । (ଜାମାତା ଚ ପୁତ୍ରଃ ଚ)

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର - ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ ପିତୃ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ପିତା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟରେ ମାତୃଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ମାତା ହୋଇଛି, ମାତ୍ର ଜାମାତୃ ପଦ ଅବିକଳଭାବରେ ସମସ୍ତ ପଦରେ ରହିଛି । ଦୁଇପଦମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାସମ୍ବନ୍ଧ ବା ଗୋତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧ ଥାଇ ରକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ବା ପୁତ୍ରପରେ ଥିଲେ ପୂର୍ବ ରକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ରସ୍ଥାନରେ ଆ ହୁଏ, ଅନ୍ୟତ୍ର ହୁଏ ନାହିଁ ।

- (କ) ଇନ୍ଦ୍ରାବରୁଣୌ ଦେବସଭାୟାମ୍ ଆସ୍ତାମ୍ । (ଇନ୍ଦ୍ରଃ ଚ ବରୁଣଃ ଚ)
- (ଖ) ସୂର୍ଯ୍ୟାଚନ୍ଦ୍ରମସୌ ପୂଜ୍ୟତେ । (ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଚ ଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ଚ)

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର- ଦେବତାବାଚକ ଶବ୍ଦର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସରେ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ ।

ମନେରଖ - ଜାୟା ଚ ପତିଃ ଚ = ଦମ୍ପତୀ / ଜମ୍ପତୀ / ଜାୟାପତୀ ହୁଏ । ସେହିପରି ଅହଃ ଚ ରାତ୍ରିଃ ଚ = ଅହୋରାତ୍ରିଃ ହୁଏ ।

ସର୍ବନାମ ପଦସହିତ ସମାସ ହେଲେ ସର୍ବନାମ ପଦ ଅବଶିଷ୍ଟ ରୁହେ ଏବଂ ସଂଖ୍ୟା ଅନୁସାରେ ତାହାର ବଚନ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ପଦଥିଲେ ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ସମସ୍ତପଦ, ସ୍ତୁଷ୍ଟଦ୍ ଶବ୍ଦର ପଦ ଥିଲେ ସ୍ତୁଷ୍ଟଦ୍ ଶବ୍ଦର ସମସ୍ତ ପଦ ଏବଂ ତଦ୍ ଶବ୍ଦର ପଦ ଥିଲେ ତଦ୍ ଶବ୍ଦ ହିଁ ସମସ୍ତ ପଦରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହିଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

- ରାମଃ ଚ ସୀତା ଚ ଅହଂ ଚ ଗଚ୍ଛାମଃ ବା ବୟଂ ଗଚ୍ଛାମଃ ।
- ବାଳକାଃ ଚ ଡ଼ଂ ଚ ଗଚ୍ଛତ ବା ଯୁୟଂ ଗଚ୍ଛତ ।
- ହରିଃ ଚ ଡ଼ଂ ଚ ଅହଂ ଚ ପଠାମଃ ବା ବୟଂ ପଠାମଃ ।
- ଛାତ୍ରଃ ଚ ସଃ ଚ ପଶ୍ୟତଃ ବା ତୌ ପଶ୍ୟତଃ ।
- ବାଳିକେ ଚ ସଃ ଚ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ବା ତେ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।
- ଜନାଃ ଚ ସା ଚ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ବା ତାଃ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।

ମନେରଖ - ପୂର୍ବପଦର ଯେ କୌଣସି ଲିଙ୍ଗ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରପଦସ୍ତୁ ସର୍ବନାମ ଶବ୍ଦର ଲିଙ୍ଗ ହିଁ ସମସ୍ତପଦରେ ରହିଥାଏ ।

ସମାହାର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ

ଦୁଇରୁ ଅଧିକ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ସମଷ୍ଟିକୁ ବୁଝାଇଲେ ସମାହାର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ହୁଏ । ଏହି ସମାସରେ ସମସ୍ତପଦଟି କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ଭଳି ରୂପଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

- ବୃହସ୍ୟ ପାଣିପାଦଂ କମ୍ପତେ । (ପାଣୀ ଚ ପାଦୌ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ)
- ଭ୍ରମଣାତ୍ ପରଂ କରଚରଣଂ ପ୍ରକ୍ଷାଳୟ । (କରୌ ଚ ଚରଣୌ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ)
- ବ୍ୟାଘ୍ରସ୍ୟ ନଖଦନ୍ତଂ ଗଳିତମ୍ । (ନଖାଃ ଚ ଦନ୍ତାଃ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ)

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର । ପ୍ରାଣୀଅଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକର ସମାହାର ହେଲେ ‘ସମାହାରଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ’ ହୋଇଥାଏ ।

ମାର୍ଜାରମୁଷ୍ଟିକମ୍ ଏକତ୍ର ନ ଚିଷ୍ଟତି । (ମାର୍ଜାରଃ ଚ ମୁଷ୍ଟିକଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ)

ଅହିନକୁଳଂ କିଂ କରିଷ୍ୟତି ? (ଅହିଃ ଚ ନକୁଳଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ)

ପରସ୍ପର ବିରୋଧ ଥିଲେ ‘ସମାହାରଦ୍ୱୟ’ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ଗୌଃ ଚ ବ୍ୟାଘ୍ରଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ ଗୋବ୍ୟାଘ୍ରମ୍
ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାଏ ।

ଅତ୍ର ମଶକମକ୍ଷିକଂ ନାସ୍ତି । (ମଶକଃ ଚ ମକ୍ଷିକଃ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ)

ଶଯ୍ୟାୟାଂ ଯୁକ୍ତଲିକ୍ଷଂ ଦୃଶ୍ୟତେ । (ଯୁକ୍ତଃ ଚ ଲିକ୍ଷଃ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ)

ମନେରଖ - କ୍ଷୁଦ୍ରପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ସମାହାର ହେଲେ ‘ସମାହାର ଦ୍ୱୟ’ ହୁଏ ।

ଅହଂ ଗଙ୍ଗାଶୋଣଂ ନ ପଶ୍ୟାମି । (ଗଙ୍ଗା ଚ ଶୋଣଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ)

ବ୍ରାହ୍ମଣଃ କାଶୀପ୍ରୟାଗଂ ଗତବାନ୍ । (କାଶୀ ଚ ପ୍ରୟାଗଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ)

ଜନଃ ମଥୁରାପାଟଳୀପୁତ୍ରଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । (ମଥୁରା ଚ ପାଟଳୀପୁତ୍ରଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ)

ମନେ ରଖ - ନଦୀବାଚକ, ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ ଓ ଦେଶମାନଙ୍କର ସମାହାର ବୁଝାଇଲେ ‘ସମାହାରଦ୍ୱୟ’ ସମାସ ହୁଏ ।

ଏକଶେଷ ଦ୍ୱୟ

ସମାନଜାତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀବାଚକପଦ ସହିତ ପୁରୁଷବାଚକ ପଦର ସମାସ ହେଲେ ପୁରୁଷବାଚକ ଶବ୍ଦ ଅବଶିଷ୍ଟ ରୁହେ ଏବଂ
ତାହାର ଦ୍ୱିବଚନ ହୁଏ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣୌ ମନ୍ଦିରଂ ଗଚ୍ଛତଃ । (ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଚ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଚ)

ପିତରୌ ସର୍ବଦା ପୂଜନୀୟୌ । (ମାତା ଚ ପିତା ଚ)

ଶ୍ୱଶୁରୌ ଦେବତୁଲ୍ୟୌ ଭବତଃ । (ଶ୍ୱଶୁରଃ ଚ ଶ୍ୱଶୁରଃ ଚ)

ହଂସୌ ଜଳେ ସନ୍ତରତଃ । (ହଂସୀ ଚ ହଂସଃ ଚ)

ସ୍ତ୍ରୀବାଚକ ଓ ପୁରୁଷବାଚକ ପଦ ଏକଜାତୀୟ ନ ହୋଇଥିଲେ ପୂର୍ବପଦର ଲୋପ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା-

ସାରସାହଂସୌ କ୍ରୀଡ଼ତଃ । (ସାରସୀ ଚ ହଂସଃ ଚ)

ମୃଗୀଶଶକୌ ଭ୍ରମତଃ । (ମୃଗୀ ଚ ଶଶକଃ ଚ)

ଏକଶେଷ ଦ୍ୱୟ କରା ନ ଯାଇ ସାଧାରଣ ଦ୍ୱୟ ଭାବେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମାସ କରାଯାଇପାରେ, ଯେପରି-

ମାତା ଚ ପିତା ଚ = ପିତରୌ ବା ମାତାପିତରୌ / ମାତରପିତରୌ

ମୃଗୀ ଚ ମୃଗଃ ଚ = ମୃଗୌ ବା ମୃଗୀମୃଗୌ ଇତ୍ୟାଦି ।

ମନେରଖ - ଅହଃ ଚ ନିଶା ଚ = ଅହର୍ନିଶମ୍

ରାତ୍ରିଃ ଚ ଦିବା ଚ = ରାତ୍ରିଦିବମ୍

ନକ୍ତଂ ଚ ଦିବାଚ୍ = ନକ୍ତଦିବମ୍

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଯଥାସମ୍ଭବଂ ସମସ୍ତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷୟା ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ-

- (କ) ତୁମେ ଗଛରୁ ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ ଓ ଫଳଗୁଡ଼ିକୁ ଆଣ ।
- (ଖ) ଛାତ୍ର ଓ ଛାତ୍ରୀମାନେ ପଢ଼ିବାକୁ ଗଲେ ।
- (ଗ) ବାପାମା' ମାମୁଁଘରକୁ ଯାଇଛନ୍ତି ।
- (ଘ) ବଣରେ ବାଘ, ଭାଲୁ ଓ ସିଂହ ରହୁଛନ୍ତି ।
- (ଙ) ଆକାଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୋଭାପାଉଛନ୍ତି ।
- (ଚ) ସାପ ଓ ନେଉଳ ଏକାଠି ରହନ୍ତି ନାହିଁ ।
- (ଛ) ଆମେ ଦୁହେଁ କାଶୀ ଓ ପ୍ରୟାଗକୁ ଯାଇପାରୁ ।
- (ଜ) ଶାଶୁ ଓ ଶ୍ୱଶୁର ବୋହୂକୁ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି ।
- (ଝ) ପିଲାଟି ଦିନରାତି ପାଠ ପଢ଼େ ।
- (ଞ) ଘରେ ମଶାମାଛି ବୁଲୁଛନ୍ତି ।
- (ଟ) ମାମୁଁ ଓ ମାଇଁ ଆମ ଘରକୁ ଆସିବେ ।
- (ଠ) ଅଶ୍ୱିନୀ, ଦେବ ଓ ମୁଁ ଏଠାରେ ପଢ଼ୁ ।
- (ଡ) ତୁମେଦୁହେଁ ଓ ଆମେଦୁହେଁ ପଢ଼ିଆରେ ଖେଳିବା ।
- (ଢ) ସେମାନେ ଓ ତୁମେ ଏଠାରେ ବସ ।
- (ଣ) ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ସୀମା ଆମ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ନ୍ତି ।

୨ । ବନ୍ଧନୀମଧ୍ୟାତ୍ ଶୁଦ୍ଧଂ ସମସ୍ତପଦଂ ନିରୂପୟତ-

- (କ) ରାମଃ ଚ୍ ସୀତା ଚ୍ = _____ । (ରାମସୀତେ, ସୀତାରାମୌ, ରାମସୀତାଃ)
- (ଖ) ଛାୟା ଚ୍ ଆତପଃ ଚ୍ = _____ । (ଛାୟାତପଂ, ଛାୟାତପୌ, ଛାୟାତପାଃ)
- (ଗ) ସ୍ତ୍ରୀ ଚ୍ ପୁମାନ୍ ଚ୍ = _____ । (ସ୍ତ୍ରୀପୁମାନ, ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷଃ, ସ୍ତ୍ରୀପୁଂସୌ)
- (ଘ) ଶ୍ୱଶୁଃ ଚ୍ ଶ୍ୱଶୁରଃ ଚ୍ = _____ । (ଶ୍ୱଶୁଃ, ଶ୍ୱଶୁରୌ, ଶ୍ୱଶୁରାଃ)
- (ଙ) ଅହିଃ ଚ୍ ନକୁଳଃ ଚ୍ = _____ । (ଅହିନକୁଳମ୍, ଅହିନକୁଳଂ, ଅହିନକୁଳମ୍)
- (ଚ) ବାକ୍ ଚ୍ ମନଃ ଚ୍ = _____ । (ବାକ୍ମନସେ, ବାକ୍ ମନସେ, ବାକମନସୌ)
- (ଛ) ଜାମାତା ଚ୍ ପୁତ୍ରଃ ଚ୍ = _____ । (ଜାମାତୃପୁତ୍ରୌ, ଜାମାତାପୁତ୍ରୌ, ଜାମାତରଃ)
- (ଜ) ଅହଃ ଚ୍ ରାତ୍ରିଃ ଚ୍ = _____ । (ଅହଃରାତ୍ରିଃ, ଅହୋରାତ୍ରିଃ, ଅହୋରାତ୍ରଃ)
- (ଝ) ଅଗ୍ନିଃ ଚ୍ ସୋମଃ ଚ୍ = _____ । (ଅଗ୍ନିସୋମୌ, ଅଗ୍ନୀସୋମୌ, ଅଗ୍ନୀସୋମୌ)
- (ଞ) ମିତ୍ରଃ ଚ୍ ବରୁଣଃ ଚ୍ = _____ । (ମିତ୍ରବରୁଣୌ, ମିତ୍ରବରୁଣଂ, ମିତ୍ରାବରୁଣୌ)

୩। ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଶୁଦ୍ଧଂ ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟଂ ନିରୂପୟତ-

- (କ) ପିତରୌ = _____। (ପିତୃ ଚ ମାତୃଚ, ପିତା ଚ ମାତା ଚ, ପିତରି ଚ ମାତରି ଚ)
- (ଖ) କାକୋଲୁକମ୍ = _____। (କାକଃ ଚ ଉଲୁକଃ ଚ, କାକଃ ଚ ଲୁକଃ ଚ, କାକଃ ଚ ଉଲୁକଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ)
- (ଗ) ରାମକୃଷ୍ଣୌ = ---। (ରାମଃ ଚ କୃଷ୍ଣଃ ଚ, ରାମଃ ଚ କୃଷ୍ଣଃ ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ, କୃଷ୍ଣଃ ଚ ରାମଃ ଚ)
- (ଘ) ଅକ୍ଷିଭୁବମ୍ = ---। (ଅକ୍ଷି ଚ ଭୁବଃ ଚ, ଅକ୍ଷିଣୀ ଚ ଭୁବୌ ଚ, ଅକ୍ଷଃ ଚ ଭୁବୌ ଚ)
- (ଙ) ନଖଦନ୍ତମ୍ = ---। (ନଖାଃ ଚ ଦନ୍ତାଃ ଚ, ନଖାଃ ଚ ଦନ୍ତାଃ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ, ନଖଂ ଚ ଦନ୍ତଂ ଚ)

୪। ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟାନି ରଚୟତ -

ହରୀହରୀ, ପତ୍ରପୁଷ୍ପଫଳାନି, ଯୁକ୍ତଲିକ୍ଷମ୍, ଦେବାସୁରମ୍, ବଧୂବରମ୍, ସୂର୍ଯ୍ୟାଚନ୍ଦ୍ରମସୌ, ସମ୍ପଦବିପଦମ୍, ସୀତାପାର୍ବତେଷୌ।

୫। ସମସ୍ତପଦାନି ନିରୂପୟତ-

କୃଷ୍ଣଃ ଚ ସ୍ତୂଳଃ ଚ, ମୟୂରୀ ଚ କୁକୁଟଃ ଚ, ଲତା ଚ ବୃକ୍ଷଃ ଚ, ଦାରାଃ ଚ ଗାବଃ ଚ, ଯମୁନା ଚ ଗଙ୍ଗା ଚ, ଭ୍ରାତା ଚ ପିତା ଚ।

୬। ସ୍ତମ୍ଭମେଳନଂ କୁରୁତ-

<u>କ୍ରମଃ</u>	<u>ଖଣ୍ଡମଃ</u>
ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଚ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଚ	ହରିରାମୌ
ଦୁହିତା ଚ ପୁତ୍ରଃ ଚ	ହଂସୌ
ମତ୍ସ୍ୟଃ ଚ ବିଦେହଃ ଚ	ଯୁବାମ୍
ଛାୟା ଚ ଆତପଃ ଚ	ବୟମ୍
ଗଙ୍ଗା ଚ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରଃ ଚ	ଛାୟାତପୌ
ସଃ ଚ ଝଂ ଚ	ମତ୍ସ୍ୟବିଦେହମ୍
ଆବାଂ ଚ ସଃ ଚ	ବ୍ରାହ୍ମଣୌ
ତେ ଚ ଝଂ ଚ	ଦୁହିତାପୁତ୍ରୌ
ହରିଃ ଚ ରାମଃ ଚ	ଗଙ୍ଗାବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରମ୍
ହଂସୀ ଚ ହଂସଃ ଚ	ୟମ୍

ବହୁରୁଦ୍ଧି ସମାସ

ସମସ୍ୟମାନପଦମାନଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନ ଥାଇ ଅନ୍ୟାର୍ଥର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିଲେ ବହୁରୁଦ୍ଧି ସମାସ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଏ - ‘ଅନ୍ୟାର୍ଥପ୍ରଧାନଃ ବହୁରୁଦ୍ଧିଃ’ । ସମସ୍ତପଦ ଯେଉଁ ଅନ୍ୟାର୍ଥକୁ ବିଶେଷିତ କରେ, ତାହାର ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ଗ୍ରହଣ କରେ । ସମାନବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ୟମାନ ପଦ ଥିଲେ ସମାନାଧିକରଣ ବହୁରୁଦ୍ଧି ଏବଂ ସମାନ ବିଭକ୍ତି ନ ଥିଲେ ବ୍ୟଧିକରଣ ବହୁରୁଦ୍ଧି କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ପୀତାମ୍ବରଃ ବିଷ୍ଣୁଃ ବିରାଜତେ । (ପୀତମ୍ ଅମ୍ବରଂ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଏଠାରେ ‘ପୀତମ୍’ ପଦଟି ‘ଅମ୍ବରମ୍’ ର ବିଶେଷଣ ଅଟେ ଏବଂ ଉଭୟର କ୍ଲବଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ, ‘ପୀତାମ୍ବରଃ’ ପଦଟି ସମାନାଧିକରଣ ବହୁରୁଦ୍ଧି ଅଟେ । ପୀତମ୍ ଏବଂ ଅମ୍ବରମ୍ ପଦଦୁଇଟିର ଅର୍ଥ ଗୌଣ ହୋଇ ‘ବିଷ୍ଣୁ’ ଅର୍ଥର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହେବାରୁ ବହୁରୁଦ୍ଧି ସମାସ ହୋଇଛି । (ଲିଙ୍ଗ ଓ ବିଭକ୍ତି ସମାନ ଥିଲେ ସମାନାଧିକରଣ ହୁଏ)

ସେହିପରି - ବାଣାପାଣିଃ ବିଦ୍ୟାଂ ଦଦାତି । (ବାଣୀ ପାଣୌ ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ଏଠାରେ ‘ବାଣା’ ପଦଟି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ଥିବାବେଳେ ‘ପାଣୌ’ ପଦଟି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ସପ୍ତମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ରହିଛି । ଉଭୟପଦର ଲିଙ୍ଗବିଭକ୍ତି ଅଲଗା ହୋଇଛି ଏବଂ ଉଭୟ ପଦର ମିଳନପରେ ‘ସରସ୍ୱତୀ’ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି, ତେଣୁ ବ୍ୟଧିକରଣ ବହୁରୁଦ୍ଧି ହୋଇଅଛି । (ଲିଙ୍ଗ ଓ ବିଭକ୍ତି ଅଲଗା ହେଲେ ବ୍ୟଧିକରଣ ହୁଏ)

ସମାନାଧିକରଣ ବହୁରୁଦ୍ଧିର କେତେକ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଆରୁଦ୍ଧବାନରଃ ବୃକ୍ଷଃ କମ୍ପତେ । (ଆରୁଦ୍ଧଃ ବାନରଃ ଯଂ ସଃ)

କୃତକାର୍ଯ୍ୟଃ ଛାତ୍ରଃ ନନ୍ଦତି । (କୃତଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ ଯେନ ସଃ)

ଦଉଡ଼ୋଜନଃ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଗଚ୍ଛତି । (ଦଉଂ ଭୋଜନଂ ଯସ୍ମୈ ସଃ)

ପତିତପତ୍ରଃ ବୃକ୍ଷଃ ଶୁଷ୍ୟତି । (ପତିତାନି ପତ୍ରାଣି ଯସ୍ମାତ୍ ସଃ)

ଶ୍ୱେତବସ୍ତ୍ରା ନାରୀ ମନ୍ଦିରଂ ଗଚ୍ଛତି । (ଶ୍ୱେତଂ ବସ୍ତ୍ରଂ ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ବହୁଜଳଂ ସରଃ ବନମଧ୍ୟେ ଅସ୍ତି । (ବହୁ ଜଳଂ ଯସ୍ମିନ୍ ତତ୍)

ଉପର୍ୟୁକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକରୁ ଅର୍ଥଅନୁସାରେ ଯଦ୍ ଓ ତଦ୍ ଶବ୍ଦର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରୟୋଗ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ-

ଏହିପରି ସର୍ବଂ ଶୁକ୍ଳଂ ଯସ୍ୟାଃ ସା = ସର୍ବଶୁକ୍ଳା, ଚିତ୍ରା ଗ୍ରୀବା ଯସ୍ୟ ସଃ = ଚିତ୍ରଗ୍ରୀବଃ, ଦୀର୍ଘା କର୍ଣ୍ଣୋ ଯସ୍ୟ ସଃ = ଦୀର୍ଘକର୍ଣ୍ଣଃ, ପକ୍ୱାଃ କେଶାଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା = ପକ୍ୱକେଶା, ନୀଳେ ଅକ୍ଷିଣୀ ଯସ୍ୟାଃ ସା = ନୀଳାକ୍ଷୀ ଆଦି ହୁଏ । ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ପଦ ବିଶେଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ବହୁରୁଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ ।

ଯଥା - ରାମଃ ଦୁଶାନନମ୍ ଅମାରୟତ୍ । (ଦଶ ଆନନାନି ଯସ୍ୟ, ତମ୍)

ତ୍ରିନୟନଃ କାମଦେବମ୍ ଅଦହତ୍ । (ତ୍ରୀଣି ନୟନାନି ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଦୁର୍ଗା ଦଶଭୁଜା ପୂଜ୍ୟତେ । (ଦଶ ଭୁଜାଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ଚତୁରାନନଃ ଅସୁରାୟ ବରଂ ଦଉବାନ୍ । (ଚତୁରୀ ଆନନାନି ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଏହିପରି ଷଟ୍ ଆନନାନ୍ତି ଯସ୍ୟ ସଃ = ଷଡ଼ାନନଃ, ଏକଃ ଦନ୍ତଃ ଯସ୍ୟ ସଃ = ଏକଦନ୍ତଃ ଆଦି ହୋଇଥାନ୍ତି । ଧନ୍ୟ ଏବଂ ଜାୟା ଶବ୍ଦ ପରପଦରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ଯଥାକ୍ରମେ ଧନ୍ୟା ଓ ଜାନିରେ ପରିଣତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା-

ପୁଷ୍ପଧନ୍ୟା ଅତୀବ ସୁନ୍ଦରଃ । (ପୁଷ୍ପାଣି ଧନ୍ୟଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ପିନାକଧନ୍ୟା ତ୍ରିପୁରମ୍ ବ୍ୟନାଶୟତ୍ । (ପିନାକଂ ଧନ୍ୟଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ସୀତାଜାନିଃ ପିତୃସତ୍ୟଂ ପାଳିତବାନ୍ । (ସୀତା ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଲକ୍ଷ୍ମୀଜାନିଃ କ୍ଷୀରସାଗରେ ଶେତେ । (ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଏହିପରି ଶାର୍ଙ୍ଗଂ ଧନ୍ୟଃ ଯସ୍ୟ ସଃ = ଶାର୍ଙ୍ଗଧନ୍ୟା, ଗାଣ୍ଡୀବଂ ଧନ୍ୟଃ ଯସ୍ୟ ସଃ = ଗାଣ୍ଡୀବଧନ୍ୟା, ଯୁବତିଃ ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ = ଯୁବଜାନିଃ, ପାର୍ବତୀ ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ = ପାର୍ବତୀଜାନିଃ ଆଦି ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ସେହିପରି ଭାର୍ଯ୍ୟାପଦ ଭାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ ଯଥା -

ରସିକାଭାର୍ଯ୍ୟଃ ସଭାଂ ଯାତି । (ରସିକା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ)

ପାତିକାଭାର୍ଯ୍ୟଃ ଅନ୍ନଂ ଦଦାତି । (ପାତିକା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଗଙ୍ଗାଭାର୍ଯ୍ୟଃ କୈଳାସମ୍ ଅଧିବସତି । (ଗଙ୍ଗା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଶୋଭନ ଓ କୁସ୍ମିତ ପଦ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ରହି ବହୁବ୍ରାହି ସମାସ ହେଲେ ସେଥିରୁ ଯଥାକ୍ରମେ ‘ସୁ’ ବା ‘କୁ’ ଅବଶିଷ୍ଟ ରୁହେ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ସୁକୁଞ୍ଚିଃ କ୍ଷୁଦ୍ରକୁଞ୍ଚିମ୍ ଅବଦତ୍ । (ଶୋଭନା କୁଞ୍ଚିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ସୁମୁଖଃ ପତ୍ନୀମ୍ ଅଭାଷତ । (ଶୋଭନଂ ମୁଖଂ ଯସ୍ୟ ସଃ)

କୁସ୍ମିତଃ ଅନ୍ୟାନ୍ ପାତୟତି । (କୁସ୍ମିତା ମତିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

କୁପୁତ୍ରଃ ସର୍ବଦା କ୍ରନ୍ଦତି । (କୁସ୍ମିତଃ ପୁତ୍ରଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ମହତ୍ ଶବ୍ଦରୁ ‘ମହା’ ଅବଶିଷ୍ଟ ରୁହେ । ଯଥା -

ମହାଶୟଃ ଛାତ୍ରାନ୍ ଭାଷତେ । (ମହାନ୍ ଆଶୟଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ମହାକୁଞ୍ଚିଃ ପରାମୁଖତି । (ମହତୀ କୁଞ୍ଚିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ମଦକାର୍ଯ୍ୟାତ୍ ନିବୃତ୍ତିଃ ମହାଫଳା ଭବତି । (ମହତ୍ ଫଳଂ ଯସ୍ୟାଃ ସା)

କେତେକ ବ୍ୟଧିକରଣ ବହୁବ୍ରାହି ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ପଦ୍ମନାଭଃ ବ୍ରହ୍ମାଣମ୍ ଅଜନୟତ୍ । (ପଦ୍ମଂ ନାଭୌ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଚକ୍ରପାଣିଃ ଅର୍ଜୁନମ୍ ଅବଦତ୍ । (ଚକ୍ରଂ ପାଣୌ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଶୂଳହସ୍ତା ମହିଷାସୁରମ୍ ଅମାରୟତ୍ । (ଶୂଳଂ ହସ୍ତେ ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ଭାଲଲୋଚନଃ ମହାଯୋଗୀ ଭବତି । (ଭାଲେ ଲୋଚନଂ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ପଦ୍ମକରା ଅଭୟଂ ଦଦାତି । (ପଦ୍ମଂ କରେ ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ଦଣ୍ଡପାଣିଃ ମାର୍ଗେ ଗଚ୍ଛତି । (ଦଣ୍ଡଃ ପାଣୌ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ନାହିଁ ବା ନିଷେଧ ଅର୍ଥ ବୁଝାଇଲେ ନିଷେଧାର୍ଥକ ବହୁବ୍ରାହ୍ମିସମାସ ହୁଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ନିର୍ଦ୍ଦୋଷଃ ଦକ୍ଷିତଃ ଅଭବତ୍ । (ନିର୍ଗତଃ ଦୋଷଃ ଯସ୍ୟ / ଯସ୍ମାତ୍ ସଃ)

ନିରହକାରଃ ପକ୍ଷିତଃ ଭବତି । (ନିର୍ଗତଃ ଅହକାରଃ ଯସ୍ୟ / ଯସ୍ମାତ୍ ସଃ)

ନିର୍ମଳଂ ଜଳଂ ପିବେତ୍ । (ନିର୍ଗତଃ ମଳଃ ଯସ୍ମିନ୍ / ଯସ୍ମାତ୍ ତତ୍)

ଅନସୂୟା ପତିବ୍ରତା ଆସୀତ୍ । (ଅବିଦ୍ୟମାନା ଅସୂୟା ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ଅନର୍ଥକଂ ବାକ୍ୟଂ ମା ବଦ । (ଅବିଦ୍ୟମାନଃ ଅର୍ଥଃ ଯସ୍ୟ / ଯସ୍ମିନ୍ ତତ୍)

ମୂର୍ଖସ୍ୟ ଜନ୍ମ ନିଷ୍ଠଳଂ ଭବତି । (ନିଃ (ନାସ୍ତି) ଫଳଂ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହିପରି ନିର୍ଗତଃ (ନାସ୍ତି) ଦୋଷଃ ଯସ୍ୟ ସଃ = ନିର୍ଦ୍ଦୋଷଃ / (ଅବିଦ୍ୟମାନଃ ଦୋଷଃ ଯସ୍ୟସଃ) ଅଦୋଷଃ, ନିଃ (ନାସ୍ତି) ଆକାରଃ ଯସ୍ୟ ସଃ = ନିରାକାରଃ । ଅବିଦ୍ୟମାନା ପ୍ରତିମା ଯସ୍ୟ ସଃ = ଅପ୍ରତିମଃ ଆଦି ହୁଏ ।

ତୃତୀୟାନ୍ତପଦସହିତ ‘ସହ’ ଶବ୍ଦର ସମାସ ହେଲେ ‘ସହାର୍ଥବହୁବ୍ରାହ୍ମି’ ହୁଏ । ‘ସହ’ ରୁ ‘ସ’ ଅବଶିଷ୍ଟ ରୁହେ । ଏହାକୁ ‘ସହାର୍ଥେ ବହୁବ୍ରାହ୍ମି’ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ସପରିବାରଃ ମାତୁଳଃ ଆଗତଃ । (ପରିବାରେଣ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନଃ)

ସପୁତ୍ରଃ ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟଗୃହଂ ଗଚ୍ଛତି । (ପୁତ୍ରେଣ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନଃ)

ସପତ୍ନୀକଃ ବନ୍ଧୁଃ ମାତ୍ ଅପଶ୍ୟତ୍ । (ପତ୍ନୀ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନଃ)

ଜୀବନଂ ମେ ସଫଳଂ ଜାତମ୍ । (ଫଳେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନମ୍)

ସତ୍ତ୍ୱରମ୍ ଆଗଚ୍ଛ । (ତ୍ୱରୟା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନମ୍)

ସାଳକାରା କନ୍ୟା ପ୍ରଦେୟା । (ଅଳକାରୈଃ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନା)

ସେହିପରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟେଣ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନମ୍ = ସାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମ୍, ବିନୟେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନମ୍ = ସବିନୟମ୍, ଅବଧାନେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନା = ସାବଧାନା ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାଏ ।

ଏକାଧିକ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ପଦର ମିଳନରେ ‘ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବହୁବ୍ରାହ୍ମି’ ସମାସ ହୁଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଦ୍ୱିତ୍ରାଃ ଜନାଃ ଗୃହେ ତିଷ୍ଠନ୍ତି । (ଦ୍ୱୌ ବା ତ୍ରୟଃ ବା)

ତ୍ରିଚତୁରାଃ ଛାତ୍ରାଃ ପ୍ରାନ୍ତରେ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । (ତ୍ରୟଃ ବା ଚତୁରାଃ ବା)

ପଞ୍ଚଷାଃ କୃଷକାଃ ଅତ୍ର ସନ୍ତି । (ପଞ୍ଚ ବା ଷଡ୍ ବା)

ସପ୍ତାଷ୍ଟାଃ ବାଳିକାଃ ନୃତ୍ୟନ୍ତି । (ସପ୍ତ ବା ଅଷ୍ଟୌ ବା)

ପରସ୍ପର ଯୁଦ୍ଧ / କଳହ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରହରଣବିଷୟକ ତୃତୀୟାନ୍ତ, ଗ୍ରହଣବିଷୟକ ସପ୍ତମ୍ୟନ୍ତ ପଦମଧ୍ୟରେ ସମାସ ହେଲେ “ବ୍ୟତିହାରବହୁବ୍ରାହ୍ମି” ହୁଏ ।

ମୂର୍ଖ୍ୟୟୋଃ ମଧ୍ୟେ କେଶାକେଶି ପ୍ରଚଳନ୍ତି ।

(କେଶେଷୁ କେଶେଷୁ ଗୃହୀତ୍ୱା ଯତ୍ ଯୁଦ୍ଧଂ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ) (ପରସ୍ପର କେଶକୁ ଧରି)

ମଲ୍ଲୟୋଃ ମଧ୍ୟେ ହସ୍ତାହସ୍ତି ଅଭବତ୍ ।

(ହସ୍ତେନ ହସ୍ତେନ ଗୃହୀତ୍ୱା ଯତ୍ ଯୁଦ୍ଧଂ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ) (ପରସ୍ପର ହାତରେ ମରାମରି / ପିଟାପିଟି ହୋଇ)

ବୀରଯୋଃ ମଧେ ଦକ୍ଷାଦକ୍ଷି ଦର୍ଶନୀୟମ୍ । (ପରସ୍ପର ଦକ୍ଷ (ଲୀଠି) ଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରହାର କରି)

(ଦକ୍ଷେଃ ଦକ୍ଷେଃ ଚ ପ୍ରହୃତ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତଂ ଯୁଦ୍ଧମ୍) ଇତ୍ୟାଦି ।

ବିଗ୍ରହ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ପଦ ଲୋପ ପାଇଥିଲେ କିମ୍ବା ତୁଳନା ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲେ ତାହାକୁ ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ / ଉପମିତ ବହୁବ୍ରାହି କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ବୃଷସ୍ୱକ୍ଷଃ ରାଜପୁତ୍ରଃ ରାଜମାର୍ଗେ ଗଚ୍ଛତି ।

(ବୃଷସ୍ୟ ସ୍ୱକ୍ଷଃ ଇବ ସ୍ୱକ୍ଷଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

କମଳନୟନଃ ଭଗବାନ୍ ମଙ୍ଗଳଂ କରୋତୁ ।

(କମଳେ ଇବ ନୟନେ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ବ୍ୟାଘ୍ରମୁଖଃ ଭୀତିଂ ଜନୟତି ।

(ବ୍ୟାଘ୍ରସ୍ୟ ମୁଖମ୍ ଇବ ମୁଖଂ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭା ତରୁଣୀ ରାଜାନମ୍ ଅବଦତ୍ ।

(ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ପ୍ରଭା ଇବ ପ୍ରଭା ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ମୃଗନୟନା ଅଭିନୟଂ କରୋତି ।

(ମୃଗସ୍ୟ ନୟନେ ଇବ ନୟନେ ଯସ୍ୟାଃ ସା)

ଏହିପରି ବ୍ୟାଘ୍ରସ୍ୟ ପାଦୌ ଇବ ପାଦୌ ଯସ୍ୟ ସଃ = ବ୍ୟାଘ୍ରପାଦ୍, ଗଜସ୍ୟ ଗମନମ୍ ଇବ ଗମନଂ ଯସ୍ୟାଃ ସା = ଗଜଗମନା, କୁମ୍ଭୌ ଇବ କର୍ଣ୍ଣୌ ଯସ୍ୟ ସଃ = କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣଃ, ଶୂର୍ପ୍ୟଃ ଇବ ନଖାଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା = ଶୂର୍ପ୍ୟଖା, ଶୂନଃ ପଦାନି ଇବ ପଦାନି ଯସ୍ୟ ସଃ = ଶ୍ୱାପଦଃ ଇତ୍ୟାଦି ହୁଏ ।

ବହୁବ୍ରାହିସମାସରେ କେତେକ ବିଶେଷ ବିଧି

ମମ ସୁହୃତ୍ ଆଗମିଷ୍ୟତି । (ଶୋଭନଂ ହୃଦୟଂ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଦ୍ୱାପମ୍ ଅତୀବ ମନୋରମମ୍ । (ଦ୍ୱୟୋଃ ଦିଶୋଃ ଆପଃ ଯସ୍ୟ ତତ୍) (ଦୁଇ ଦିଗରୁ ଜଳବେଷିତ ଭୂଭାଗ)

ଭାରତସ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣଭାଗେ ଅନ୍ତରାପମ୍ ଅସ୍ତି । (ଅନ୍ତର୍ଗତାଃ ଆପଃ ଯସ୍ୟ ତତ୍) (ସମୁଦ୍ର ଭିତରକୁ ପଶିଯାଇଥିବା ଭୂଭାଗ ଯାହାର ମଝିରେ ମଝିରେ ଜଳଭାଗ ରହିଛି ।)

ସପତ୍ନୀ ତସ୍ୟୈ ଅସୁୟତି । (ସମାନଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା) (ସଉତୁଣୀ)

ଦ୍ୱିଦନ୍ ମଧୁରଂ ହସତି । (ଦ୍ୱୌ ଦନ୍ତୌ ଯସ୍ୟ ସଃ) (ଦୁଇଟି ଦାନ୍ତ ଉଠିଥିବା ଶିଶୁ)

ଦ୍ୱିଦନ୍ତଃ ସିଂହାତ୍ ବିଭେତି । (ଦ୍ୱୌ ଦନ୍ତୌ ଯସ୍ୟ ସଃ) (ହସ୍ତୀ)

ସୁଗନ୍ଧଃ ଆପଣିକଃ ମୋଦତେ । (ଶୋଭନଃ ଗନ୍ଧଃ ଯସ୍ୟ ସଃ (କୃତ୍ରିମଃ)) (କୃତ୍ରିମ ସୁବାସିତ ପଦାର୍ଥ ଅଛି ଯାହାର)

ସୁଗନ୍ଧଂ ପୁଷ୍ପମ୍ ଆନୟ । (ଶୋଭନଃ ଗନ୍ଧଃ ଯସ୍ୟ ତତ୍ (ପ୍ରାକୃତିକଃ))

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଯଥାସମ୍ଭବଂ ସମସ୍ତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷାୟାମ୍ ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ-

- (କ) ମାଙ୍କଡ଼ ଚଢ଼ିଥିବା ବୃକ୍ଷକୁ ଦେଖ ।
- (ଖ) ଧଳା ଲୁଗାପିନ୍ଧା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ମନ୍ଦିରକୁ ଗଲା ।
- (ଗ) ପତ୍ରଝଡ଼ା ଲତା ପବନରେ ଥରୁଛି ।
- (ଘ) ହାତରେ ବାଡ଼ି ଧରି କୃଷକ କ୍ଷେତକୁ ଗଲା । (ଲଗୁଡ଼ହସ୍ତଃ)
- (ଙ) ପଦ୍ମହାତରେ ଧରିଥିବା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଧନଦାନ କରନ୍ତି ।
- (ଚ) ଦୁଇଟିଦାନ୍ତ ଉଠିଥିବା ଝିଅଟି କାନ୍ଦୁଛି ।
- (ଛ) ଉମା ଶିବଙ୍କର ଜାୟା ଅଟନ୍ତି ।
- (ଜ) ଧନ ନ ଥିବା ଲୋକ ଦୁଃଖରେ ରହେ ।
- (ଝ) ମୁଁ ପରିବାର ସହିତ ଗାଁରେ ଥିଲି ।
- (ଞ) ସିଂହର ପାଦ କୁକୁରର ପାଦପରି ଅଟେ ।

୨ । ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟାନି ଦର୍ଶୟତ-

ଦ୍ଵାପମ୍, ରୂପବଦ୍ଭାୟଃ, କୁବୁଦ୍ଧିଃ, ସଭାୟଃ, ନିରାଭରଣା, ଶତଧନା, ଶ୍ଵାପଦଃ, ବିଶାଳାକ୍ଷଃ, କୃତକର୍ମା, ଅଧୋମୁଖଃ ।

୩ । ସମସ୍ତପଦାନି ଲିଖତ-

ଦତ୍ତଃ ଉପଦେଶଃ ଯସ୍ମୈ ସଃ, ଲକ୍ଷ୍ମଂ ଧନଂ ଯେନ ସଃ, ସନ୍ ଆଶୟଃ ଯସ୍ୟ ସଃ, ବେଶୁଃ ପାଶୌ ଯସ୍ୟ ସଃ, ଚଢ଼ାରଃ ଭୁଜଃ ଯସ୍ୟ ସଃ, କ୍ଷୁଦ୍ରା ବୁଦ୍ଧିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ, ଅବିଦ୍ୟମାନଃ ଗୁଣଃ ଯସ୍ୟ ସଃ, ବିଷାଦେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନମ୍ ।

୪ । ସ୍ତମ୍ଭମେଳନଂ କୁରତ ।

କ ସ୍ତମ୍ଭଃ	ଖ ସ୍ତମ୍ଭଃ
ଶୋଭନଃପର୍ଯ୍ୟ ଯସ୍ୟ ସଃ	ପଞ୍ଚାନନଃ
ପୁତ୍ରେଣ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନା	ପୀତାମ୍ବରଃ
ତ୍ରୟଃ ବା ଚଢ଼ାରଃ ବା	ରକ୍ତାକ୍ଷଃ
ପୀତମ୍ ଅମରଂ ଯସ୍ୟ ସଃ	ରୂପବଦ୍ଭାୟଃ
ରକ୍ତେ ଅକ୍ଷିଣୀ ଯସ୍ୟ ସଃ	ସପତ୍ନୀ
ପଞ୍ଚ ଆନନାନି ଯସ୍ୟ ସଃ	ବହୁବାଗ୍ନିକା
ରୂପବତୀ ଭାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ	ତ୍ରିଚତୁରାଃ
ସମାନଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା	ସସ୍ତ୍ରୀକଃ
ବହବଃ ବାଗ୍ନିନଃ ଯସ୍ୟାଂ ସା	ସପୁତ୍ରା
ସ୍ତ୍ରୀୟା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନଃ	ସୁଧର୍ମା

୫। ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଶୁଦ୍ଧଂ ସମସ୍ତପଦଂ ନିରୂପୟତ-

- (କ) ରମା ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ = --- । (ରମାଜାନିଃ, ରମାଜାୟା, ବିଷ୍ଣୁଃ)
- (ଖ) ପଞ୍ଚ ବା ଷଡ୍ ବା = ---- । (ପଞ୍ଚଷଷ୍ଠିଃ, ପଞ୍ଚଷାଃ, ପଞ୍ଚସାଃ)
- (ଗ) ସମାନଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା = ---- । (ସପତ୍ନୀକଃ, ସମପତିଃ, ସପତ୍ନୀ)
- (ଘ) ନୀଳମ୍ ଅମରଂ ଯସ୍ୟ ସଃ = ---- । (ନୀଳାମରଂ, ନୀଳାମରଃ, ନୀଳାମରା)
- (ଙ) ନାସ୍ତି ଧନଂ ଯସ୍ୟ ସଃ = ---- । (ନିର୍ଧନଃ, ନିର୍ଧନମ୍, ଧନହୀନଃ)
- (ଚ) ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଶେଖରଃ ଯସ୍ୟ ସଃ = ---- । (ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଃ, ଶିବଃ, ଚନ୍ଦ୍ରଶିଖରଃ) (ଶେଖରଃ = ଶିରୋ ଭୂଷଣମ୍)
- (ଛ) ତ୍ରୀଣି ନେତ୍ରାଣି ଯସ୍ୟାଃ ସା = ---- । (ତ୍ରିନେତ୍ରୀ, ତ୍ରୟନେତ୍ରୀ, ତ୍ରିନେତ୍ରା)
- (ଜ) ଯୁବତିଃ ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ = --- । (ଯୁବକଃ, ଯୁବଜାନୀ, ଯୁବଜାନିଃ)
- (ଝ) ପଦ୍ମଂ ପାଶୌ ଯସ୍ୟ ସଃ = ---- । (ପଦ୍ମପାଶିଃ, ପଦ୍ମପାଶୀ, ପଦ୍ମାନି)

ଅଲୁକ୍ ସମାସ

ଅଲୁକ୍‌ସମାସ କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରସମାସ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ସମସ୍ତପଦର ପୂର୍ବପଦସ୍ଥିତ ବିଭକ୍ତି ଲୋପ ହୋଇ ନ ଥାଏ, ତାହାକୁ ଅଲୁକ୍‌ସମାସ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅଲୁକ୍ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମାସରେ ଦେଖାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଃ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପାଣ୍ଡବଃ ଆସୀତ୍ । (ଯୁଧି ସ୍ଥିରଃ)

ଏଠାରେ ଯୁକ୍ ଅର୍ଥରେ ଯୁଧି ଶବ୍ଦର ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୋଇଛି । ତାହା ସମସ୍ତପଦରେ ଅବିକଳଭାବରେ ରହିଛି, ତେଣୁ ପୂର୍ବପଦର ବିଭକ୍ତି ଲୋପ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ଅଲୁକ୍‌ସମାସ ହୋଇଛି । ଏହିପରି-

ମାତୁଃସ୍ୱସା / ମାତୁଃସ୍ୱସା ଅଦ୍ୟ ଆଗମିଷ୍ୟତି । (ମାତୁଃ ସ୍ୱସା)

ଦାସ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରଃ ଧନଂ ମେ ଅପହୃତବାନ୍ । (ଦାସ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରଃ) (ଏହା ନିନ୍ଦାସୂଚକ ପ୍ରୟୋଗ)

ବନେତରଃ ବ୍ୟାଧଃ ମୃଗାନ୍ ହନ୍ତି । (ବନେ ଚରତି ଯଃ)

କଶ୍ଵେକାଳଃ ବିପଦି ପୂଜନୀୟଃ । (କଶ୍ଵେ କାଳଃ ଯସ୍ୟ ସଃ)

ଅନ୍ତେବାସୀ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକଂ ପୂଞ୍ଜତି । (ଅନ୍ତେ ବସତି ଇତି)

ସରୋବରେ ସରସିଜଂ ଶୋଭତେ । (ସରସି ଜାୟତେ ଇତି)

ଏହିପରି ପରସ୍ମୈ ପଦମ୍ = ପରସ୍ମୈପଦମ୍, ଆମ୍ଭନେ ପଦମ୍ = ଆମ୍ଭନେପଦମ୍, ଷ୍ଠୋକାତ୍ ମୁକ୍ତଃ = ଷ୍ଠୋକାମୁକ୍ତଃ, ଦେବାନାଂ ପ୍ରିୟଃ = ଦେବାନାଂ ପ୍ରିୟଃ, ମନସି ଜାୟତେ ଯଃ = ମନସିଜଃ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

ସଂକ୍ଷେପରେ ସମାସଲକ୍ଷଣ

ପୂର୍ବେଽବ୍ୟୟେଽବ୍ୟୟାଭାବୋଽମାଦୈ ତତ୍ପୁରୁଷଃ ସ୍ୱତଃ ।

ଚକାରବହୁଲୋ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଃ ସଂଖ୍ୟାପୂର୍ବୋ ଦ୍ୱିଗୁଃ ସ୍ୱତଃ ।

ଯସ୍ୟ ଯେନ ବହୁବ୍ରାହିଃ ସ ଋସୌ କର୍ମଧାରୟଃ ।

ଇତି କିଞ୍ଚିତ୍ ସମାସାନାଂ ଷଷ୍ଠାଂ ଲକ୍ଷଣମୀରିତମ୍ ।। (ସାରସ୍ୱତମ୍)

ସାଧାରଣ ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଯଥାସମ୍ଭବଂ ସମସ୍ତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତେନ ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ-

- (କ) ମାତା ଓ ପିତା ବଜାରକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ।
- (ଖ) ତିନିଭୁବନରେ ରାମଙ୍କ ପରି ରାଜା ନାହାନ୍ତି ।
- (ଗ) ମୋ ହାତପାଦ ଥଣ୍ଡାରେ କମ୍ପୁଛି ।
- (ଘ) ମୋ ଦ୍ଵାରା ଦିଆଯାଇଥିବା ଧନକୁ ଗ୍ରହଣ କର ।
- (ଙ) କାଉପରି କଳା ଶିକାରୀ ବଣରେ ବୁଲୁଥିଲା ।
- (ଚ) ଲାଲ ଫୁଲଗୁଡ଼ିକ ଲତାରେ ଶୋଭାପାଉଛି ।
- (ଛ) ରାଜା ସିଂହଚିହ୍ନିତ ଆସନରେ ବସିଛନ୍ତି ।
- (ଜ) ମୋ ପାଇଁ ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ଆଣିବ ।
- (ଝ) ଶିବ ପିନାକଧନୁ ହାତରେ ଧରିଛନ୍ତି ।
- (ଞ) ମୂର୍ଖ ବିଦ୍ୟାରେ ହାନ ଅଟେ ।
- (ଟ) ତୁମେ ମାମୁଁଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇଥିଲ କି ?
- (ଠ) ମୁଁ ଜୀବନ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶସେବା କରିବି ।
- (ଡ) ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ଧନ ଦିଅ ।
- (ଢ) ବାପାଙ୍କ ଆଖିଆଗରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭଣା ଘଟିଥିଲା ।
- (ଣ) ଦୋଷୀ ମାସକପାଇଁ ଭୋଗ୍ୟ ଦଣ୍ଡ ପାଇଲା ।
- (ତ) ଗଛରୁ ଝଡ଼ିଥିବା ଆମ୍ବଗୁଡ଼ିକୁ ଆଣ ।
- (ଥ) ସେ ଅଶୋକଗଛକୁ ପୂଜା କରନ୍ତି ।
- (ଦ) ରାବଣ ଲଙ୍କାନାମକ ନଗରୀରେ ରହୁଥିଲା ।
- (ଧ) ଶରଦ୍ଵାରା ହତ ମୃଗଟିକୁ ଶିକାରୀ ନେଉଛି ।
- (ନ) ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ଆକାର ନାହିଁ ।
- (ପ) ମାଆ ହାରପାଇଁ ସୁନା ଦେଉଛନ୍ତି ।

୨ । ସମସ୍ତପଦାନି ଲିଖତ -

ଭୋଜନାୟ ଇଦମ୍, ନ ଉଷମ୍, କୁମ୍ଭଂ କରୋତି ଇତି, ମୃଗ୍ୟାଃ ଶିଶୁଃ, ବୃହତାଂ ପତିଃ, କ୍ରୀଡ଼ାୟାଂ ନିପୁଣଃ, ପୂର୍ବଂ ସ୍ଵାତଃ ପଶ୍ଚାତ୍ ଅନୁଲିପ୍ତଃ, ନୀଳାନି ଉତ୍ପଳାନି, ଗୋଭ୍ୟଃ ସୁଖମ୍, ଶତାତ୍ ପରେ, ତୁଷାରଃ ଇବ ଧବଳଃ, ତ୍ରୟାଶାଂ ଲୋକାନାଂ ସମାହାରଃ, ମୁନିଃ ପୁଞ୍ଜବଃ ଇବ, ବାକ୍ ଏବ ଅମୃତମ୍, ତ୍ରୟାଶାଂ ଫଳାନାଂ ସମାହାରଃ, ଶାଳ୍ମଳୀନାମା ତରୁଃ, ଦେବପ୍ରିୟଃ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ, ମହତୀ ଅଷ୍ଟମୀ ।

୩। ବିଗ୍ରହ ବାକ୍ୟାନ୍ତ ଲିଖତ -

ଶୁକ୍ଳପଞ୍ଚମୀ, ଶତାଭୀ, ଦଧିନୁମ୍ବ, ନିର୍ମଳମ୍ବ, ସୋମପ୍ରଭା, ଅକ୍ଳୋଧଃ, ସପ୍ତଭୁଃ, ଘନଶ୍ୟାମଃ, ସୀତାକାନ୍ତିଃ, ଲକ୍ଷ୍ମଣଶଃ, ଦ୍ଵିଦନ୍ତ, ବିଶାଳାକ୍ଷୀ, ସଦାଶୟଃ, ଗଙ୍ଗାଶୋକମ୍ବ, ସ୍ଵାପ୍ନଂସୌ, ଗୋବ୍ୟାଘ୍ରମ୍ବ, ଲତାବୃକ୍ଷୋ, ଅବନ୍ଧନା, ଶୁଶୁରୋ।

୪। ସମାସନାମାନ୍ତ ଲିଖତ -

ଆତ୍ମନେପଦମ୍ବ, କାଜଳମ୍ବ, ଇନ୍ଦ୍ରସଖଃ, ପୁଞ୍ଜବଃ, ମହାରାଜଃ, ଚତୁଷ୍ପଦୀ, ସସ୍ତ୍ରୀକଃ, ନରୋତ୍ତମଃ, ଉତ୍କଳରାଜଃ, ଦମ୍ପତୀ, ଗ୍ରାମବାସୀ, ଶଙ୍ଖମାତ୍ରମ୍ବ, ଗ୍ରାମାନ୍ତରମ୍ବ, ବନସ୍ଵତୀଃ, ଉନ୍ନତମନଃ, ପୁଷ୍ପଧନ୍ଵା, ପୁଷ୍ପବୃକ୍ଷଃ, ପିତୃସଦୃଶଃ।

୫। ଅର୍ଥଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶୟତ -

ନୀଳାୟରଃ - ନୀଳାୟରମ୍ବ। ସୁଗନ୍ଧିଃ - ସୁଗନ୍ଧଃ, ଉନ୍ନତମନଃ - ଉନ୍ନତମନଃ, ସପତ୍ନୀ - ସପତ୍ନୀକଃ

୬। ସୋଦାହରଣ ଲକ୍ଷଣ ଲିଖତ -

- (କ) ରୂପକ କର୍ମ ଧାରୟ।
- (ଖ) ସହାଧେୟ ବହୁବ୍ରାହି।
- (ଗ) ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ।
- (ଘ) ଉପପଦ ତତ୍ପୁରୁଷ।
- (ଙ) ସମାହାର ଦ୍ଵିଗୁ।
- (ଚ) ଇତରେତର ଦ୍ଵୟ।
- (ଛ) ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ କର୍ମଧାରୟ।
- (ଜ) ବ୍ୟତିହାର ବହୁବ୍ରାହି।

୭। ଅର୍ଥ ଲିଖତ -

ଭୀମକାନ୍ତଃ, କର୍ମାଧୀନଃ, ଗ୍ରାମଗତଃ, ଭୟାତ୍ଵଃ, ଅଗ୍ନିଭୟମ୍ବ, କୁକୁଟାଣ୍ଡମ୍ବ, ଅମିତ୍ରଃ, ବଳାହକଃ, ଯୁବକାନ୍ତିଃ, କେଶାକେଶି, ସାଶ୍ଵାତୁରଃ, ସପ୍ତଶତୀ।

ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକରଣ

ମୂଳଶବ୍ଦ (ପ୍ରାତିପଦିକ) ରେ ଭାବ, ସନ୍ତାନ, ଉତ୍ତର, ଅପକର୍ଷ, ସମୂହ ଓ ଅଛି ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥରେ କେତେକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକରାଯାଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ତିଆରି କରାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ- ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭାଷାପାଇଁ, ବକ୍ରାପାଇଁ ତଥା ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶପାଇଁ ଅତି ହିତକାରକ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାକୁ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟ କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଅଣ୍, ବିନ୍ - ଇନ୍, ତଲ୍, ମତ୍ତୁପ୍, ବତ୍ତୁପ୍, ଫକ୍, ଯଷ୍, ଢକ୍, ଠକ୍ ପ୍ରଭୃତି ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯେଉଁ ମୂଳ ଶବ୍ଦରେ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ଗଠିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, ତାହାକୁ ତତ୍ତ୍ୱତାନ୍ତ ଶବ୍ଦ କହନ୍ତି - ଉଦାହରଣ,

ରାମଃ ଦାଶରଥୁଃ (ଦଶରଥସ୍ୟ ପୁତ୍ରଃ) ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧଃ ।

ମନ୍ଦିରସ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମ୍ (ସୁନ୍ଦରସ୍ୟଭାବଃ) ମନୋମୁଗ୍ଧକରମ୍ । ହିମାଳୟଃ ପର୍ବତେଷୁ ଉଚ୍ଚତମଃ (ଅତିଶୟେନ ଉଚ୍ଚଃ) । ଗୁଣବାନ୍ (ଗୁଣଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି ଇତି) ଅୟଂ ଜନଃ । ଏଷା ବାଳିକା ବୁଦ୍ଧିମତୀ (ବୁଦ୍ଧିଃଅସ୍ୟାଃ ଅସ୍ତି ଇତି) । ଅବଦୁଲକଲୀମଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ (ଅଧିକଃ ପ୍ରଶସ୍ୟଃ) ଭାରତୀୟଃ (ଭାରତେ ଜାତଃ) । ଏଷମଃ ପ୍ରବଳା ବନ୍ୟା (ବନାନାଂ ସମୂହଃ) ଅଭବତ୍ ।

ଉପରିଲିଖିତ ବାକ୍ୟରେ ରେଖାଙ୍କିତ ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ବିଶେଷ ଅର୍ଥରେ ମୂଳ ଶବ୍ଦରେ ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକରାଯାଇଛି । ଦାଶରଥୁଃ - (ଦଶରଥ + ଇଷ୍) ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମ୍ - (ସୁନ୍ଦର + ଯ) ଉଚ୍ଚତମଃ (ଉଚ୍ଚ + ତମପ) ଗୁଣବାନ୍ (ଗୁଣ + ବତ୍ତୁପ) ବୁଦ୍ଧିମତୀ (ବୁଦ୍ଧି + ମତ୍ତୁପ୍ + ଡୀପ) ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ (ପ୍ରଶସ୍ୟ + ଇଷନ୍) ଭାରତୀୟଃ (ଭାରତ + ଇୟ) ବନ୍ୟା (ବନ + ଯ + ଟୀପ) ବନ ଏଠାରେ ଜଳ ବା ପାଣିକୁ ବୁଝାଉଛି ।

ଅପତ୍ୟାର୍ଥକ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ସନ୍ତାନ, ଗୋତ୍ର, ଶିଷ୍ୟ, ଭକ୍ତ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥରେ ମୂଳଶବ୍ଦ (ପ୍ରାତିପଦିକ)ରେ ‘ଅଣ୍’ (ଅ) ଶ୍ୟ (ୟ) ଇଷ୍ (ଇ) ଅଷ୍ (ଅ) ଫକ୍ (ଆୟନ) ଯଷ୍ (ୟ) ଢକ୍ (ଏୟ) ଛ (ଇୟ) ଛଣ୍ (ଇୟ) ଓ ଘ (ଇୟ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକରାଯାଏ ।

ଅଣ୍ (ଅ)

- ଶିବସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଶିବ + ଅଣ୍ = ଶୈବଃ
- ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର + ଅଣ୍ = ବୈଶ୍ୱାମିତ୍ରଃ
- ଭଗୀରଥସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ = ଭଗୀରଥ + ଅଣ୍ + ଡୀପ୍ = ଭାଗୀରଥୀ

ଅଷ୍ (ଅ)

- ଭରତସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଭରତ + ଅଷ୍ = ଭାରତଃ
- କଶ୍ୟପସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = କଶ୍ୟପ + ଅଷ୍ = କାଶ୍ୟପଃ
- ପୁତ୍ରସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ପୁତ୍ର + ଅଷ୍ = ପୌତ୍ରଃ
- ପୁତ୍ରସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ = ପୁତ୍ର + ଅଷ୍ + ଡୀପ୍ = ପୌତ୍ରୀ
- ଦୁହିତୁଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଦୁହିତୃ + ଅଷ୍ = ଦୌହିତ୍ରଃ
- ଦୁହିତୁଃ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ = ଦୁହିତୃ + ଅଷ୍ + ଡୀପ୍ = ଦୌହିତ୍ରୀ

ଗଣପତେଃ ଉଚ୍ଚଃ = ଗଣପତି + ଅଣ୍ = ଗାଣପତଃ

(ଗଣପତି + ଯକ୍ = ଗାଣପତ୍ୟଃ ମଧ୍ୟ ହୁଏ।)

ଣ୍ୟ (ୟ)

ଦିତେଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଦିତି + ଣ୍ୟ = ଦୈତ୍ୟଃ

ଅଦିତେଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଅଦିତି + ଣ୍ୟ = ଆଦିତ୍ୟଃ

ଇଞ୍ (ଇ)

ଦଶରଥସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଦଶରଥ + ଇଞ୍ = ଦାଶରଥଃ

ସୁମିତ୍ରାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ସୁମିତ୍ରା + ଇଞ୍ = ସୌମିତ୍ରିଃ

ବଲ୍ଲୀକାତ୍ ସମ୍ଭବଃ = ବଲ୍ଲୀକା + ଇଞ୍ = ବାଲ୍ଲୀକିଃ

ଫକ୍ (ଆୟନ)

ନାରାଃ ଅୟନଂ ଯସ୍ୟ = (ନର + ଅଣ୍) ନାର + ଫକ୍ = ନାରାୟଣଃ (ନାର- ଜ୍ଞାନ ବା ଜଳ)

ବଦରେଣ ସମ୍ଭବିତଃ = (ବଦର + ଅଣ୍) ବାଦର + ଫକ୍ = ବାଦରାୟଣଃ

ଯଞ୍ (ୟ)

ପୁଲସ୍ତେଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ - ପୁଲସ୍ତି + ଯଞ୍ = ପୈଲସ୍ତ୍ୟଃ

ଯଜ୍ଞବଲ୍ଲସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ - ଯଜ୍ଞବଲ୍ଲ + ଯଞ୍ = ଯାଜ୍ଞବଲ୍ଲ୍ୟଃ

ଡକ୍ (ଏୟ)

ବିନତାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ବିନତା + ଡକ୍ = ବୈନତେୟଃ

ଗଙ୍ଗାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଗଙ୍ଗା + ଡକ୍ = ଗାଙ୍ଗେୟଃ

ରାଧାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ରାଧା + ଡକ୍ = ରାଧେୟଃ

ଛ (ଇୟ)

ସ୍ୱସ୍ତୁଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ - ସ୍ୱସ୍ତୁ + ଛ = ସ୍ୱସ୍ତୀୟଃ (ଭଣଜା)

ଛଣ୍ (ଇୟ)

ପିତୃଷ୍ଟସ୍ତୁଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ପିତୃଷ୍ଟସ୍ତୁ + ଛଣ୍ = ପୈତୃଷ୍ଟସ୍ତୀୟଃ (ପିତୃସୀ ପୁଅଭାଇ)

ଭ୍ରାତୃଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ = ଭ୍ରାତୃ + ଛଣ୍ = ଭ୍ରାତ୍ରୀୟଃ (ଭାଇର ପୁଅ / ପୁତୁରା)

ଘ (ଇୟ)

କ୍ଷତ୍ରେ (ରାଷ୍ଟ୍ରେ) ସାଧୁଃ = କ୍ଷତ୍ର + ଘ = କ୍ଷତ୍ରିୟଃ

ରାଷ୍ଟ୍ରେଭବଃ = ରାଷ୍ଟ୍ର + ଘ = ରାଷ୍ଟ୍ରିୟଃ (ରାଜା, ରାଜଶାଳକ)

ସମୂହାର୍ଥକ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ସମୂହାର୍ଥରେ ‘ଅଣ୍’ (ଅ) ରୁଞ୍ (ଅକ) ତକ୍ (ତା) ଅଞ୍ (ଅ) ଯ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗୁଡ଼ିକ ଯୋଗକରାଯାଏ।

ଭିକ୍ଷାଣାଂ ସମୂହଃ = ଭିକ୍ଷା + ଅଣ୍ = ଭୈକ୍ଷମ୍

ମନୁଷ୍ୟାଣାଂ ସମୂହଃ - ମନୁଷ୍ୟ + ବୁଞ୍ଚ୍ = ମାନୁଷ୍ୟକମ୍
 ଗ୍ରାମାଣାଂ ସମୂହଃ = ଗ୍ରାମ + ତଲ୍ + ସ୍ତ୍ରୀ ଚାଘ୍ = ଗ୍ରାମତା
 ଦେବୀନାଂ ସମୂହଃ = ଦେବ + ତଲ୍ + ସ୍ତ୍ରୀ ଚାଘ୍ = ଦେବତା
 ଜନୀନାଂ ସମୂହଃ = ଜନ + ତଲ୍ + ଚାଘ୍ = ଜନତା
 ଶୁକୀନାଂ ସମୂହଃ = ଶୁକ + ଅଞ୍ଚ୍ = ଶୈକମ୍
 ତୃଣୀନାଂ ସମୂହଃ = ତୃଣ + ଯ + ଚାଘ୍ = ତୃଣ୍ୟା
 ବାତୀନାଂ ସମୂହଃ = ବାତ + ଯ + ଚାଘ୍ = ବାତ୍ୟା
 ବନୀନାଂ ସମୂହଃ = ବନ + ଯ + ଚାଘ୍ = ବନ୍ୟା

ଜାତ ଅର୍ଥକ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ମଥୁରାୟାଂ ଜାତଃ = ମଥୁରା + ଅଶ୍ = ମାଥୁରଃ
 ଉକ୍ତଲେ ଜାତଃ = ଉକ୍ତଲ + ଅଶ୍ = ଔକ୍ତଲଃ
 ଉକ୍ତଲେ ଜାତଃ = ଉକ୍ତଲ + ଛ = ଉକ୍ତଲୀୟଃ
 ଗ୍ରାମେ ଜାତଃ = ଗ୍ରାମ + ଯ = ଗ୍ରାମ୍ୟଃ
 ଗ୍ରାମେ ଜାତଃ = ଗ୍ରାମ + ଖଞ୍ଚ୍ = ଗ୍ରାମୀଣଃ
 ଦକ୍ଷିଣସ୍ୟାଂ ଜାତଃ = ଦକ୍ଷିଣ + ତ୍ୟକ୍ = ଦକ୍ଷିଣାତ୍ୟଃ
 ପ୍ରାଚି ଜାତଃ = ପ୍ରାଚ୍ + ଯତ୍ = ପ୍ରାଚ୍ୟଃ

ଅସ୍ତ୍ର ଅର୍ଥକ ପ୍ରତ୍ୟୟ

‘ତାହା ଏଠାରେ ଅଛି’ ବା ‘ଯାହାର ଅଛି’ ଏହି ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇବାପାଇଁ ମୂଳଶବ୍ଦ (ପ୍ରାତିପଦିକ)ରେ ମତ୍ତୁପ୍ (ମତ୍, ବତ୍) ଇନି (ଇନ୍) ଠନ୍ (ଇକ) ଓ ‘ଶ’ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ ।

ମତ୍ତୁପ୍ (ମତ୍, ବତ୍)

ଗାବଃ ଅସ୍ୟ ସନ୍ତି ବା ଅସ୍ମିନ୍ ସନ୍ତି = ଗୋ + ମତ୍ତୁପ୍ = ଗୋମତ୍ (କ୍ଳୀ)
 ଗୋମାନ୍ (ପୁଂଲିଙ୍ଗ) ଗୋ + ମତ୍ତୁପ୍ + ଙୀପ୍ = ଗୋମତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ମତିଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରୀ = ମତି + ମତ୍ତୁପ୍ = ମତିମାନ୍
 ମତିଃ ଅସ୍ୟାଃ ଅସ୍ତ୍ରୀ = ମତି + ମତ୍ତୁପ୍ + ଙୀପ୍ = ମତିମତୀ

ସେହିପରି-

ଶ୍ରୀ + ମତ୍ତୁପ୍ = ଶ୍ରୀମତ୍ (କ୍ଳୀ) ଶ୍ରୀମାନ୍ (ପୁଂ) ଶ୍ରୀମତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ଅଂଶୁ + ମତ୍ତୁପ୍ = ଅଂଶୁମତ୍ (କ୍ଳୀ), ଅଂଶୁମାନ୍ (ପୁଂ) ଅଂଶୁମତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ପିତୃ + ମତ୍ତୁପ୍ = ପିତୃମାନ, ପିତୃମତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ବପୁଷ୍ + ମତ୍ତୁପ୍ = ବପୁଷ୍ମାନ, ବପୁଷ୍ମତୀ, (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ଜ୍ୟୋତିଷ୍ + ମତ୍ତୁପ୍ = ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମାନ, ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ଆୟୁଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରୀ = ଆୟୁଷ୍ମାନ

ଆୟଃ ଅସ୍ୟଃ ଅସ୍ତି = ଆୟୁଷ୍ଟତା

ଧୀଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି = ଧୀମାନ, ସ୍ତ୍ରୀ - ଧୀମତୀ

ହନୁଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି / ହନୁ ଅସ୍ୟ ସ୍ତଃ = ହନୁମାନ

ପତିଃ ଅସ୍ୟଃ ଅସ୍ତି = ପତି + ମତୁପ୍ (ବତ୍) + ଡୀପ୍ = ପତିବତ୍ନୀ (ସଧବା)

ପତି + ମତୁପ୍ (ମତ୍) + ଡୀପ୍ = ପତିମତୀ (ଝକରାଣୀ)

ନିମ୍ନଲିଖିତ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ମତୁପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର 'ବତ୍' ହୁଏ ।

କିମ୍ + ମତୁପ୍ = କିଂବତ୍, (କ୍ଳୀ) କିଂବାନ୍ (ପୁଂ) କିଂବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ଶିମ୍ + ମତୁପ୍ = ଶିଂବତ୍ (କ୍ଳୀ) ଶିଂବାନ୍ (ପୁଂ) ଶିଂବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ଲକ୍ଷ୍ମୀ + ମତୁପ୍ = ଲକ୍ଷ୍ମୀବତ୍, (କ୍ଳୀ) ଲକ୍ଷ୍ମୀବାନ୍ (ପୁଂ) ଲକ୍ଷ୍ମୀବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ଗୁଣ + ମତୁପ୍ = ଗୁଣବତ୍, (କ୍ଳୀ) ଗୁଣବାନ୍ (ପୁଂ) ଗୁଣବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ଧନ + ମତୁପ୍ = ଧନବତ୍, (କ୍ଳୀ) ଧନବାନ୍ (ପୁଂ) ଧନବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ଜ୍ଞାନ + ମତୁପ୍ = ଜ୍ଞାନବତ୍, (କ୍ଳୀ) ଜ୍ଞାନବାନ୍ (ପୁଂ) ଜ୍ଞାନବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ରୂପ + ମତୁପ୍ = ରୂପବତ୍, (କ୍ଳୀ) ରୂପବାନ୍ (ପୁଂ) ରୂପବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ସରସ୍ + ମତୁପ୍ = ସରସ୍ବତ୍, (କ୍ଳୀ) ସରସ୍ବାନ୍ (ପୁଂ) ସରସ୍ବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ପୟସ୍ + ମତୁପ୍ = ପୟସ୍ବତ୍, (କ୍ଳୀ) ପୟସ୍ବାନ୍ (ପୁଂ) ପୟସ୍ବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ଯଶସ୍ + ମତୁପ୍ = ଯଶସ୍ବତ୍, (କ୍ଳୀ) ଯଶସ୍ବାନ୍ (ପୁଂ) ଯଶସ୍ବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ବିଦ୍ୟା + ମତୁପ୍ = ବିଦ୍ୟାବତ୍, (କ୍ଳୀ) ବିଦ୍ୟାବାନ୍ (ପୁଂ) ବିଦ୍ୟାବତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ମନେରଖ-

ବିଦ୍ୟା ଅସ୍ତି ଅସ୍ୟ ଇତି = ବିଦ୍ୟାବାନ୍ (ତଦ୍ଭିତ) (କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାଂ ବେଦି ଯଃ- ବିଦ୍ + ଶତ୍ = ବିଦ୍ବତ୍ (ବିଦ୍ବସ୍)

ବିଦ୍ବାନ୍ - ଏହା କୃଦନ୍ତ)

ମରୁତ୍ + ମତୁପ୍ = ମରୁତ୍ବତ୍ (ମରୁତ୍ବାନ୍ - (ପୁଂଲିଙ୍ଗ) ଇନ୍ଦ୍ରଃ)

ତଡ଼ିତ୍ + ମତୁପ୍ = ତଡ଼ିତ୍ବତ୍ (ତଡ଼ିତ୍ବାନ୍ - (ପୁଂଲିଙ୍ଗ) ମେଘଃ)

ଇନି (ଇନ)

ଦଣ୍ଡଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି = ଦଣ୍ଡ + ଇନି = ଦଣ୍ଡିନ, (କ୍ଳୀ) - ଦଣ୍ଡି, ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ଦଣ୍ଡୀ

ଦଣ୍ଡଃ ଅସ୍ୟଃ ଅସ୍ତି = ଦଣ୍ଡ + ଇନି + ଡୀପ୍ = ଦଣ୍ଡିନୀ

ଛତ୍ରଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି - ଛତ୍ର + ଇନି = ଛତ୍ରିନ, ଛତ୍ରୀ(ପୁଂ) ଛତ୍ରିଣୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ସେହିପରି ଧନ + ଇନି = ଧନିନ, ଧନୀ, ଧନିନୀ

ଗୁଣ + ଇନି = ଗୁଣିନ, ଗୁଣୀ (ପୁଂ) ଗୁଣିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ଶିଖା ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି ଇତି = ଶିଖା + ଇନି = ଶିଖୀ (ମୟୂରଃ) (ପୁଂ)

ମାଳା ଅସ୍ୟଃ ଅସ୍ତି = ମାଳା + ଇନି + ସ୍ତ୍ରୀ = ମାଳିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ମାୟା ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି = ମାୟା + ଇନି = ମାୟୀ (ପୁଂ) ମାୟିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)

ସଂଜ୍ଞା + ଇନି = ସଂଜ୍ଞିନ୍ - ସଂଜ୍ଞା (ପୁଂ) ସଂଜ୍ଞିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ସୁଖ + ଇନି = ସୁଖିନ୍ - ସୁଖୀ (ପୁଂ) ସୁଖିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ଦୁଃଖ + ଇନି = ଦୁଃଖିନ୍ - ଦୁଃଖୀ (ପୁଂ) ଦୁଃଖିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ପ୍ରଣୟ + ଇନି = ପ୍ରଣୟିନ୍ - ପ୍ରଣୟୀ (ପୁଂଲିଙ୍ଗ), ପ୍ରଣୟିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ)

ବିନି (ବିନ)

ମେଧା + ବିନି = ମେଧାବିନ୍ , ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ମେଧାବା - ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ - ମେଧାବିନୀ
 ମାୟା + ବିନି = ମାୟାବିନ୍ , ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ମାୟାବା - ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ - ମାୟାବିନୀ
 ତପସ୍ + ବିନି = ତପସ୍ବିନ୍ , ପୁଂ - ତପସ୍ବା, ସ୍ତ୍ରୀ - ତପସ୍ବିନୀ
 ପୟସ୍ + ବିନି = ପୟସ୍ବିନ୍, ପୁଂ - ପୟସ୍ବା, ସ୍ତ୍ରୀ - ପୟସ୍ବିନୀ
 (ପୟସ୍ବା - ନଦ, ସାଗର, ମେଘ, କୂପ, ସରୋବର, ପୟସ୍ବିନୀ - ନଦୀ, ଧେନୁ)
 ମନସ୍ + ବିନି = ମନସ୍ବିନ୍, ମନସ୍ବା - ପୁଂ, ମନସ୍ବିନୀ - ସ୍ତ୍ରୀ
 ଯଶସ୍ + ବିନି = ଯଶସ୍ବିନ୍, ଯଶସ୍ବା - ପୁଂ, ଯଶସ୍ବିନୀ - ସ୍ତ୍ରୀ

ବିଶେଷ ବିଧିରେ ଇନି (ଇନ) ପ୍ରତ୍ୟୟ

ହସ୍ତ + ଇନି = ହସ୍ତିନ୍ (ହସ୍ତୀ - ହାତୀ) ହସ୍ତଃ ଅସ୍ତ୍ରି ଅସ୍ୟ
 ତଥା - କର + ଇନି = କରିନ୍ (କରୀ - ହାତୀ) କରଃ ଅସ୍ତ୍ରି ଅସ୍ୟ
 ଦନ୍ତ + ଇନି = ଦନ୍ତିନ୍ (ଦନ୍ତୀ - ହାତୀ) ଦନ୍ତୈ ସ୍ତ୍ରଃ ଅସ୍ୟ
 କେଶର + ଇନି = କେଶରିନ୍ (କେଶରୀ - ସିଂହ) କେଶରଃ ଅସ୍ତ୍ରି ଅସ୍ୟ
 ମାତୁ - ହସ୍ତ + ମତୁପ୍ = ହସ୍ତବାନ୍ (ମନୁଷ୍ୟ) ହସ୍ତଃ ଅସ୍ତ୍ରି ଅସ୍ୟ / ହସ୍ତୈ ସ୍ତ୍ରଃ ଅସ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି
 କର + ମତୁପ୍ = କରବାନ୍ (ମନୁଷ୍ୟ)
 ଦନ୍ତ + ମତୁପ୍ = ଦନ୍ତବାନ୍ (ମନୁଷ୍ୟ)
 ବର୍ଣ୍ଣ (ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନମ୍) ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରି ଇତି - ବର୍ଣ୍ଣ + ଇନି = ବର୍ଣ୍ଣୀ (ବ୍ରହ୍ମଚରୀ)
 ବର୍ଣ୍ଣ (ରୂପମ୍) ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରି = ବର୍ଣ୍ଣ + ଇନି = ବର୍ଣ୍ଣିନ୍।
 ବର୍ଣ୍ଣୀ (ପୁଂ) ବର୍ଣ୍ଣିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)
 ଏବଂ ବର୍ଣ୍ଣ + ମତୁପ୍ = ବର୍ଣ୍ଣବତ୍ ବର୍ଣ୍ଣବାନ୍, ବର୍ଣ୍ଣବତୀ
 ପୁଷ୍କର + ଇନି = ପୁଷ୍କରିନ୍ - ସ୍ତ୍ରୀ - ପୁଷ୍କରିଣୀ
 ଏହିପରି, ପଦ୍ମିନୀ, ପଙ୍କଜିନୀ, କୁମୁଦିନୀ, ମୃଗାଳିନୀ, ତମାଳିନୀ, ତରଙ୍ଗିଣୀ, ତଟିନୀ ଓ ପ୍ରବାହିଣୀ ପ୍ରଭୃତି ଡକ୍ଷିଣାତ୍ମ ପଦ ସିଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି।

ଯାତକ (ମାଗିବା ବାଲା) ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଲେ ‘ଅର୍ଥ’ ଶବ୍ଦରୁ ଇନି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଯଥା-
 ଅର୍ଥ + ଇନି = ଅର୍ଥିନ୍ (ଅର୍ଥୀ - ଯାତକଃ)

ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଅର୍ଥଃ (ଧନଂ) ଅସ୍ତ୍ରି ଅସ୍ୟ - ଅର୍ଥ + ଇନି = ଅର୍ଥୀ (ପୁଂ) ଓ ଅର୍ଥ + ମତୁପ୍ = ଅର୍ଥବାନ୍ (ଧନୀ)
 ହୋଇଥାଏ।

ଅକ୍ଷି ଅର୍ଥରେ - ଠନ୍ (ଇକ) ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଦଣ୍ଡଃ ଅସ୍ୟ ଅକ୍ଷି = ଦଣ୍ଡ + ଠନ୍ = ଦଣ୍ଡକଃ

ଶ୍ରମଃ ଅସ୍ୟ ଅକ୍ଷି = ଶ୍ରମ + ଠନ୍ = ଶ୍ରମକଃ

ଧନମ୍ ଅସ୍ୟ ଅକ୍ଷି = ଧନ + ଠନ୍ = ଧନକଃ

ମାୟା ଅସ୍ୟ ଅକ୍ଷି = ମାୟା + ଠନ୍ = ମାୟକଃ

ବହୁ ବା ବାରମ୍ବାର ଅର୍ଥରେ 'ଶ' ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଲୋମ + ଶ = ଲୋମଶଃ

ବହୁ + ଶ = ବହୁଶଃ

କ୍ରମ + ଶ = କ୍ରମଶଃ

ଆଚରଣ ଓ ଅଧ୍ୟୟନ ଅର୍ଥରେ ଠକ୍ (ଇକ) ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଇତିହାସଂ ବେଦି = ଇତିହାସ + ଠକ୍ = ଐତିହାସିକଃ । ସେହିପରି-

ଭୂଗୋଳ + ଠକ୍ = ଭୌଗୋଳିକଃ

ଗଣିତ + ଠକ୍ = ଗାଣିତିକଃ

ସାହିତ୍ୟ + ଠକ୍ = ସାହିତ୍ୟିକଃ

ଧର୍ମଂ ଚରତି / ବେଦି = ଧର୍ମ + ଠକ୍ = ଧାର୍ମିକଃ

ସମୟଅର୍ଥରେ ଠଞ୍ (ଇକ) ପ୍ରତ୍ୟୟ

ମାସେ ଭବଃ - ମାସ + ଠଞ୍ = ମାସିକଃ, ବର୍ଷେଭବଃ - ବର୍ଷ + ଠଞ୍ = ବାର୍ଷିକଃ ।

ତୁଳନାର୍ଥକ ତରପ୍ (ତର) ଇୟସୁନ୍ (ଇୟସ୍) ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା ଅର୍ଥରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।

ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ - ଅୟମ୍ ଅନୟୋଃ ଅତିଶୟେନ ଗୁରୁଃ -

ଗୁରୁ + ତରପ୍ = ଗୁରୁତରଃ, ଗୁରୁ + ଇୟସୁନ୍ = ଗରାୟାନ୍

ସେହିପରି ଲଘୁତରଃ, ଲଘାୟାନ୍

ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ - ଇୟମନୟୋଃ ଅତି ଶୟେନ ଗୁର୍ବୀ / ଗୁରୁଃ

ଗୁରୁ + ତରପ୍ + ଟାପ୍ = ଗୁରୁତରା, ଗୁରୁ + ଇୟସୁନ୍ + ସ୍ତ୍ରୀ ଟାପ୍ = ଗରାୟାସୀ

ସେହିପରି ଲଘୁତରା, ଲଘାୟାସୀ

କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ - ଇଦମ୍ ଅନୟୋଃ ଅତିଶୟେନ ଗୁରୁ = ଗୁରୁ + ତରପ୍ = ଗୁରୁତରମ୍

ଗୁରୁ + ଇୟସୁନ୍ = ଗରାୟଃ । ସେହିପରି - ଲଘୁତରମ୍, ଲଘାୟଃ

ତୁଳନାର୍ଥକ ତମପ୍ (ତମ) ଇଷନ୍ (ଇଷ) ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଅନେକ ମଧ୍ୟରେ ଏକର ଉକ୍ରମ୍ ବା ଅପକ୍ରମ୍ ବୁଝାଇଲେ ତମପ୍ (ତମ) ଓ ଇଷନ୍ (ଇଷ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ - ଅୟମ୍ ଏଷାମ୍ ଅତିଶୟେନ ଗୁରୁଃ = ଗୁରୁ + ତମପ୍ = ଗୁରୁତମଃ

ଗୁରୁ + ଇଷନ୍ = ଗରିଷଃ । ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ - ଇୟମ୍ ଆସାମ୍ ଅତିଶୟେନ ଗୁର୍ବୀ/ଗୁରୁଃ - ଗୁରୁ + ତମପ୍ + ଟାପ୍ = ଗୁରୁତମା, ଗୁରୁ + ଇଷନ୍ + ଟାପ୍ = ଗରିଷା । କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ - ଇଦମ୍ ଏଷୁ ଅତିଶୟେନ ଗୁରୁ = ଗୁରୁତମମ୍, ଗରିଷମ୍

କେତେକ ପ୍ରଚଳିତ ତରଘ / ଇୟସୁନ୍,	ତମଘ / ଇଷନ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାତ ଶବ୍ଦ
ତରଘ, ଇୟସୁନ୍	ତମଘ, ଇଷନ୍
ପ୍ରଶସ୍ୟ - ପୁଂ, ପ୍ରଶସ୍ୟତରଃ ଶ୍ରେୟାନ୍,	ପ୍ରଶସ୍ୟତମଃ, ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ
ବୃଦ୍ଧ - ପୁଂ, ବୃଦ୍ଧତରଃ, ଜ୍ୟାୟାନ୍	ବୃଦ୍ଧତମଃ, ବର୍ଷିଷ୍ଠଃ / ଜ୍ୟେଷ୍ଠଃ
ଯୁବା - ପୁଂ, ଯୁବତରଃ, ଯବାୟାନ୍ / କନୀୟାନ୍	ଯୁବତମଃ, ଯବିଷ୍ଠଃ / କନିଷ୍ଠଃ
ପ୍ରିୟ - ପୁଂ, ପ୍ରିୟତରଃ, ପ୍ରେୟାନ୍	ପ୍ରିୟତମଃ, ପ୍ରେଷ୍ଠଃ

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଉଦାହରଣ

- ମାତୃଭ୍ରାତା = ମାତୃ + ଭ୍ରାତୃ (ଭଲ) = ମାତୃଭ୍ରାତୃ
- ପିତୃ ଭ୍ରାତା = ପିତୃ + ବ୍ୟତ୍ (ବ୍ୟ) ପିତୃବ୍ୟତ
- ପିତୃ ପିତା = ପିତୃ + ତାମହତ୍ (ଆମହ) = ପିତାମହଃ
- ମାତୃ ପିତା = ମାତୃ + ତାମହତ୍ (ଆମହ) = ମାତାମହଃ
- ଜତସ୍ୟ ଭାବଃ = ଜତ + ଭ୍ = ଜତଭ୍, ଜତ + ତା = ଜତତା
- କୁଶଳସ୍ୟ ଭାବଃ = କୁଶଳ + ଭ୍ = କୁଶଳଭ୍, କୁଶଳ + ତା = କୁଶଳତା
- ନୀଳସ୍ୟ ଭାବଃ = ନୀଳ + ଇମନିତ୍ = ନୀଳିମା (ପୁଂଲିଙ୍ଗ)
- ମହତଃ ଭାବଃ = ମହତ୍ + ଇମନିତ୍ = ମହିମା (ପୁଂଲିଙ୍ଗ)
- ଗୁରୋଃ ଭାବଃ = ଗୁରୁ + ଅଣ୍ = ଗୌରବମ୍
- ମୃଦୋଃ ଭାବଃ = ମୃଦୁ + ଅଣ୍ = ମାର୍ଦ୍ଦବମ୍
- ପଣ୍ଡିତସ୍ୟ ଭାବଃ = ପଣ୍ଡିତ + ଷ୍ୟଞ୍ = ପାଣ୍ଡିତ୍ୟମ୍
- ସହିତସ୍ୟ ଭାବଃ = ସହିତ + ଷ୍ୟଞ୍ = ସାହିତ୍ୟମ୍
- ଅଳସସ୍ୟ ଭାବଃ = ଅଳସ + ଷ୍ୟଞ୍ = ଆଳସ୍ୟମ୍
- ସର୍ବଜନେଭ୍ୟଃ ହିତମ୍ = ସର୍ବଜନ + ଠକ୍ = ସାର୍ବଜନୀନମ୍

ଅଭ୍ୟାସ

- ୧। ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ
 ଇଦମନୟୋଃ ଅତିଶୟେନ ସୁଲମ୍, ଅୟମେଷୁ ଅତିଶୟେନ ପ୍ରିୟଃ, ଭଗିନୀଃ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ, ପର୍ବତସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ, ବହୁ ଅସ୍ତ୍ରୀ ଅସ୍ୟ।
- ୨। ଅର୍ଥଭେଦଂ ଦର୍ଶୟତ - ଦୈତ୍ୟଃ - ଆଦିତ୍ୟଃ, ବନ୍ୟମ୍ - ବନ୍ୟା
 ହସ୍ତୀ - ହସ୍ତବାନ୍, ଶିଖୀ - ଶିଖାବାନ୍, ଅର୍ଥୀ - ଅର୍ଥବାନ୍
- ୩। ତଦ୍ଭିତାନ୍ତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷୟା ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ
 ୧. ଧନଥୁବା ଲୋକ ସୁଖୀଅଟେ । ୨. ଉତ୍କଳର ଲୋକେ ଧର୍ମ ପାଳନ କରନ୍ତି । ୩. ପଶୁଙ୍କ ପୁଅମାନେ ଯଦୁବଂଶୀଙ୍କର ବନ୍ଧୁଥିଲେ । ୪. ଗୁଣଥୁବା ଛାତ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରିୟ । ୫. ମୋ ମାମୁ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ଭାଇ ।

କୃଦନ୍ତ ପ୍ରକରଣ

ସାଧାରଣତଃ ଧାତୁ ରୂପ ବା କ୍ରିୟାପଦକୁ ‘ଡିଡନ୍ତ’ କହନ୍ତି । ମୂଳଧାତୁରେ କେତେକ ସଂଯୋଜକ ପଦ (ପ୍ରତ୍ୟୟ) ଯୋଗକରି ନୂତନ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟିକରାଯାଏ । ଏହି ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ବାକ୍ୟରେ ବିଶେଷ୍ୟ, ବିଶେଷଣ, ଅବ୍ୟୟ, ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା ଏବଂ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଅନ୍ତି । ମୂଳଧାତୁ (ପ୍ରକୃତି) ସହିତ ଶତ୍, ଶାନଚ, ଛ, ଛବତ୍, ଛ୍ଵା, ଲ୍ୟପ୍, ତୁମ୍ଭନ୍, ଘଞ୍ଜ, ଅଲ୍, ଛିନ୍, ଲ୍ୟୁଟ୍ ପ୍ରଭୃତି “କୃତ୍” (ପ୍ରତ୍ୟୟ) ଯୋଗ କରାଯାଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ‘କୃଦନ୍ତ’ କହନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ‘କୃତ୍’ ଯାହାର ‘ଅନ୍ତ’ (ଶେଷ)ରେ ରହିଛି ତାହା କୃଦନ୍ତ । ଯଥା - ଗମ୍- ମୂଳଧାତୁର ‘ଡିଡନ୍ତ’ ରେ ‘ଗଚ୍ଚତି’ ହୁଏ ।

‘ଗମ୍’ ଧାତୁରେ ‘ଲ୍ୟୁଟ୍’ କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକଲେ ହେବ ‘ଗମନ୍ତ’ । ଗମ୍ + ଲ୍ୟୁଟ୍ = ‘ଗମନ୍ତ’ ଏହା କୃଦନ୍ତ ପଦ ।

ପଠ୍ୟାତୁର ଲଟ୍ଲକାର ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନ ରୂପ ପଠତି, କିନ୍ତୁ ପଠ୍ + ଛ୍ଵା (କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ) = ‘ପଠିତ୍ଵା’ ଏହା କୃଦନ୍ତ ପଦ ।

ବିଭିନ୍ନ କୃଦନ୍ତ ପଦର ପ୍ରୟୋଗର ଉଦାହରଣ

୧. ବାଳକଃ ଗଚ୍ଚନ୍ ଅପତତ୍ ।	ବାଳକଟି ଯାଉଯାଉ (ଯାଉଥିଲାବେଳେ) ପଡ଼ିଗଲା ।
୨. ପୁରସ୍କାରଂ ଲଭମାନଃ ଛାତ୍ରଃ ଆନନ୍ଦିତଃ ଭବତି ।	ପୁରସ୍କାର ଲାଭକରୁଥିବା ଛାତ୍ରଟି ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଅଛି ।
୩. ଭୀତଃ ମୃଗଃ ଧାବତି ।	ଡରିଯାଇଥିବା ହରିଣଟି ଦୌଡୁଛି ।
୪. ଗୋବିନ୍ଦଃ ଗୃହଂ ଗତଃ ।	ଗୋବିନ୍ଦ ଘରକୁ ଗଲା ।
୫. ରାମେଣ ରାବଣଃ ହତଃ ।	ରାମଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରାବଣ ହତହେଲା / ବା
ରାମ ରାବଣକୁ ମାରିଥିଲେ ।
୬. ଶିଶୁଃ ଜଳଂ ପୀତବାନ୍ ।	ଶିଶୁଟି ପାଣି ପିଇଥିଲା ।
୭. ସନ୍ତାନେଷୁ ମାତୁଃ ସ୍ନେହଃ ଅସ୍ତି ।	ସନ୍ତାନମାନଙ୍କଠାରେ ମା’ର ସ୍ନେହ ରହିଛି ।
୮. ରାମସ୍ୟ ଈଶ୍ଵରେ ଭକ୍ତିଃ ଅସ୍ତି ।	ରାମର ଈଶ୍ଵରଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି ଅଛି ।
୯. ସାଧୁନାଂ ଦର୍ଶନଂ ପୁଣ୍ୟମ୍ ।	‘ସାଧୁମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପୁଣ୍ୟ’ ।
୧୦. ତ୍ଵଂ ଚିତ୍ରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ଵା ଉତ୍ତରଂ ଲିଖ ।	ତୁମେ ଚିତ୍ରକୁ ଦେଖି ଉତ୍ତର ଲେଖ ।
୧୧. ଛାତ୍ରଃ ପଠିତୁଂ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଚତି ।	ଛାତ୍ରଟି ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାଉଛି ।

ଉପରି ଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ରେଖାଙ୍କିତ ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକର । ମୂଳ ଧାତୁରେ ‘କୃତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରାଯାଇଛି ।

୧. ଗଛନ୍ - (ଗମ୍ + ଶତ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ଯାଉଯାଉ ବା ଯାଉଥିବା ଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଉଛି । ଏହା ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାବାଚକ ଏବଂ ବାଳକର ବିଶେଷଣ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।
୨. ଲାଭମାନଃ - (ଲାଭ୍ + ଶାନର୍) ଅର୍ଥାତ୍ ଲାଭକରୁକରୁ ବା ଲାଭ କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଉଛି । ଏହା ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାବାଚକ ଏବଂ ଛାତ୍ରର ବିଶେଷଣ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତହୋଇଛି ।
୩. ଭୀତଃ - (ଭୀ+କ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ଭରିଯାଇଥିବା ଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଉଛି । ଏହା ଅତୀତକାଳବୋଧକ ଏବଂ ମୃଗର ବିଶେଷଣ ।
୪. ଗତଃ - (ଗମ୍+କ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ଯାଇଥିଲା ବା ଗଲା । ଏହା କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଅତୀତକାଳବୋଧକ ସମାପିକାକ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଉଛି ।
୫. ହତଃ - (ହନ୍+କ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ହତ ହେଲା / ମରିଗଲା ।
ଏହା କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ସମାପିକାକ୍ରିୟା ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।
୬. ପାତବାନ୍ - (ପା+କ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ପିଇଥିଲା ।
ଏହା ସମାପିକାକ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଉଛି ।
୭. ସ୍ନେହଃ - (ସ୍ନିହ୍+ଘଞ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ନେହ ବା ଅନୁରାଗ ।
ଏହା ବିଶେଷ୍ୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।
୮. ଭକ୍ତିଃ - (ଭକ୍+କ୍ତିନ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ଭକ୍ତି (ଉପାସନା ବା ବାରମ୍ବାର ଭଜନ କରିବା) ଏହା ବିଶେଷ୍ୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।
୯. ଦର୍ଶନମ୍ - (ଦୃଶ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଖିବା ଏହା କ୍ରିୟା ବା ଭାବ ବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତହୋଇଛି ।
୧୦. ଦୃଷ୍ଟା - (ଦୃଶ୍+କ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଖିସାରି / ଦେଖିକରି / ଦେଖିସାରିଲାପରେ । ଏହା ବାକ୍ୟରେ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଭାବରେ ପୂର୍ବକାଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଏହା ଅବ୍ୟୟ । ଏହିବାକ୍ୟରେ ଦୁଇଟି କ୍ରିୟାପଦ ରହିଛି ‘ଦୃଷ୍ଟା’ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ ପୂର୍ବକାଳକୁ ବୁଝାଉଛି ଏହାର କର୍ମ ଚିତ୍ରମ୍, ମାତ୍ର ଉତ୍ତରଂ ଲିଖ, ଏଠାରେ ‘ଲିଖ’ ସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ ପରକାଳକୁ ବୁଝାଉଛି । ସମାପିକାକ୍ରିୟାର କର୍ମ ହେଉଛି ଉତ୍ତରମ୍’ । ଦୃଷ୍ଟା-କୃଦନ୍ତ, ଲିଖ-ତିଡନ୍ତ । ଉତ୍- ‘ଦୃଷ୍ଟା’ ଓ ‘ଲିଖ’ ଉଭୟ ପଦର କର୍ତ୍ତା ।
୧୧. ପଠିତୁମ୍ - (ପଠ୍+ତୁମ୍) ଅର୍ଥାତ୍ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ / ପଢ଼ିବାକୁ । ଏହା ପରକାଳବୋଧକ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ ଏଠାରେ ଗଚ୍ଛିତ ସମାପିକାକ୍ରିୟା ତଥା ପୂର୍ବକାଳବୋଧକ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମେ ଯାଉଛି, ପରେ ପଢ଼ିବାନିମିତ୍ତ କାମହେବ । ଉଭୟ ପରକାଳ ଏବଂ ପୂର୍ବକାଳର କର୍ତ୍ତା ‘ଛାତ୍ରଃ’ । ପଠିତୁଂ ଓ ଗଚ୍ଛିତି କ୍ରିୟା ଦୁଇଟି ଜଣେ କର୍ତ୍ତାଦ୍ୱାରା ସାଧିତ ହେଉଛି ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧. ଅଧସ୍ତନବାକ୍ୟେଷୁ “କୃଦନ୍ତ ପଦାନ୍ତି” ନିରୂପୟତ-

- (କ) ଶିଶୁଃ ଧାବନ୍ ଅପତତ୍ । (ଖ) ରାମଃ ଗ୍ରାମଂ ଗତବାନ୍ ।
(ଗ) ଗୋପାଳଃ ପୁରୀମ୍ ଆଗତଃ । (ଘ) ମୟା ଜଗନ୍ନାଥଃ ଦୃଷ୍ଟଃ ।
(ଙ) ଛାଗଃ ଚରିତୁଂ ଗଚ୍ଛତି । (ଚ) ରାମସ୍ୟ ଭାଷଣଂ ମଧୁରମ୍ ।
(ଛ) ତସ୍ୟ ଧନଂ ପ୍ରତି ଲୋଭଃ ନାସ୍ତି । (ଜ) ଶ୍ରବଣଂ କୁରୁ ।
(ଝ) ଗୁରୁଜନଂ ସେବମାନଃ ଜନଃ ସୁଖୀ । (ଞ) ବିଦ୍ୟାଂ ପଠିତ୍ବା ଜ୍ଞାନୀ ଭବ ।

୨. ଭଦ୍ରାହରଣାନୁସାରଂ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ-

ଯଥା (କ) କୃ + କ୍ଷ୍ = କୃଦ୍

ତଥା - ନୀ + _____ = ନୀଦ୍

_____ + କ୍ଷ୍ = ଶୁଦ୍

ସ୍ତ୍ଵା + _____ = ସ୍ତ୍ଵଦ୍

_____ + _____ = ଜ୍ଞାଦ୍

ଯଥା - (ଖ) ଦା + ଲୁପ୍ = ଦାନମ୍

ତଥା - ପଠ୍ + _____ = ପଠନମ୍

_____ + ଲୁପ୍ = ଦର୍ଶନମ୍

ଭ୍ରମ୍ + _____ = ଭ୍ରମଣମ୍

_____ + _____ = ବଚନମ୍

ଯଥା - (ଗ) ଦୃଶ୍ + କ୍ତ = ଦୃଷ୍ଟଃ

ତଥା - କୃଷ୍ + କ୍ତ = _____

_____ + କ୍ତ = ଶିଷ୍ଟଃ

ନଶ୍ + _____ = ନଷ୍ଟଃ

‘ଶତ୍’ ଓ ‘ଶାନର୍’

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ପରସ୍ମୈପଦୀ ଧାତୁରେ ‘ଶତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ଆତ୍ମନେପଦୀ ଧାତୁରେ ‘ଶାନର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗେ । ଉକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନପଦ ବିଶେଷଣ । ତେଣୁ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବିଭକ୍ତି ବଚନ ଅନୁସାରେ ଶତ୍ ତଥା ଶାନର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୁକ୍ତ କୃଦନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକର ରୂପ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଶତ୍ (ଅତ୍)

‘ଶତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ‘ଅତ୍’ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ଧାତୁ ପରେ ‘ଶତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗିଲେ ତା’ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରୂପ (ଶତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ମୂଳରୂପ) ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଯଥା - ଗମ୍ + ଶତ୍ = ଗଚ୍ଚତ୍, ପଠ୍ + ଶତ୍ = ପଠତ୍ , ଦୃଶ୍ + ଶତ୍ = ପଶ୍ୟତ୍, ଦା + ଶତ୍ = ଦଦତ୍, ଭୀ + ଶତ୍ = ବିଭ୍ୟତ୍ ।

ମନେରଖ -

ଧାତୁର ଲଟ୍ ଲକାର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ବହୁ ବଚନରେ ଶେଷକୁ ‘କ୍ତି’ ବା ‘ତି’ ଥାଏ । ଗଚ୍ଚକ୍ତି, ଦଦତି ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ‘କ୍ତି’ ବା ‘ତି’ ସ୍ଥାନରେ ‘ତ୍’ କରାଗଲେ ଶତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ମୂଳ କୃଦନ୍ତ ପଦଟି ତିଆରି ହୋଇଥାଏ ।

ଗଚ୍ଚକ୍ତି ରୁ ଗଚ୍ଚତ୍ (ଗମ୍+ଶତ୍) ବିଭ୍ୟତି ରୁ ବିଭ୍ୟତ୍ (ଭୀ+ଶତ୍) ଦଦତିରୁ ଦଦତ୍ (ଦା + ଶତ୍) ଇତ୍ୟାଦି ।

‘କ୍ତି’ ଲୋପପରେ ‘ତ୍’ ହୋଇଥିବା ଶତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ବିଶେଷଣ ହେତୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ଗଚ୍ଚତ୍ ଶବ୍ଦ ପରି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଡୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନଦୀ ଶବ୍ଦପରି ଏବଂ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ ଗଚ୍ଚତ୍ ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

ମାତ୍ର ଦଦତ୍, ବିଭ୍ୟତ୍, ଶାସତ୍ ପରି କେତେକ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ‘ଭୃଭୃତ୍’ ଶବ୍ଦ ପରି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଡୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନଦୀ ଶବ୍ଦ ପରି ଏବଂ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ ଦଦତ୍ ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ ହୁଏ । ପ୍ରାୟ ‘ତି’ ଲୋପ ହୋଇ ‘ତ୍’ ହୋଇଥିବା ପଦର ଭୃଭୃତ୍ ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

ମୂଳଧାତୁ	ଶତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ମୂଳ କୃଦନ୍ତ ପଦ	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ
ଗମ୍-	ଗଚ୍ଚତ୍	ଗଚ୍ଚନ୍	ଗଚ୍ଚତୀ	ଗଚ୍ଚତ୍
ସ୍ଥା-	ତିଷ୍ଠତ୍	ତିଷ୍ଠନ୍	ତିଷ୍ଠତୀ	ତିଷ୍ଠତ୍
ଦା-	ଦଦତ୍	ଦଦତ୍	ଦଦତୀ	ଦଦତ୍
ଭୀ-	ବିଭ୍ୟତ୍	ବିଭ୍ୟତ୍	ବିଭ୍ୟତୀ	ବିଭ୍ୟତ୍
ଶାସ୍-	ଶାସତ୍	ଶାସତ୍	ଶାସତୀ	ଶାସତ୍

ଶତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଉଦାହରଣ

- (କ) ବାଳକଟି ଯାଉଥିବାବେଳେ (ବା ଯାଉଯାଉ କିମ୍ବା ଯାଉଥିବା ବାଳକଟି) ପଡ଼ିଗଲା- ବାଳକଃ ଗଚ୍ଚନ୍ ଅପତତ୍ ।
- (ଖ) ଯାଉଥିବା ବାଳକଟିକୁ ଦେଖ - ଗଚ୍ଚନ୍ତଂ ବାଳକଂ ପଶ୍ୟ ।
- (ଗ) ଯାଉଥିବା ଭିକାରିକୁ ଟଙ୍କାଟିଏ ଦିଅ - ଗଚ୍ଚନ୍ତେ ଭିକ୍ଷୁକାୟ ଏକଂ ରୂପ୍ୟକଂ ଦେହି ।

- (ଘ) ଯାଉଥିବା ବାଳକଟିର ନାମ କ'ଣ ?
ଗଛତଃ ବାଳକସ୍ୟ ନାମ କିମ୍ ?
- (ଙ) ଝିଅଟି ଯାଉଯାଉ / ଯାଉଥିବାବେଳେ ପଢ଼ିଗଲା ।
ବାଳିକା ଗଛତ୍ରୀ ଅପତତ୍ ।
- (ଚ) ଗାଡ଼ିଟି ଯାଉଯାଉ ପଢ଼ିଗଲା ।
ଯାନଂ ଗଛତ୍ ଅପତତ୍ ।
- (ଛ) ଦେଖୁଥିବା / ଚାହୁଁଥିବା ଝିଅର ଘର କେଉଁଠି ?
ପଶ୍ୟତ୍ପାଃ ବାଳିକାୟାଃ ଗୃହଂ କୁତ୍ ?
- (ଜ) ଗଛରୁ ପଡୁଥିବା ଫଳଗୁଡ଼ିକ ଆଣ ।
ବୃକ୍ଷାତ୍ ପତନ୍ତି ଫଳାନି ଆନୟ ।

ଉପରି ଲିଖିତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାଯାଏ- ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଶତ୍ରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ରୂପ ନିରୂପିତ ହୋଇଛି ।

- ଯଥା- (କ) ବାକ୍ୟରେ ବିଶେଷ୍ୟ ବାଳକଃ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ଥିବାରୁ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ଗଛତ୍ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ 'ଗଛନ୍' ହୋଇଛି ।
- (ଖ) ବାକ୍ୟରେ ବାଳକଂ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ଥିବାରୁ ତା'ର ବିଶେଷଣ ରୂପେ ଗଛତ୍ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ରୂପ 'ଗଛନ୍ତମ୍' ହୋଇଛି ।
- (ଗ) ବାକ୍ୟରେ 'ଭିକ୍ଷୁକାୟ' ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୪ର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ଥିବାରୁ ତା'ର ବିଶେଷଣ ଗଛତ୍ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୪ର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ 'ଗଛତେ' ହୋଇଛି ।
- (ଘ) ବାକ୍ୟରେ 'ବାଳକସ୍ୟ' ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ଥିବାରୁ ତା'ର ବିଶେଷଣ ଗଛତ୍ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୬ଷ୍ଠୀ ଏକବଚନରେ 'ଗଛତଃ' ହୋଇଛି ।
- (ଙ) ବାକ୍ୟରେ 'ବାଳିକା' ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ୧ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ତା'ର ବିଶେଷଣ ଗଛତ୍ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ 'ଗଛତ୍ରୀ' ହେଲା ।
- (ଚ) ବାକ୍ୟରେ 'ଯାନଂ' କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ତା'ର ବିଶେଷଣ ଗଛତ୍ ଶବ୍ଦର କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ 'ଗଛତ୍' ହେଲା ।
- (ଛ) ବାକ୍ୟରେ 'ବାଳିକାୟାଃ' ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ପଶ୍ୟତ୍ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ପଶ୍ୟତ୍ରୀର ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ରୂପ 'ପଶ୍ୟତ୍ପାଃ' ହୋଇଛି ।
- (ଜ) ବାକ୍ୟରେ 'ଫଳାନି' କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ୧ମା ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନରେ ରହିଥିବାରୁ ତା'ର ବିଶେଷଣ ପତତ୍ ଶବ୍ଦର କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ୧ମା ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନରେ 'ପତନ୍ତି' ହୋଇଛି ।

ଏଠାରେ ପତନ୍ତି-ତିଡ଼ନ୍ତ ରୂପ ନୁହେଁ- (ପତତ୍, ପତତ୍ରୀ, ପତନ୍ତି ଶବ୍ଦରୂପ)

ମନେରଖ :-

ଭୃଦିଗଣୀୟ ଓ ଦିବାଦିଗଣୀୟ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଶତ୍ରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ନ୍'ର ଆଗମ ହୁଏ- ଯଥା : ଭବତ୍-ଭବତ୍ରୀ, ଗଛତ୍-ଗଛତ୍ରୀ, ଦୀବ୍ୟତ୍-ଦୀବ୍ୟତ୍ରୀ, ନଶ୍ୟତ୍-ନଶ୍ୟତ୍ରୀ ।

ତୁଦାଦି ଗଣୀୟ ଓ ଆକାରାନ୍ତ ଅଦାଦିଗଣୀୟ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଶତ୍ରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳରେ ‘ତ୍’ର ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା: ତୁଦତ୍ - ତୁଦତୀ, ତୁଦନ୍ତୀ । ସ୍ତ୍ରୀ- ସ୍ତ୍ରୀତୀ, ସ୍ତ୍ରୀନ୍ତୀ । ମା- ମାତୀ, ମାନ୍ତୀ ।

କେତେକ ଶତ୍ରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ମୂଳଧାତୁ, ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗର ଉଦାହରଣ

ମୂଳଧାତୁ	ଶତ୍ରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ
ପଠ୍	ପଠତ୍	ପଠନ୍	ପଠନ୍ତୀ
ପଞ୍ଚ୍	ପଞ୍ଚତ୍	ପଞ୍ଚନ୍	ପଞ୍ଚନ୍ତୀ
ଦୃଶ୍	ପଶ୍ୟତ୍	ପଶ୍ୟନ୍	ପଶ୍ୟନ୍ତୀ
ପା	ପିବତ୍	ପିବନ୍	ପିବନ୍ତୀ
ସ୍ଥା	ତିଷ୍ଠତ୍	ତିଷ୍ଠନ୍	ତିଷ୍ଠନ୍ତୀ
କୃ	କୂର୍ଷତ୍	କୂର୍ଷନ୍	କୂର୍ଷନ୍ତୀ
ଦା	ଦଦତ୍	ଦଦନ୍	ଦଦନ୍ତୀ
ଅସ	ସତ୍	ସନ୍	ସତୀ
ଭୀ	ବିଭ୍ୟତ୍	ବିଭ୍ୟନ୍	ବିଭ୍ୟନ୍ତୀ
ଶ୍ଚ୍	ଶ୍ଚିଷ୍ଠତ୍	ଶ୍ଚିଷ୍ଠନ୍	ଶ୍ଚିଷ୍ଠନ୍ତୀ
ଗୈ	ଗାୟତ୍	ଗାୟନ୍	ଗାୟନ୍ତୀ
ହନ୍	ହତ୍	ହନ୍	ହନ୍ତୀ
କ୍ରୀ	କ୍ରୀଣତ୍	କ୍ରୀଣନ୍	କ୍ରୀଣନ୍ତୀ

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଉଦାହରଣାନୁସାରୀ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣତ ।

ଯଥା:- ଭୁ + ଶତ୍ରୁ = ଭବତ୍ - ପୁଂଲିଙ୍ଗେ ଭବନ୍ - ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗେ ଭବନ୍ତୀ

ତଥା -	ଜ୍ଞା + ଶତ୍ରୁ =	_____	_____	_____
	ନୀ + ଶତ୍ରୁ =	_____	_____	_____
	ହସ୍ + ଶତ୍ରୁ =	_____	_____	_____
	ରକ୍ଷ + ଶତ୍ରୁ =	_____	_____	_____
	ଶାସ୍ + ଶତ୍ରୁ =	_____	ଶାସତ୍	ଶାସତୀ

୨ । ଏକପଦେନ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶଣତ ।

ଯଥା:- ଗମନଂ କୂର୍ଷନ୍ ବା ଗଚ୍ଛତି ଯଃ = ଗଚ୍ଛନ୍

ଗମନଂ କୂର୍ଷତୀ ବା ଗଚ୍ଛତି ଯା = ଗଚ୍ଛନ୍ତୀ

ଗମନଂ କୂର୍ଷତ୍ ବା ଗଚ୍ଛତି ଯତ୍ = ଗଚ୍ଛତ୍

ତଥା - ଗାନଂ କୁର୍ବନ୍ -
 ସ୍ମରଣଂ କୁର୍ବନ୍ -
 ପଠତି ଯଃ -
 ପଶ୍ୟତି ଯା -
 ଶୁଣୋତି ଯା -
 ପାନଂ କୁର୍ବନ୍ -
 କରୋତି ଯତ୍ -
 ପଠତି ଯତ୍ -
 ଧାବତି ଯଃ -
 ପଠତଃ ଯୌ -
 ପଠନ୍ତି ଯେ -
 ପଠନ୍ତି ଯାନି -
 ପଶ୍ୟନ୍ତି ଯାଃ

ଶାନର ପ୍ରତ୍ୟୟ (ଆନ, ମାନ, ଇନ)

‘ଶତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରି ‘ଶାନର’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଆତ୍ମନେପଦା ଧାତୁ ପରେ ‘ଶାନର’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗେ ।

ଦୁଇଟି କ୍ରିୟା ଏକକାଳରେ ସମାହିତ ହେଲେ ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ପୂର୍ବ କ୍ରିୟାରେ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ଶାନର ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଶାନର ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ‘ବାଳକ’ ଶବ୍ଦ ପରି, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଟାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ହୋଇ ‘ଲତା’ ଶବ୍ଦ ପରି ଏବଂ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ ‘ପଲ’ ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

ଯଥା:- (୧) ପୁରସ୍କାରଂ ଲଭମାନଃ ବାଳକଃ ହସତି ।

(୨) ପିତରୌ ସେବମାନଃ ପୁତ୍ରଃ ସୁଖୀ ଭବତି ।

(୩) ଗୁରୁଜନେଭ୍ୟଃ ଲଜ୍ଜମାନା ବାଳିକା ନ ବଦତି ।

(୪) କମ୍ପମାନଂ ପୁଷ୍ପଂ ଭୂମିଂ ଅପତତ୍ ।

(୧) ବାକ୍ୟରେ ଲଭମାନଃ (ଲଭ୍ + ଶାନର) ୧ମା ବିଭକ୍ତି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ‘ବାଳକଃ’ର ବିଶେଷଣ ।

(୨) ବାକ୍ୟରେ ସେବମାନଃ (ସେବ୍ + ଶାନର) ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୧ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ‘ପୁତ୍ରଃ’ର ବିଶେଷଣ ।

(୩) ବାକ୍ୟରେ ଲଜ୍ଜମାନା (ଲଜ୍ଜ + ଶାନର + ଟାପ୍) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ୧ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ବାଳିକାର ବିଶେଷଣ ।

(୪) ବାକ୍ୟରେ କମ୍ପମାନଂ (କମ୍ପ୍ + ଶାନର) କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ୧ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ‘ପୁଷ୍ପଂ’ର ବିଶେଷଣ ।

ଭୃଦିଗଣୀୟ, ତୁଦାଦିଗଣୀୟ, ତୁରାଦିଗଣୀୟ ଓ ଦିବାଦିଗଣୀୟ ଧାତୁ ପରସ୍ମିତ ଶାନର୍ ସ୍ଥାନରେ ‘ମାନ’ ହୁଏ । ଲଟ୍ ଲକାର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ଯେଉଁ ରୂପ ହୁଏ ସେଥିରୁ ‘ତେ’ ପରିବର୍ତ୍ତେ ‘ମାନ’ ଲଗାଇଲେ ଶାନର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ।

ଯଥା:- ବୃତ୍ - ବର୍ତ୍ତତେ - ବର୍ତ୍ତମାନ (ବୃତ୍ + ଶାନର୍)

ବୃଧ୍ + ଶାନର୍ = ବର୍ତ୍ତମାନ, ଦୀପ୍ + ଶାନର୍ = ଦୀପ୍ୟମାନ

ସେବ୍ + ଶାନର୍ = ସେବମାନ

ଯେଉଁ ଧାତୁମାନଙ୍କର ଲଟ୍ଲକାର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଦ୍ୱିବଚନରେ ‘ଆତେ’ ଲାଗିଥାଏ (ଯଥା :- ଶୀ-ଶୟାତେ, କୃ-କୁର୍ବାତେ, କ୍ରୀ-କ୍ରୀଣାତେ, ଅଧ୍ + ଈ = ଅଧୀୟାତେ) ସେହି ଧାତୁମାନଙ୍କର ଶାନର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ‘ଆନ’ ହୁଏ ।

ଶୀତ୍ + ଶାନର୍ = ଶୟାନ, କ୍ରୀ + ଶାନର୍ - କ୍ରୀଣାନ

କୃ + ଶାନର୍ = କୁର୍ବାଣ, ଅଧ୍ + ଈ + ଶାନର୍ - ଅଧୀୟାନ

କିନ୍ତୁ ‘ଆସ୍’ ଧାତୁରେ ‘ଶାନର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ- ଶାନର୍ ସ୍ଥାନରେ ‘ଜନ’ ହୁଏ । ଯଥା:- ଆସ୍ + ଶାନର୍ = ଆସାନ ।

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରୟୋଗର ଉଦାହରଣ

୧ । ଆସାନଂ ଯୁବକଂ ପଶ୍ୟ । (ବସିଥିବା ଯୁବକଙ୍କୁ ଦେଖ) । ଯୁବକଂର ବିଶେଷଣ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ହେତୁ ଆସାନଂ (ଆସ୍ + ଶାନର୍) ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହୋଇଛି ।

୨ । ଶୟାନଂ ବାଳକଂ ନ ଉଚ୍ଛାପୟ । (ଶୋଇଥିବା ବାଳକକୁ ଉଠାଅ ନାହିଁ ।)

ଏଠାରେ ବାଳକଂ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ତା’ର ବିଶେଷଣ ଶୟାନଂ (ଶୀତ୍ + ଶାନର୍) ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହୋଇଛି ।

(କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଶାନର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ତେନ ପଠ୍ୟମାନଂ ଶ୍ଳୋକମ୍ ଅହଂ ଶୁଣୋମି ।

ସେ ପଢୁଥିବା ଶ୍ଳୋକକୁ ମୁଁ ଶୁଣୁଛି । (ପଠ୍ + କର୍ମଣି ଶାନର୍)

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଅଧସ୍ତନପଦାନାଂ ପ୍ରକୃତିଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚ ଲିଖତ ।

ସେବମାନଃ, ବିଦ୍ୟମାନଃ, ବର୍ତ୍ତମାନଃ, କର୍ମମାନଃ, ଶୟାନଃ, ଆସାନଃ, ଅଧୀୟାନଃ, କୁର୍ବାଣା

୨ । ଉଦାହରଣାନୁସାରଂ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ ।

ଯଥା:- ଶୁଭ୍ + ଶାନର୍ = ଶୋଭମାନଃ

ତଥା- + ଶାନର୍ = ବେପମାନଃ

ମନ୍ + = ମନ୍ୟମାନଃ

..... + = ବର୍ତ୍ତମାନଃ

..... + ଶାନର୍ = ଯତମାନଃ

ଆସ୍ + + ଟାପ୍ = ଆସୀନା

ଦା + = ଦଦାନଃ

୩। ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ ।

ଦତ୍ତେ ଯଃ, ଲାଭଂ କୁର୍ବନ୍, ଶୟନଂ କୁର୍ବାଣଃ, ଲଭତେ ଯା, ବେପତେ ଯତ୍, କମ୍ପନ୍ତେ ଯେ, ଲଭତେ ଯତ୍, କୁରୁତେ ଯଃ, ଦାନଂ କୁର୍ବାଣା

‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ (ଦ୍ଵା)

ସାଧାରଣତଃ ବାକ୍ୟରେ ପୂର୍ବକାଳ ବୋଧକ (ପ୍ରଥମେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା କ୍ରିୟା) ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାପଦ ଗଠନ ପାଇଁ ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ସମାପିକା କ୍ରିୟା (ପରେ ହେଉଥିବା କ୍ରିୟା) ଏବଂ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ସମାନ ହେଲେ ଧାତୁରେ ଏହି ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

ଯଥା :- ରାମଃ ଖାଦିତ୍ଵା ବିଦ୍ୟାଳୟମ୍ ଅଗଚ୍ଚତ୍ ।

ରାମ ଖାଇସାରି ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଗଲା । ଏଠାରେ ‘ଖାଦିତ୍ଵା’ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ ପୂର୍ବକାଳବୋଧକ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମେ ଖାଇବା କାମ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଛି ତା’ପରେ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯିବା କାମ (ଅଗଚ୍ଚତ) ସମାପିକା କ୍ରିୟା ପରକାଳରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଛି । ଉଭୟ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ରାମ । ତେଣୁ ପୂର୍ବକାଳରେ ଖାଦିତ୍ଵା (ଖାଦ୍ + କ୍ଷ୍ମା) ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ପୃଥକ୍ ହେଲେ ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଅବ୍ୟୟ ।

ସାଧାରଣତଃ ଦେଖ୍, ଶୁଣି, ପଢ଼ି, ଖାଇ, ଯାଇ, ହସି, ଜାଣି ବା ଦେଖିବା ପରେ ଶୁଣିବା ପରେ ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥ ବୁଝାଉଥିଲେ ଏହି ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

କେତେକ ପ୍ରୟୋଗର ଉଦାହରଣ -

- ୧. ତବ ବଚନଂ ଶୁଣ୍ଵା ହରିଃ ଅକୁପ୍ୟତ୍ । (ଶୁ + କ୍ଷ୍ମା)
ତୁମ କଥା ଶୁଣି ହରି ରାଗିଥିଲା ।
- ୨. ଗୋପାଳଃ ଗାଃ ଦୁଗ୍ଵା ବିପଣୀଂ ନୟତି (ଦୁହ୍ + କ୍ଷ୍ମା)
ଗୋପାଳ ଗାଈ ଦୁହିଁ ବଜାରକୁ ନେଉଛି ।
- ୩. ତ୍ଵଂ ଚିତ୍ରଂ ଦୃଷ୍ଠ୍ଵା ଉତ୍ତରଂ ଲିଖ । (ଦୃଶ୍ + କ୍ଷ୍ମା)
ତୁମେ ଛବି ଦେଖି ଉତ୍ତର ଲେଖ ।

ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ (ୟ, ଯ)

ମନେରଖ ଉପସର୍ଗମୁକ୍ତ ନ ହୋଇଥିବା ଧାତୁରେ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଅର୍ଥରେ ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଅର୍ଥରେ ପ୍ର, ପରା ପ୍ରଭୃତି ଉପସର୍ଗ, ନମସ୍, ପୁରସ୍, ତିରସ୍ ପ୍ରଭୃତି ଉପପଦ ମୁକ୍ତ ଧାତୁରେ ‘କ୍ଷ୍ମା’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଲ୍ୟପ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆଦେଶ ହୁଏ ।

ଉପସର୍ଗହୀନ ଧାତୁରେ ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

ଉପସର୍ଗମୁକ୍ତ ଧାତୁରେ ‘ଲ୍ୟପ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

ଧାତୁ ପୂର୍ବରେ ‘ନଞ୍ଜ’ ରହିଲେ ‘କ୍ଷ୍ମା’ ରହେ ।

ଉଦାହରଣ :-

୧ । ବିଦ୍ୟାଳୟମ୍ ଆଗତ୍ୟ ପଠିଷ୍ୟସି ।

ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଆସି ପଢ଼ିବ ।

ଏଠାରେ ଆ ଉପସର୍ଗମୁକ୍ତ ଗମ୍ ଧାତୁରେ ‘ଲ୍ୟପ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଛି । ଆ + ଗମ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ଆଗତ୍ୟ

୨ । ପୁସ୍ତକମ୍ ଆନୀୟ ଆଗଚ୍ଛ ।

ବହିକୁ ଆଣି ଆସ । ଏଠାରେ ଆ + ନୀ + ଲ୍ୟପ୍ ଆନୀୟ ହୋଇଛି ।

କ୍ଷ୍ମା ଏବଂ ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ

ଦା + କ୍ଷ୍ମା = ଦତ୍ତା (ଦାନକରି)

ପ୍ର + ଦା + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରଦାୟ (ଦାନକରି / ପ୍ରଦାନକରି)

ଗ୍ରହ + କ୍ଷ୍ମା = ଗ୍ରହୀତ୍ୱା (ଗ୍ରହଣକରି)

ସମ୍ + ଗ୍ରହ + ଲ୍ୟପ୍ = ସଂଗୃହ୍ୟ (ଗ୍ରହଣକରି/ସଂଗ୍ରହକରି)

ନୀ + କ୍ଷ୍ମା = ନୀତ୍ୱା (ନେଇ)

ଆ + ନୀ + ଲ୍ୟପ୍ = ଆନୀୟ (ଆଣି)

ହନ୍ + କ୍ଷ୍ମା = ହତ୍ୱା (ହତ୍ୟାକରି)

ନି + ହନ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ନିହତ୍ୟ (ନିହତକରି)

ଜ୍ଞା + କ୍ଷ୍ମା = ଜ୍ଞାତ୍ୱା (ଜାଣି)

ବି + ଜ୍ଞା + ଲ୍ୟପ୍ = ବିଜ୍ଞାୟ (ଜାଣି)

ନମ୍ + କ୍ଷ୍ମା = ନତ୍ୱା (ନମସ୍କାର କରି)

ପ୍ର + ନମ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = (ପ୍ରଣମ୍ୟ) (ପ୍ରଣାମକରି)

କୃ + କ୍ଷ୍ମା = କୃତ୍ୱା (କରି)

ପୁରସ୍ + କୃ + ଲ୍ୟପ୍ = ପୁରସ୍କୃତ୍ୟ (ପୁରସ୍କାର ଦେଇ)

କେତେକ ‘କ୍ଷ୍ମା’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ

ଭୂ + କ୍ଷ୍ମା = ଭୂତ୍ୱା (ହୋଇ)

ଭୀ + କ୍ଷ୍ମା = ଭୀତ୍ୱା (ଭରି)

କ୍ରୀ + କ୍ଷ୍ମା = କ୍ରୀତ୍ୱା (କିଣି)

ପା + କ୍ଷ୍ମା = ପାତ୍ୱା (ପାନ କରି)

ପା + କ୍ଷ୍ମା = ପାତ୍ୱା (ରକ୍ଷାକରି)

ସ୍ଥା + କ୍ଷ୍ମା = ସ୍ଥିତ୍ୱା (ରହି)

ଗ୍ରହ୍ + କ୍ଷ୍ମା = ଗ୍ରହ୍ତ୍ୱା (ରହି)

ଚି + କ୍ଷା = ଚିକ୍ଷା (ତୋଳି) ଚୟନ କରି
 ଦା + କ୍ଷା = ଦକ୍ଷା (ଦେଇ)
 ବର୍ + କ୍ଷା = ଭକ୍ଷା (କହି)
 ଦୃଶ୍ + କ୍ଷା = ଦୃଷ୍ଟା (ଦେଖି)
 ପ୍ରଞ୍ଜ + କ୍ଷା = ପ୍ରଞ୍ଜା (ପଚାରି)
 ବନ୍ଧ୍ + କ୍ଷା = ବନ୍ଧା (ବାନ୍ଧି)
 ଦହ୍ + କ୍ଷା = ଦହ୍ନା (ପୋଡ଼ି / ଦହନ କରି)
 ଦୁହ୍ + କ୍ଷା = ଦୁହ୍ନା (ଦୁହିଁ / ଦୋହନ କରି)
 ଲଭ୍ + କ୍ଷା = ଲଭ୍ନା (ଲାଭକରି)
 ପଚ୍ + କ୍ଷା = ପଚ୍ନା (ରାନ୍ଧି)
 ଯଜ୍ + କ୍ଷା = ଯଜ୍ନା (ଯଜନକରି)
 ଭୁଜ୍ + କ୍ଷା = ଭୁଜ୍ନା (ଭୋଗକରି)
 ସହ୍ + କ୍ଷା = ସୋହା (ସହି)
 ବହ୍ + କ୍ଷା = ଭହା (ବହନକରି)
 ବସ୍ + କ୍ଷା = ଭସିତା (ବାସକରି)

କେତେକ ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ

ପ୍ର + ବିଶ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରବିଶ୍ୟ (ପ୍ରବେଶ କରି)
 ଉପ + ବିଶ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ଉପବିଶ୍ୟ (ବସିକରି)
 ପ୍ର + ଦା + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରଦାୟ (ପ୍ରଦାନକରି)
 ଆ + ଦା + ଲ୍ୟପ୍ = ଆଦାୟ (ଆଣି)
 ପ୍ର + ବସ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରୋଷ୍ୟ (ପ୍ରବାସ କରି / ବାସକରି) ବସ୍ - ବସତି (ବାସକରୁଛି)
 ପ୍ର + ବସ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରବସ୍ୟ (ପିନ୍ଧି) ବସ୍ - ବସେ (ପିନ୍ଧୁଛି)
 ସମ୍ + ଚି + ଲ୍ୟପ୍ = ସମ୍ଵତ୍ୟ (ସଞ୍ଚନ କରି)
 ସମ୍ + ଚିନ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ସମ୍ଵନ୍ତ୍ୟ (ଚିନ୍ତାକରି)
 ପ୍ର + ନମ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରଣମ୍ୟ / ପ୍ରଣତ୍ୟ (ପ୍ରଣାମ କରି)
 ଆ + ଗମ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ଆଗମ୍ୟ / ଆଗତ୍ୟ (ଆସି)
 ନି + ଶମ୍ + ଶିଚ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ନିଶମ୍ୟ (ଶୁଣି)
 ନି + ଶମ୍ + ଶିଚ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ନିଶାମ୍ୟ (ଦେଖି)
 ପ୍ର + ଥାପ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରାପ୍ୟ (ପାଇ / ଲାଭକରି)
 ଅଭି + ଧା + ଲ୍ୟପ୍ = ଅଭିଧାୟ (କହି)

ପରି + ଧା + ଲ୍ୟପ୍ = ପରିଧାୟ (ପିନ୍ଧି)

ବି + ହା + ଲ୍ୟପ୍ = ବିହାୟ (ତ୍ୟାଗକରି)

ବି + ଧା + ଲ୍ୟପ୍ = ବିଧାୟ (କରି)

ବି + ଲୋକ୍ + ଲ୍ୟପ୍ = ବିଲୋକ୍ୟ (ଦେଖି)

ଉପ + ଇ + ଲ୍ୟପ୍ = ଉପେତ୍ୟ (ନିକଟକୁ ଯାଇ)

ଉତ୍ + ସ୍ତା + ଲ୍ୟପ୍ = ଉତ୍ତାୟ (ଉଠି)

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ପ୍ରକୃତିଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚ ନିରୂପୟତ ।

କୃଷ୍ଣା, ବିହାୟ, ଉତ୍ତାୟ, ପରିଧାୟ, ଆଗମ୍ୟ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଭାତ୍ସା, ରୁଦିତ୍ସା

୨। ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ ।

ପ୍ରବାସାତ୍ ପରମ୍, ପ୍ରଦାନାତ୍ ଅନନ୍ତରମ୍, ଦାନଂ କୃତ୍ସା, ଶ୍ରବଣାତ୍ ଅନନ୍ତରମ୍, ଅବଲୋକନାତ୍ ପରମ୍

୩। ଉଦାହରଣାନୁସାରଂ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ ।

ଯଥା- ବି + କ୍ତୁ + ଲ୍ୟପ୍ = ବିକାର୍ଯ୍ୟ

ତଥା- ବି + ସ୍ତୁ + ଲ୍ୟପ୍ =

ନି + ଶମ୍ + _____ + ଲ୍ୟପ୍ = ନିଶମ୍ୟ

ପ୍ର + _____ + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରୋଷ୍ୟ

ଅଧ୍ + ବସ୍ + _____ = ଅଧୁଷ୍ୟ

ଉତ୍ + _____ + ଲ୍ୟପ୍ = ଉତ୍ତୃତ୍ୟ

ନି + _____ + ଲ୍ୟପ୍ = ନିହତ୍ୟ

ଉପ + _____ + ଲ୍ୟପ୍ = ଉପସୃତ୍ୟ

ଅଧ୍ + ସ୍ତା + ଲ୍ୟପ୍ = _____

_____ + ସ୍ତ + ଲ୍ୟପ୍ = ଅପସୃତ୍ୟ

ତୁମ୍ଭୁନ୍ (ତୁମ୍)

ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ନିମିତ୍ତାର୍ଥବୋଧକ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ ସମାପିକାକ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ସମାନ ବା ଏକ ହୋଇଥିଲେ ନିମିତ୍ତାର୍ଥବୋଧକ (ଭବିଷ୍ୟତ ବା ପରକାଳକୁ) ବୁଝାଉଥିବା ଧାତୁରେ ତୁମ୍ଭୁନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ସାଧାରଣତଃ ନିମନ୍ତେ, ପାଇଁ ଅର୍ଥରେ ଏହାର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ତୁମ୍ଭୁନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଅବ୍ୟୟ ।

ଉଦାହରଣ - (୧) ଅହଂ ନୃତ୍ୟଂ ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ ଗମିଷ୍ୟାମି ।

ମୁଁ ନାଚ ଦେଖିବାକୁ ଯିବି । ଦେଖିବାକୁ ପରକାଳକୁ ବୁଝାଉଛି । ତେଣୁ ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ (ଦୃଶ୍ + ତୁମ୍ଭୁନ୍) ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା । ଗମିଷ୍ୟାମି (ଯିବି) ସମାପିକା କ୍ରିୟା । ଉଭୟ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ଅହମ୍ ।

(୨) ଡ଼ ଖାଦିତୁମ୍ ଆଗଛ । ତୁମେ ଖାଇବାକୁ ଆସ । ଏଠାରେ ଖାଦିତୁମ୍ (ଖାଦ୍ + ତୁମ୍) ପରକାଳକୁ ବୁଝାଉଛି ।

(୩) ରାମଃ ପଠିତୁ଼ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛତି ।

ଏଠାରେ ପଠିତୁ଼ (ପଠ୍ + ତୁମ୍) ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ପରକାଳକୁ ବୁଝାଉଛି ।

କର୍ତ୍ତା ପୃଥକ୍ ହେଲେ ତୁମ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେବ ନାହିଁ । ସେଠାରେ ‘ତୁମ୍ପାଠି ଭାବ ବଚନାତ୍’ (ତୁମ୍ପର୍ଥେ ଧର୍ମା) ହେବ ।

ଯଥା : (୧) ରାମ ଶ୍ୟାମକୁ ପଢ଼ିବାକୁ କହିଲା ।

ରାମଃ ଶ୍ୟାମଂ ପଠନାୟ ଅବଦତ୍ ।

(୨) ହରି ଶ୍ୟାମକୁ ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଛି ।

ହରିଃ ଶ୍ୟାମଂ ଗମନାୟ ପ୍ରେରୟତି ।

୧- ବାକ୍ୟରେ ପଢ଼ିବା ଏବଂ କହିବାର କର୍ତ୍ତା ପୃଥକ୍ । ପଢ଼ିବା କ୍ରିୟାର - କର୍ତ୍ତା ଶ୍ୟାମ, କହିବା କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ରାମ ।

୨- ବାକ୍ୟରେ ଗମନର କର୍ତ୍ତା ଶ୍ୟାମ ଏବଂ ପ୍ରେରଣାଦେଉଛିର କର୍ତ୍ତା ହରି ।

ଏଣୁ କର୍ତ୍ତା ସମାନ ହେଉ ନଥିବାରୁ ‘ତୁମ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯିବ ନାହିଁ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଉଦାହରଣାନୁସାରଂ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ ।

ଯଥା :- ଦୃଶ୍ + ତୁମ୍ = ଦ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ ।

ଶୁ + ତୁମ୍ = ଶ୍ରୋତୁମ୍

ତଥା :- କୃ + _____ = କର୍ତ୍ତୁମ୍

ବହ୍ + _____ = ବୋତୁମ୍

_____ + ତୁମ୍ = ହନ୍ତୁମ୍

_____ + ତୁମ୍ = ଗନ୍ତୁମ୍

ଲଭ୍ + ତୁମ୍ = _____

ନୀ + _____ = ନେତୁମ୍

_____ + ତୁମ୍ = ଦାତୁମ୍

ତ୍ରେ + _____ = ତ୍ରାତୁମ୍

୨ । ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ ।

ପଠନଂ କର୍ତ୍ତୁମ୍, ଗମନସ୍ୟ ନିମିତ୍ତମ୍, ଲାଭସ୍ୟ ଅର୍ଥେ, ସଂଗ୍ରହସ୍ୟ ହେତୋଃ, ଶ୍ରବଣାୟ ଇତି

୩ । ପ୍ରକୃତିଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚ ନିରୂପୟତ ।

ଭବିତୁମ୍, ବକ୍ତୁମ୍, ଗ୍ରହୀତୁମ୍, ନଷ୍ଟୁମ୍, ଜ୍ଞାତୁମ୍

କ୍ରିନ୍ (ତି)

ଭାବ ଅର୍ଥରେ ଧାତୁରେ କ୍ରିନ୍ (ତି) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । କ୍ରିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ଏହାର ରୂପ ‘ମତି’ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହୁଏ । ଏହା ବିଶେଷ୍ୟ ବାଚକ ।

ଉଦାହରଣ- ଦୁର୍ବଳସ୍ୟ ଭୀତିଃ ଅସ୍ତି । (ଭୀ + କ୍ରିନ୍)

କାକସ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟିଃ କୁଟିଳା । (ଦୃଶ୍ + କ୍ରିନ୍)

ତସ୍ୟ ଧନସ୍ୟ ହାନିଃ ଅଭବତ୍ । (ହା + କ୍ରିନ୍)

କେତେକ ଛିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ -

ମ୍ଳେ + ଛିନ୍ = ମ୍ଲାନିଃ, ଗ୍ଲୈ + ଛିନ୍ = ଗ୍ଲାନିଃ

ଭ୍ରମ୍ + ଛିନ୍ = ଭ୍ରାନ୍ତିଃ, କ୍ଷମ୍ + ଛିନ୍ = କ୍ଷାନ୍ତିଃ

ଶକ୍ + ଛିନ୍ = ଶକ୍ତିଃ, ମୂର୍ + ଛିନ୍ = ମୂର୍ଚ୍ଚିଃ

ସିଧ୍ + ଛିନ୍ = ସିଦ୍ଧିଃ, ବୁଧ୍ + ଛିନ୍ = ବୁଦ୍ଧିଃ

ଲୁପ୍ (ଅନ)

ଭାବ ଅର୍ଥରେ ଧାତୁରେ ଲୁପ୍ (ଅନ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଲୁପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ୍ୟ ଓ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ । ଏହାର ରୂପ ଫଳ ଶବ୍ଦର ରୂପପରି ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ- ରାମସ୍ୟ ଗମନଂ ସୁନ୍ଦରମ୍ । (ଗମ୍ + ଲୁପ୍)

ସାଧୁନାଂ ଦର୍ଶନଂ ପୁଣ୍ୟମ୍ । (ଦୃଶ୍ + ଲୁପ୍)

ଦିବା ଶୟନଂ କ୍ଷତିକରମ୍ । (ଶୀତ୍ + ଲୁପ୍)

କେତେକ ଲୁପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ -

ପଠ୍ + ଲୁପ୍ = ପଠନମ୍, ଗ୍ରହ୍ + ଲୁପ୍ = ଗ୍ରହଣମ୍

ଦା + ଲୁପ୍ = ଦାନମ୍, ସ୍ଵା + ଲୁପ୍ = ସ୍ଵରଣମ୍

ପା + ଲୁପ୍ = ପାନମ୍, ଭୁଜ୍ + ଲୁପ୍ = ଭୋଜନମ୍

ଘଷ୍ (ଅ)

ଭାବ ଅର୍ଥରେ ଧାତୁରେ ଘଷ୍ (ଅ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ଗଠିତ ହୁଏ । ଘଷ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ । ଏହାର ରୂପ ବାଳକ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ-

୧- ଲୋଭଃ ଅନନ୍ତକଃ ବ୍ୟାଧଃ । (ଲୁଭ୍ + ଘଷ୍)

୨- ସନ୍ତାନେଷୁ ମାତୁଃ ସ୍ନେହଃ ଅସ୍ତି (ସ୍ନିହ୍ + ଘଷ୍)

୩- ଦୁଃଖସ୍ୟ ପ୍ରତିକାରଃ କଃ ? (ପ୍ରତି + କୃ + ଘଷ୍)

କେତେକ ଘଷ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ

ପଠ୍ + ଘଷ୍ = ପାଠଃ

ସମ୍ + ଘ୍ + ଘଷ୍ = ସଂହାରଃ

ପର୍ + ଘଷ୍ = ପାକଃ

ମୁହ୍ + ଘଷ୍ = ମୋହଃ

ଆ + ଚର୍ + ଘଷ୍ = ଆଚାରଃ

ଅବ + ତ୍ + ଘଷ୍ = ଅବତାରଃ

ତ୍ୟଜ୍ + ଘଷ୍ = ତ୍ୟାଗଃ

ବିଦ୍ + ଘଷ୍ = ବେଦଃ

ହନ୍ + ଘଷ୍ = ଘାତଃ

ଭୁଜ୍ + ଘଷ୍ = ଭୋଗଃ

ରୁଜ୍ + ଘଞ୍ = ରୋଗଃ

ଭୁଜ୍ + ଘଞ୍ = ଭାଗଃ

ଭନଜ୍ + ଘଞ୍ = ଭଙ୍ଗଃ

ରଞ୍ଜ୍ + ଘଞ୍ = ରାଗଃ

ରନଜ୍ + ଘଞ୍ = ରଙ୍ଗଃ

ବନ୍ଧ୍ + ଘଞ୍ = ବନ୍ଧଃ

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ପ୍ରକୃତିଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚ ନିରୂପୟତ ।

ରୋଗଃ, ସ୍ନେହଃ, ଦୃଷ୍ଟିଃ, ଶୟନମ୍, ପାନମ୍, ମୁକ୍ତିଃ, କୃତିଃ, ବନ୍ଦନମ୍

୨। ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ ।

ନୀୟତେ ଅନୟା ଇତି, ଦୃଶ୍ୟତେ ଅନେନ ଇତି, ଭୂୟତେ ଇତି, ଉପେତ୍ୟ ଅଧୀତେ ଅସ୍ମାତ୍, ଦୀୟତେ ଇତି, ଶୁଣତେ ଇତି, ଭୂଷ୍ୟତେ ଅନେନ, ଶଯ୍ୟତେ ଅସ୍ମିନ୍, ଆସ୍ୟତେ ଅସ୍ମିନ୍, ସ୍ଥାୟତେ ଅସ୍ମିନ୍

୩। ଉଦାହରଣାନୁସାରଂ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ ।

ଯଥା - ମ୍ଳେ + ଚ୍ଚିନ୍ = ମ୍ଲାନିଃ

ତଥା - ହା + ଚ୍ଚିନ୍ = _____

ଦୃଶ୍ + _____ = ଦର୍ଶନମ୍

କୃ + _____ = କୃତିଃ

ତ୍ୟଜ୍ + ଘଞ୍ = _____

_____ + ଚ୍ଚିନ୍ = ମୁକ୍ତିଃ

ଦା + _____ = ଦାନମ୍

ସମ୍ + _____ + ଘଞ୍ = ସଂହାରଃ _____ + ଲୁପ୍ = ଶ୍ରବଣମ୍

‘କ୍’ ଓ ‘କ୍ତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ

କ୍ (ତ) ଓ କ୍ତ୍ (ତବତ୍) ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦୁଇଟିକୁ ‘ନିଷା’ ପ୍ରତ୍ୟୟ କହନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଅତୀତ କାଳ ଅର୍ଥରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦୁଇଟିକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏହା ବିଶେଷଣ ଓ କ୍ରିୟା ପଦ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହା ବିଶେଷଣ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଲିଙ୍ଗ ବଚନ ଓ ବିଭକ୍ତିକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥାଏ । (ପଠ୍ + କ୍ = ପଠିତ, ମୂର୍ + କ୍ = ମୁକ୍ତ, ଖୁଦ୍ + କ୍ = ଖୁନ୍, ପର୍ + କ୍ = ପକ୍, ମୁହ୍ + କ୍ = ମୁଗ୍ / ମୁତ୍, ଦୃଶ୍ + କ୍ = ଦୃଷ୍, ହା + କ୍ = ହାନ)

‘କ୍ତ୍’ - (ତବତ୍)

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ଧାତୁ ପରେ ‘କ୍ତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗେ । କ୍ତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀମତ୍, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଡାମ୍ପୟକ୍ତ୍ ହୋଇ ନଦୀ ଏବଂ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀମତ୍ ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

ଯଥା:- ଗମ୍ + କ୍ତ୍ = ଗତବତ୍, ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ଗତବାନ୍

ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ - ଗତବତୀ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ - ଗତବତ୍

* କ୍ତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ

୧। ମୁଁ ଘରେ ଖାଇଥିଲି ।

ଅହଂ ଗୃହେ ଖାଦିତବାନ୍ । (ଖାଦ୍ + କ୍ତ୍)

ଖାଦିତବାନ୍ - ଏହା ସମାପିକା କ୍ରିୟାବୋଧକ (ବିଶେଷଣ) ହେତୁ ଅହଂ- କର୍ତ୍ତାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହୋଇଛି ।

୨ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ଗାଁକୁ ଯାଇଥିଲ ।

ଯୁୟଂ ଗ୍ରାମଂ ଗତବନ୍ତଃ । (ଗମ୍ + ଋବତୁ)

ଏଠାରେ ଯୁୟଂ କର୍ତ୍ତା ଅନୁସାରେ ‘ଗତବନ୍ତଃ’ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନ ହୋଇଛି ।

୩ । ସୁଶୀଳା ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସେବା କରିଥିଲା ।

ସୁଶୀଳା ପତିଂ ସେବିତବତୀ । (ସେବ୍ + ଋବତୁ + ଡୀପ୍)

ସୁଶୀଳା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହେତୁ କ୍ରିୟାପଦ ଋବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନାନ୍ତ ‘ସେବିତବତୀ’ ହେଲା ।

୪ । ଗାଡ଼ିଟି ଭୁବନେଶ୍ୱରକୁ ଆସିଲା ।

ଯାନଂ ଭୁବନେଶ୍ୱରମ୍ ଆଗତବତ୍ । (ଆ + ଗମ୍ + ଋବତୁ)

ଯାନଂ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ହେତୁ କ୍ରିୟାପଦ ଋବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ‘ଆଗତବତ୍’ ହେଲା ।

୫ । ପଠିତବନ୍ତଃ ଛାତ୍ରାଃ ପୁରସ୍କାରଂ ପ୍ରାପ୍ତବନ୍ତଃ ।

ପଢ଼ିଥିବା ଛାତ୍ରମାନେ ପୁରସ୍କାର ପାଇଲେ । ଏଠାରେ ପଠିତବନ୍ତଃ (ପଠ୍ + ଋବତୁ) ‘ଛାତ୍ରାଃ’ର ବିଶେଷଣ ଓ ପ୍ରାପ୍ତବନ୍ତଃ (ପ୍ର + ଆପ୍ + ଋବତୁ) କ୍ରିୟାପଦ । ଛାତ୍ରାଃ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବହୁବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ପଠିତବନ୍ତଃ ଓ ପ୍ରାପ୍ତବନ୍ତଃ ସେହିପରି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବହୁବଚନାନ୍ତ ହେଲା ।

୬ । କାନ୍ଦିଥିବା ଝିଅଟିକୁ ଖେଳନା ଦିଅ ।

କ୍ରନ୍ଦିତବତ୍ୟୈ ବାଳିକାୟୈ କ୍ରୀଡ଼ନକଂ ଦେହି ।

ଏଠାରେ କ୍ରନ୍ଦିତବତୀ ବାଳିକାର ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୋଇଛି । ବାଳିକା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗର ବିଶେଷଣ କ୍ରନ୍ଦିତବତୀ (କ୍ରନ୍ + ଋବତୁ + ଡୀପ୍) କୃଦନ୍ତପଦରେ ବାଳିକାୟୈ ପାଇଁ କ୍ରନ୍ଦିତବତ୍ୟୈ ଧର୍ତ୍ତା ଏକବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି ।

୭ । ଶୁଷ୍କଲା (ଶୁଷ୍କଯାଇଥିବା) ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ତଳେ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଶୁଷ୍କବନ୍ତଃ ପତ୍ରାଣି ଭୂମୌ ପତିତବନ୍ତଃ ।

ଶୁଷ୍କବନ୍ତଃ (ଶୁଷ୍କ + ଋବତୁ) କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବହୁବଚନ ପତ୍ରାଣିର ବିଶେଷଣ ଏବଂ ପତିତବନ୍ତଃ (ପତ୍ + ଋବତୁ) କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଓ ମା ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନ ହୋଇ କ୍ରିୟାପଦ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।

‘ଋ’ - (ତ) ପ୍ରତ୍ୟୟ

‘ଋ’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ବିଶେଷଣ ଓ ସମାପିକା କ୍ରିୟା ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ବାଳକ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଲତା ଏବଂ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ ଫଳ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

ଯଥା :- ଗମ୍ + ଋ = ଗତ, ପୁଂଲିଙ୍ଗ = ଗତଃ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ = ଗତା, କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ = ଗତମ୍, ଦୃଶ୍ + ଋ = ଦୃଷ୍, ପୁଂ-ଦୃଷ୍ଃ, ସ୍ତ୍ରୀ-ଦୃଷ୍ଠା, କ୍ଳା = ଦୃଷ୍ମ ଇତ୍ୟାଦି ।

ବିଭିନ୍ନ ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗର ଉଦାହରଣ

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ- (୧) ସଃ ଗ୍ରାମଂ ଗତଃ । (ଗମ୍ + କ୍ତ) ସେ ଗ୍ରାମକୁ ଗଲା । (୨) ଶିଶୁଃ ଶଯ୍ୟାୟାଂ ଶୟିତଃ । (ଶୀତ୍ + କ୍ତ) ଶିଶୁ ଶେଯରେ ଶୋଇଲା । (୩) ଯାନଂ ଭୁବନେଶ୍ୱରଂ ଗତମ୍ । (ଗମ୍ + କ୍ତ) ଗାଡ଼ିଟି ଭୁବନେଶ୍ୱରକୁ ଗଲା । (୪) ସୀତା ଆଶ୍ରମେ ଉଷିତା । (ବସ୍ + କ୍ତ + ଟାପ) ସୀତା ଆଶ୍ରମରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ।

ଏଠାରେ (୧) ସଃ- ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ପାଇଁ ଗତଃ । (୨) ଶିଶୁଃ- ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ପାଇଁ ଶୟିତଃ । (୩) ଯାନଂ- କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ପାଇଁ ଗତମ୍ । (୪) ସୀତା- ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ପାଇଁ ଉଷିତା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ହୋଇଛି ।

କର୍ମବାଚ୍ୟରେ - (୧) ମୟା ଗ୍ରାମଃ ଗତଃ । (ଗମ୍ + କ୍ତ)

(୨) ରାମେଣ ସୀତା ପୁଷ୍ପା । (ପୁଞ୍ଜ + କ୍ତ + ଟାପ)

(୩) ବାଳକୈଃ ଫଳାନି ଖାଦିତାନି । (ଖାଦ୍ + କ୍ତ)

ଏଠାରେ (୧) ବାକ୍ୟରେ ଗ୍ରାମଃ ପାଇଁ ଗତଃ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ।

(୨) ବାକ୍ୟରେ ସୀତା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥିବାରୁ ପୁଷ୍ପା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ ହୋଇଛି ।

(୩) ବାକ୍ୟରେ ଫଳାନି କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ଖାଦିତାନି କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନ ହୋଇଛି ।

ଭାବବାଚ୍ୟରେ -

(୧) ମୟା ହସିତମ୍ । (ହସ୍ + କ୍ତ) (୨) ତେନ ଶୟିତମ୍ । (ଶୀତ୍ + କ୍ତ) (୩) ବାଳକୈଃ କ୍ରୀଡ଼ିତମ୍ । (କ୍ରୀଡ୍ + କ୍ତ) ଭାବବାଚ୍ୟରେ ‘କ୍ତ’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ସର୍ବଦା ୧ମା ବିଭକ୍ତି କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ବିଶେଷଣ ରୂପେ- (୧) ଆଗତେଭ୍ୟଃ ଶିଶୁଭ୍ୟଃ ଫଳାନି ଦେହି । ଏଠାରେ ଶିଶୁଭ୍ୟଃର ବିଶେଷଣ ରୂପେ ଆଗତେଭ୍ୟଃ (ଆ + ଗମ୍ + କ୍ତ) ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଧର୍ମୀ ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନ ହୋଇଛି ।

(୨) ବୃକ୍ଷାତ୍ ପତିତାନି ଫଳାନି ମଧୁରାଣି । ଏଠାରେ ଫଳାନିର ବିଶେଷଣ ହୋଇଥିବାରୁ ପତିତାନି (ପତ୍ + କ୍ତ) କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନ ହୋଇଛି ।

(୩) ତେନ କ୍ରୀତାଂ ଶାଟିକାଂ ପଶ୍ୟ । ସେ କିଣିଥିବା ଶାଟିକୁ ଦେଖ । ଏଠାରେ ଶାଟିକାଂ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ଏକବଚନ, ତା’ର ବିଶେଷଣ କ୍ରୀତାଂ (କ୍ରୀ + କ୍ତ + ଟାପ) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ୨ୟା ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ‘କ୍ତ’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ।

୧ । ଇଦଂ ସର୍ବେଷାଂ ମତମ୍ (ମନ୍ + କ୍ତ) (ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ମତ)

୨ । ମନ୍ତ୍ରିଣଃ ପ୍ରଜାଦୁଃଖଂ ବୁଞ୍ଜମ୍ । (ବୁଞ୍ଜ୍ + କ୍ତ) ମନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଦୁଃଖ ବୁଝନ୍ତି ।

୩ । ବିଦ୍ୱାନ୍ ସର୍ବେଷାଂ ପୂଜିତଃ । (ପୂଜ୍ + କ୍ତ) ସମସ୍ତେ ବିଦ୍ୱାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି ।

୪ । ଜ୍ଞାନୀ ସର୍ବେଷାମ୍ ଆଦୃତଃ । (ଆ + ଦୃ + କ୍ତ) ଜ୍ଞାନୀଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ଆଦର କରନ୍ତି ।

୫ । ସଃ ମମ ବିଦିତଃ । (ବିଦ୍ + କ୍ତ) ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଜାଣିଛି ।

କେତେକ 'କ୍ର' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ଉଦାହରଣ

ଯା + କ୍ର = ଯାତ	ଭୂ + କ୍ର = ଭୂତ	କୃ + କ୍ର = କାର୍ଣ୍ଣ
ଶୂ + କ୍ର = ଶୂର୍ଣ୍ଣ	କ୍ଷୁଦ୍ + କ୍ର = କ୍ଷୁଣ୍ଣ	ବର୍ + କ୍ର = ବରକ୍ର
ସ୍ଵପ୍ + କ୍ର = ସ୍ଵପ୍ନ	ବହ୍ + କ୍ର = ବହକ୍ର	ଅଭି + ଧା + କ୍ର = ଅଭିହିତ
ପ୍ର + ସଦ୍ + କ୍ର = ପ୍ରସନ୍ନ	ବି + ସଦ୍ + କ୍ର = ବିଷଣ୍ଣ	ଆ + ସଦ୍ + କ୍ର = ଆସନ୍ନ
ଅଦ୍ + କ୍ର = ଅନ୍ନ	ଭିଦ୍ + କ୍ର = ଭିନ୍ନ	ଭୃଜ୍ + କ୍ର = ଭୃଜକ୍ର
ଶୁଷ୍ + କ୍ର = ଶୁଷ୍କ	ପଦ୍ + କ୍ର = ପଦକ୍ର	ଲଭ୍ + କ୍ର = ଲଭକ୍ର
ମୁହ୍ + କ୍ର = ମୁଗ୍ଧ, ମୂଢ଼	ହା + କ୍ର = ହାନ	ଦୁହ୍ + କ୍ର = ଦୁଗ୍ଧ

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ପ୍ରକୃତିଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚ ନିରୂପୟତ ।

ଉକ୍ରବାନ, ଶୁକ୍ରବତୀ, କଥିତମ୍, ପୀତଃ, ଗୀତମ୍, ଖୁନ୍ନଃ, ପଦ୍ମମ୍, ବୁଦ୍ଧମ୍, ମନ୍ଦିତମ୍, ପଠିତା

୨। ଭ୍ରମସଂଶୋଧନଂ କୁରୁତ ।

ମୟା ଲତା ଦୃଷ୍ଟମ୍ । ସୀତା ଗୀତାଂ ପଠିତବାନ୍ । ବାଳକୈଃ ଶୟିତାନି । ପତିତଃ ଫଳଂ ମଧୁରମ୍ । ଶିଶବଃ ଦୁଗ୍ଧଂ ପୀତମ୍ । ବାଳିକାଃ ଧନଂ ପ୍ରାପ୍ତବନ୍ତଃ । ଯୁୟଂ କଦା ଆଗତଃ ।

'ତବ୍ୟ' ଓ 'ଅନୀୟ' ପ୍ରତ୍ୟୟ

ତବ୍ୟ ଓ ଅନୀୟ (ଅନୀୟ) ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ କହନ୍ତି । ଭବିଷ୍ୟତକାଳ ବୋଧକ, ଉଚିତ, ବିଧି, ସମ୍ଭାବନା ଅର୍ଥରେ ଧାତୁରେ ତବ୍ୟ ଓ ଅନୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରାଯାଏ । ଏହା ସାଧାରଣତଃ ବିଶେଷଣ ଓ ସମାପିକାକ୍ରିୟା ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ କର୍ମବ୍ୟାପ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ କର୍ମର ଲିଙ୍ଗ, ବିଭକ୍ତି ଓ ବଚନକୁ ଅନୁସରଣ କରେ । ମାତ୍ର ଭାବବ୍ୟାପ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ସର୍ବଦା କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଏମା ଏକ ବଚନାନ୍ତ ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ- ଗମ୍ + ତବ୍ୟ = ଗନ୍ତବ୍ୟ, ଗମ୍ + ଅନୀୟ = ଗମନୀୟ । ତବ୍ୟ ଓ ଅନୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ବାଳକ ଶବ୍ଦ ପରି, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଲତା ଶବ୍ଦ ପରି ଏବଂ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗରେ ଫଳ ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ-

୧। ମୟା ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଦୃଷ୍ଟବ୍ୟଃ । (ଦୃଶ୍ + ତବ୍ୟ)

ମୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଦେଖିବି । ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଃ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ତେଣୁ ଦୃଷ୍ଟବ୍ୟଃ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହେଲା ।

୨। ତେନ ଗୀତା ପଠିତବ୍ୟା । (ପଠ୍ + ତବ୍ୟ + ଚାପ)

ସେ ଗୀତା ପଢ଼ିବ । ଏଠାରେ ଗୀତା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଏମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହେତୁ ପଠିତବ୍ୟା, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଏମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ ହେଲା ।

୩। ବାଳକେନ ଫଳାନି ଖାଦିତବ୍ୟାନି । (ଖାଦ୍ + ତବ୍ୟ)

ବାଳକଟି ଫଳଗୁଡ଼ିକ ଖାଇବ । ଫଳାନି କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଏମା ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନ ତେଣୁ ଖାଦିତବ୍ୟାନି କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଏମା ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନ ରୂପ ହେଲା ।

ଯେଉଁ ଧାତୁରେ ‘ତବ୍ୟ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ‘ଅନୀୟ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅର୍ଥରେ ସେହି ଧାତୁରେ ହୁଏ ।

ଯଥା:- ମୟା ଗ୍ରାମଃ ଗନ୍ତବ୍ୟଃ (ଗମ୍ + ତବ୍ୟ) ବା ଗମନୀୟଃ (ଗମ୍ + ଅନୀୟ)

ତେନ ଚିଲିକା ଦୁଷ୍ଟବ୍ୟା (ଦୃଶ୍ + ତବ୍ୟ + ଚାଘ) ବା ଦର୍ଶନୀୟା (ଦୃଶ୍ + ଅନୀୟ + ଚାଘ)

ବାଳକୈଃ ଫଳାନି ଖାଦିତବ୍ୟାନି (ଖାଦ୍ + ତବ୍ୟ) ଅଥବା

ଖାଦନୀୟାନି (ଖାଦ୍ + ଅନୀୟ)

ଭକ୍ତାନାଂ ପୁରାଣଂ ଶ୍ରୋତବ୍ୟମ୍ । (ଶ୍ରୁ+ତବ୍ୟ) ଅଥବା

ଶ୍ରବଣୀୟମ୍ (ଶ୍ରୁ + ଅନୀୟ)

କେତେକ ମୂଳଧାତୁ ଏବଂ ତବ୍ୟ ଓ ଅନୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ

ଗମ୍ - ଗନ୍ତବ୍ୟ, ଗମନୀୟ

ଦୃଶ୍ - ଦୁଷ୍ଟବ୍ୟ, ଦର୍ଶନୀୟ

ନୀ - ନେତବ୍ୟ, ନୟନୀୟ

ଦା - ଦାତବ୍ୟ, ଦାନୀୟ

ବୁଧ୍ - ବୋଧବ୍ୟ, ବୋଧନୀୟ

ପଚ୍ - ପଚ୍ଚବ୍ୟ, ପଚନୀୟ

କୃ - କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, କରଣୀୟ

ପା - ପାତବ୍ୟ, ପାନୀୟ

ଭାବବାଚ୍ୟରେ ତବ୍ୟ ଓ ଅନୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା- ମମ ଶୟିତବ୍ୟମ୍/
ଶୟନୀୟମ୍ । ବାଳକୈଃ ସ୍ଥାତବ୍ୟମ୍ / ସ୍ଥାନୀୟମ୍ ।

ଯୁଷ୍ମାଭିଃ ହସିତବ୍ୟମ୍ / ହସନୀୟମ୍ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ ଯୋଗ୍ୟା, ଲକ୍ଷ୍ମୁଂ ଯୋଗ୍ୟାନି, ପାତୁମ୍ ଭବିତମ୍, ଦାତୁଂ ବିଧେୟମ୍, ବଚନସ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟମ୍

୨ । ପ୍ରକୃତିଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚ ନିରୂପୟତ ।

ଗନ୍ତବ୍ୟମ୍, ଦର୍ଶନୀୟଃ, କ୍ରେତବ୍ୟଃ, ପୂଜନୀୟା, ବଚନୀୟମ୍, ବୋଧନୀୟଃ, ଗ୍ରହଣୀୟମ୍, ସ୍ମରଣୀୟମ୍

୩ । ଉଦାହରଣାନୁସାରଂ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ ।

ଯଥା :- ସହ୍ + ତବ୍ୟ = ସୋତବ୍ୟଃ, ସହ୍ + ଅନୀୟ = ସହନୀୟଃ

ତଥା - ମନ୍ + ତବ୍ୟ = _____

ମନ୍ + ଅନୀୟ = _____

ଶ୍ରୁ + _____ = ଶ୍ରୋତବ୍ୟଃ

କୃଷ୍ + _____ = କର୍ଷଣୀୟଃ

_____ + ତବ୍ୟ = ବୋଧବ୍ୟଃ

କ୍ଷମ୍ + ଅନୀୟ = _____

ସ୍ମ + _____ = ସ୍ମରଣବ୍ୟଃ

ଲୁଭ୍ + _____ = ଲୋଭନୀୟ

ସ୍ତୁ + ତବ୍ୟ = _____

_____ + ଅନୀୟ = ସ୍ତବନୀୟଃ

ଶିକ୍ଷକ

(ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ କ୍ରିୟାପଦ)

ପ୍ରେରଣ ବା ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ଅର୍ଥରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ‘ଶିର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗେ । ‘ଶିର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗିଥିବା ଧାତୁକୁ ଶିକ୍ଷକ (ଶିର୍ + ଅନ୍ତ) ଧାତୁ କୁହାଯାଏ । ପଠନ୍ ପ୍ରେରଣ = ପାଠୟତି ହୁଏ, ଏହା ପଢ଼ିବା ଲୋକକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଛି ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ । ଏହା ପଢ଼ିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଛି ଅର୍ଥାତ୍ ପଠିତୁ ପ୍ରେରଣ- ଏହି ଅର୍ଥକୁ ମଧ୍ୟ ବୁଝାଇଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ପଠ୍ + ଅ(ଶୟ) + ତିପ୍ = ପଠତି । (ପଢୁଛି)

ଛାତ୍ରଃ ପଠତି = ଛାତ୍ର ପଢ଼େ । (ପଢୁଛି) ।

ପଠ୍ + ଶିର୍ + ଅ(ଶୟ) + ତିପ୍ = ପାଠୟତି । (ପଢ଼ାଇଛି)

ଶିକ୍ଷକଃ ଛାତ୍ରାନ୍ ପାଠୟତି = ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇଛନ୍ତି ।

ଏହିପରି - ଗମ୍ + ଅ(ଶୟ) + ତିପ୍ = ଗଚ୍ଚତି । (ଯାଉଛି)

ବାଳକଃ ଗଚ୍ଚତି = ପିଲାଟି ଯାଉଛି ।

ଗମ୍ + ଶିର୍ + ଅ(ଶୟ) + ତିପ୍ = ଗମୟତି । (ପଠାଉଛି)

ପିତା ରାମଂ ଗମୟତି = ବାପା ରାମକୁ ଯିବାକୁ ପଠାଉଛନ୍ତି ।

ଏଠାରେ ‘ପଠତି’ ଏବଂ ‘ଗଚ୍ଚତି’ ଦୁଇଟି ସାଧାରଣ କ୍ରିୟା, ‘ଛାତ୍ରଃ’ ଏବଂ ‘ରାମଃ’ କର୍ତ୍ତାରୂପେ ଏହାକୁ ପରିଚାଳନା କରୁଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ‘ପାଠୟତି’ ଏବଂ ‘ଗମୟତି’ ଦୁଇଟି ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ କ୍ରିୟା, କାରଣ ‘ଶିକ୍ଷକଃ’ ଏବଂ ‘ପିତା’ ନିଜେ ପଠନ ବା ଗମନ କରୁନାହାଁନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ପଠନ ବା ଗମନ କରିବା ପାଇଁ ଯଥାକ୍ରମେ ଛାତ୍ର (ଛାତ୍ରମ୍) ଏବଂ ରାମ (ରାମମ୍)କୁ ପ୍ରେରଣ କରୁଛନ୍ତି । ‘ଶିକ୍ଷକ’ ପାଠୟତି କ୍ରିୟାପଦ ଓ ‘ପିତା’ ଗମୟତି କ୍ରିୟାପଦକୁ ପରିଚାଳିତ କରୁଥିବାରୁ ଉଭୟ ହେତୁମାନ ପ୍ରୟୋଜକ କର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ଛାତ୍ର ଓ ରାମ ପଦଦୁଇଟି ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ଏଠାରେ ପ୍ରୟୋଜ୍ୟଠାରେ ଦ୍ଵିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ‘ଛାତ୍ରମ୍’ ଏବଂ ‘ରାମମ୍’ ହୋଇଛି । ଅନ୍ୟ କେତେକ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ନମ୍ + ଅ(ଶୟ) + ତିପ୍ = ନୟତି । (ନେଉଛି)

ବାଳକଃ ଜଳଂ ନୟତି = ପିଲା ପାଣି ନେଉଛି ।

ନମ୍ + ଶିର୍ + ଅ(ଶୟ) + ତିପ୍ = ନାୟୟତି । (ନିଆଉଛି)

ପିତା ବାଳକେନ ଜଳଂ ନାୟୟତି । ବାପା ପିଲାଦ୍ଵାରା ପାଣି ନିଆଉଛନ୍ତି ।

କୃ + ଶୟ + ତିପ୍ = କରୋତି । (କରୁଛି)

ସ୍ଵର୍ଷକାରଃ ହାରଂ କରୋତି = ସୁନାରି ହାର କରୁଛି ।

କୃ + ଶିର୍ + ଅ(ଶୟ) + ତିପ୍ = କାରୟତି । (କରାଉଛି)

ମାତା ସ୍ଵର୍ଷକାରେଣ ହାରଂ କାରୟତି = ମାଆ ସୁନାରିଦ୍ଵାରା ହାର କରାଉଛନ୍ତି ।

ଏଠାରେ ‘ନୟତି’ ଏବଂ ‘କରୋତି’ ପଦଦୁଇଟି ସାଧାରଣ କ୍ରିୟାପଦ, ତଥା ‘ନାୟୟତି’ ଏବଂ ‘କାରୟତି’ ପଦଦୁଇଟି ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ ବା ଶିକ୍ଷକ କ୍ରିୟାପଦ ଅଟନ୍ତି । ‘ପିତା’ ଏବଂ ‘ମାତା’ ପ୍ରୟୋଜକ କର୍ତ୍ତା ଓ ‘ସ୍ଵର୍ଷକାର’ ଏବଂ

‘ବାଳକ’ ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ଏଠାରେ ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ‘ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାରେଣ ଏବଂ ‘ବାଳକେନ’ ହୋଇ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି ।

ମନେରଖ :-

- (i) ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ କ୍ରିୟାପଦ ଗଠନପାଇଁ ଧାତୁପରେ ‘ଶିର୍’ ଲାଗେ ଏବଂ ସେଥିରୁ ‘ଇ’ ଅବଶିଷ୍ଟ ରୁହେ (ଗମି, ପାଠି, କାରି ଓ ନାୟି) ଇତ୍ୟାଦି । ‘ଶିର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ୱର ଓ ଉପଧାର ବୃଦ୍ଧି (କାରୟତି) ବା ଗୁଣ (ରୋଦୟତି) ହୁଏ ।
- (ii) ‘ଶିଜନ୍ତ’ ଧାତୁ ପ୍ରାୟ ଉଭୟପଦୀ (ପାଠୟତି / ପାଠୟତେ) ହୋଇଥାଏ, ମାତ୍ର ପରସ୍ମୈପଦୀର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ଶିଜନ୍ତ ଧାତୁର ରୁରାଦିଗଣାୟ ଧାତୁପରି ରୂପ ହୁଏ । ଯଥା:- ପାଠୟତି, ପାଠୟେତ, ପାଠୟତୁ, ଅପାଠୟତ୍ ଓ ପାଠୟିଷ୍ୟତି ଥାନ୍ତି ।
- (iii) ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା କିମ୍ବା ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ମାତା ପୁତ୍ରମ୍ ଅନ୍ତଃ ଭୋଜୟତି । ମାତା ପୁତ୍ରେଣ ଜଳଂ ନାୟୟତି ।
- (iv) ପ୍ରୟୋଜକ କର୍ତ୍ତା ଅନୁସାରେ ଶିଜନ୍ତ କ୍ରିୟାର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

କେତେକ ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତରେ ଲଗ୍‌ଲକାର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ପରସ୍ମୈପଦୀ ରୂପ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଉଛି, ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ମୂଳଧାତୁ	ଅଶିଜନ୍ତ ରୂପ	ଅର୍ଥ	ଶିଜନ୍ତ ଧାତୁ	ଲଗ୍ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ରୂପ
ପଠ୍	ପଠତି	ପଢୁଛି	ପାଠି	ପାଠୟତି
ଗମ୍	ଗଚ୍ଚତି	ଯାଉଛି	ଗମି	ଗମୟତି
ଦୃଶ୍	ପଶ୍ୟତି	ଦେଖୁଛି	ଦର୍ଶି	ଦର୍ଶୟତି
ଭୁ	ଭବତି	ହେଉଛି	ଭାବି	ଭାବୟତି
ଅସ୍	ଅସ୍ତି	ଅଛି	ଭାବି	ଭାବୟତି
କୃ	କରୋତି	କରୁଛି	କାରି	କାରୟତି
ହସ୍	ହସତି	ହସୁଛି	ହାସି	ହାସୟତି
କ୍ରୀଡ୍	କ୍ରୀଡତି	ଖେଳୁଛି	କ୍ରୀଡି	କ୍ରୀଡୟତି
ଖେଳ୍	ଖେଳତି	ଖେଳୁଛି	ଖେଳି	ଖେଳୟତି
ଭ୍ରମ୍	ଭ୍ରମତି	ଭୁଲୁଛି	ଭ୍ରାମି	ଭ୍ରାମୟତି
ଗ୍ରହ୍	ଗୃହ୍ଣାତି	ଗ୍ରହଣ କରୁଛି	ଗ୍ରାହି	ଗ୍ରାହୟତି
ହନ୍	ହନ୍ତି	ମାରୁଛି	ଘାତି	ଘାତୟତି
ମୃ	ମ୍ରିୟତେ	ମରୁଛି	ମାରି	ମାରୟତି
ତପ୍	ତପତି	ଉତ୍ତାପ ଦେଉଛି	ତାପି	ତାପୟତି
ଜପ୍	ଜପତି	ଜପୁଛି	ଜାପି	ଜାପୟତି

ପ୍ରଛ	ପୃଛତି	ପଚାରୁଛି	ପ୍ରଛି	ପ୍ରଛୟତି
ଲିଖ୍	ଲିଖତି	ଲେଖୁଛି	ଲେଖି	ଲେଖୟତି
ଶ୍ରୀ	ଶ୍ରୀଣୋତି	ଶ୍ରୀଣୁଛି	ଶ୍ରୀବି	ଶ୍ରୀବୟତି
ମୂର୍ଚ୍	ମୂଞ୍ଚତି	ମୋଚନକରୁଛି	ମୋଚି	ମୋଚୟତି
ଚି	ଚିନୋତି	ଚୋଳୁଛି	ଚାୟି	ଚାୟୟତି
ଖାଦ୍	ଖାଦତି	ଖାଉଛି	ଖାଦି	ଖାଦୟତି
ଚଳ୍	ଚଳତି	ଚାଲୁଛି	ଚାଳି	ଚାଳୟତି
ପଚ୍	ପଚତି	ପାକକରୁଛି	ପାଚି	ପାଚୟତି
ବୁଧ୍	ବୋଧତି	ବୁଝୁଛି	ବୋଧି	ବୋଧୟତି
ନୀ	ନୟତି	ନେଉଛି	ନାୟି	ନାୟୟତି
ଭୀ	ବିଭେତି	ଭରୁଛି	ଭାୟି	ଭାୟୟତି
ପା	ପିବତି	ପିଉଛି	ପାୟି	ପାୟୟତି
ସ୍ଵ	ସ୍ଵରତି	ସ୍ଵରଣ କରୁଛି	ସ୍ଵାରି	ସ୍ଵାରୟତି
ଲଭ୍	ଲଭତେ	ଲାଭକରୁଛି	ଲାସି	ଲାସୟତି
ଶୀ	ଶେତେ	ଶୋଇଛି	ଶାୟି	ଶାୟୟତି
ଜନ୍	ଜାୟତେ	ଜନ୍ମହେଉଛି	ଜନି	ଜନୟତି
ବ୍ୟଥ୍	ବ୍ୟଥତେ	ପୀଡ଼ାହେଉଛି	ବ୍ୟଥି	ବ୍ୟଥୟତି
ରୁଦ୍	ରୋଦିତି	କାନ୍ଦୁଛି	ରୋଦି	ରୋଦୟତି
ନୃତ୍	ନୃତ୍ୟତି	ନାଚୁଛି	ନର୍ତ୍ତ	ନର୍ତ୍ତୟତି
ବିଦ୍	ବେଉଁ	ଜାଣୁଛି	ବେଦି	ବେଦୟତି
ହ୍ମ୍	ହ୍ମୟତେ	ଡାକୁଛି	ହ୍ମାୟି	ହ୍ମାୟୟତି
ବେ	ବୟତି	ବୁଣୁଛି	ବାୟି	ବାୟୟତି
ଅଦ୍	ଅଉଁ	ଖାଉଛି	ଆଦି	ଆଦୟତି
କୁନ୍	କୁନ୍ଦତି	କାନ୍ଦୁଛି	କୁନ୍ଦି	କୁନ୍ଦୟତି
ନଶ୍	ନଶ୍ୟତି	ନଷ୍ଟହେଉଛି	ନାଶି	ନାଶୟତି
ବିଶ୍	ବିଶତି	ପ୍ରବେଶକରୁଛି	ବେଶି	ବେଶୟତି
ଭିଦ୍	ଭିନଉଁ	ଭେଦକରୁଛି	ଭେଦି	ଭେଦୟତି
ଛିଦ୍	ଛିନଉଁ	ଛେଦନକରୁଛି	ଛେଦି	ଛେଦୟତି
ଭୁଜ୍	ଭୁଞ୍ଜେ	ଖାଉଛି	ଭୋଜି	ଭୋଜୟତି

ବହ୍	ବହତି	ବହନକରୁଛି	ବାହି	ବାହୟତି
ହ୍	ହରତି	ହରଣକରୁଛି	ହାରି	ହାରୟତି
ତୃ	ତରତି	ତରଣକରୁଛି	ତାରି	ତାରୟତି
ତ୍ୟଜ୍	ତ୍ୟଜତି	ତ୍ୟାଗକରୁଛି	ତ୍ୟାଜି	ତ୍ୟାଜୟତି
ରୁହ୍	ରୋହତି	ଆରୋହଣକରୁଛି	ରୋହି	ରୋହୟତି
ରୁହ୍	ରୋହତେ	ଗଜାଉଛି	ରୋପି	ରୋପୟତି
ରୁ / ବର୍	ରୁବାଡ଼ି/ରୁଡ଼େ/ବକ୍ତି	କହୁଛି	ବାଚି	ବାଚୟତି

ଉପଯୁକ୍ତ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକର ‘ଶିଚ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ଥ ‘ଇ’ର ଗୁଣ ହୋଇ ‘ଅୟ’ରେ ରୂପାନ୍ତର ଘଟିଛି । ଅନ୍ୟ କେତେକ ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତ ରୂପରେ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ (‘ପୁକ୍’ର ଆଗମ) ହୋଇଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ମୂଳଧାତୁ	ଅଶିଜନ୍ତ ରୂପ	ଅର୍ଥ	ଶିଜନ୍ତ ରୂପ	ଲଟ୍ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ରୂପ
ସ୍ଥା	ତିଷ୍ଠତି	ରହୁଛି	ସ୍ଥାପି	ସ୍ଥାପୟତି
ଦା	ଦଦାତି	ଦେଉଛି	ଦାପି	ଦାପୟତି
ଯା	ଯାତି	ଯାଉଛି	ଯାପି	ଯାପୟତି
ଜ୍ଞା	ଜ୍ଞାନାତି	ଜାଣୁଛି	ଜ୍ଞାପି	ଜ୍ଞାପୟତି / ଜ୍ଞପୟତି
ଧା	ଦଧାତି	ଧାରଣକରୁଛି	ଧାପି	ଧାପୟତି
ସ୍ନା	ସ୍ନାତି	ଗାଧୋଉଛି	ସ୍ନାପି	ସ୍ନାପୟତି / ସ୍ନପୟତି
ମା	ମାତି	ମାନନିର୍ଦ୍ଧାରଣକରୁଛି	ମାପି	ମାପୟତି
କ୍ରୀ	କ୍ରୀଣାତି	କିଣୁଛି	କ୍ରୀପି	କ୍ରୀପୟତି

କେତେକ ଉପସର୍ଗଯୁକ୍ତ ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତ ରୂପକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକର-

ଉପସର୍ଗଯୁକ୍ତ ଧାତୁ	ଅଶିଜନ୍ତ ରୂପ	ଅର୍ଥ	ଶିଜନ୍ତ ରୂପ	ଲଟ୍ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକ ବଚନରେ ରୂପ
ଆ-ଗମ୍	ଆଗଚ୍ଛତି	ଆସୁଛି	ଆଗମି	ଆଗମୟତି
ପରି-ଧା	ପରିଦଧାତି	ପିନ୍ଧୁଛି	ପରିଧାପି	ପରିଧାପୟତି
ଅଧ୍-ଇ	ଅଧ୍ୟେତି	ପଢୁଛି	ଅଧାପି	ଅଧାପୟତି
ପ୍ର-ଆପ୍	ପ୍ରାପ୍ନୋତି	ପାଉଛି	ପ୍ରାପି	ପ୍ରାପୟତି
ସମ୍-ଗ୍ରହ୍	ସଂଗୃହ୍ଣାତି	ସଂଗ୍ରହକରୁଛି	ସଂଗ୍ରାହି	ସଂଗ୍ରାହୟତି

ଶିଜନ୍ତ ଧାତୁର ଆତ୍ମନେପଦୀ ରୂପ ସେବ୍ ଧାତୁପରି ହୋଇଥାଏ । ଯଥା:- ପାଠୟତେ, ପାଠୟେତ, ପାଠୟତାମ୍, ଅପାଠୟତ, ପାଠୟିଷ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

କେତେକ ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତରେ ଅର୍ଥଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହିତ ବିକଳରୂପ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନସ୍ଥ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଚଳ୍ ଧାତୁ ଶିଜନ୍ତରେ ଉଭୟ ଚଳି ଓ ଚାଳି ହୋଇଥାଏ ।
 ପବନଃ ଲତାଂ ଚଳୟତି - ପବନ ଲତାକୁ ହଲାଇଛି ।
 ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜ୍ୟଂ ଚାଳୟତି - ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜ୍ୟ ଚଳାଇଛନ୍ତି ।
 ଅଶ୍ୱପାଳଃ ଅଶ୍ୱଂ ଚାଳୟତି - ଅଶ୍ୱପାଳକ ଅଶ୍ୱକୁ ଚଳାଇଛି ।
 ଏହିପରି- ସର୍ପଃ ଜନାନ୍ ଭୀଷୟତେ । ସାପ ଲୋକକୁ ଡରାଇଛି ।
 ମାତା କୁଞ୍ଚକୟା ବାଳଂ ଭୀୟୟତି - ମା' ଚାବି ଦେଖାଇ ପିଲାକୁ ଡରାଇଛନ୍ତି । (କୁଞ୍ଚକା- 'ଚାବି' ଏବଂ 'କୋଟିଆ'
 ସାପପରି ଏକ ବିଷହୀନ ଜଳଜୀବ)
 ମନେରଖ- କର୍ତ୍ତା ନିଜେ ଭୟର କାରଣ ହେଲେ ଶିଜନ୍ତରେ 'ଭୀଷୟତେ' ରୂପ ହୁଏ, ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତା ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା
 ଭୟଜାତ କରାଇଲେ 'ଭୀୟୟତି' ରୂପ ହୁଏ ।
 ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ତପଃ ସେଧୟତି - ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ତପଃ ସାଧନ କରୁଛନ୍ତି ।
 ପାଚକଃ ଅନ୍ନଂ ସାଧୟତି - ରୋଷେୟା ଭାତ ରାନ୍ଧୁଛି ।
 ମନେରଖ- ପରଲୋକ ପାଇଁ କର୍ମସାଧନ ହେଲେ 'ସିଧ୍' ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତରେ 'ସେଧୟତି' ଓ ଇହଲୋକପାଇଁ
 କର୍ମସାଧନରେ 'ସାଧୟତି' ରୂପ ହୁଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟକର-

ବ୍ୟାଧଃ ମୃଗାନ୍ ରଜୟତି - ଶିକାରୀ ମୃଗମାନଙ୍କୁ ମାରୁଛି ।
 ରଜକଃ ବସ୍ତ୍ରଂ ରଞ୍ଜୟତି - ଧୋବା ଲୁଗା ରଙ୍ଗ କରୁଛି ।
 ଗାୟକଃ ଜନାନ୍ ରଞ୍ଜୟତି - ଗାୟକ ଲୋକଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ କରୁଛି ।
 ଶିକାର କରିବା ଅର୍ଥରେ ରଜ୍ ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତରେ ରଜୟତି ଓ ରଙ୍ଗ କରିବା ତଥା ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବା ଅର୍ଥରେ
 ରଞ୍ଜୟତି ରୂପ ହୋଇଥାଏ ।

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାଳିକଃ ଜନାନ୍ ବିସ୍ମୟୟତେ ।
 ଯାଦୁକର ଲୋକଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରୁଛି ।
 ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାଳିକଃ ପୁରୁଲିକୟା ଜନାନ୍ ବିସ୍ମୟୟତି ।
 ଯାଦୁକର କଷ୍ଟେଇଦ୍ୱାରା ଲୋକଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରୁଛି ।
 ମନେରଖ- କର୍ତ୍ତା ନିଜେ ବିସ୍ମୟର କାରଣ ହେଲେ ବି-ସ୍ମି ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତରେ 'ବିସ୍ମୟୟତେ' ରୂପ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ
 ଦ୍ୱାରା ବିସ୍ମୟ ଜାତ କରାଇଲେ 'ବିସ୍ମୟୟତି' ରୂପ ହୁଏ । ଏହିପରି-

ବାଳକଃ ଗୀତଂ ନିଶମୟତି - ବାଳକ ଗୀତ ଶୁଣୁଛି ।
 ବାଳିକା ଚନ୍ଦ୍ରଂ ନିଶାମୟତି - ବାଳିକା ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଦେଖୁଛି ।
 ମନେରଖ- ଶୁଣିବା ଅର୍ଥରେ ନି-ଶମ୍ ଧାତୁର ଶିଜନ୍ତରେ 'ନିଶମୟତି' ଓ ଦେଖିବା ଅର୍ଥରେ 'ନିଶାମୟତି' ରୂପ
 ହୁଏ । ଏହା ଶିଜନ୍ତ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତୁରାଦିଗଣାୟ ଧାତୁପରି ସାଧାରଣ କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।
 କେତେକ ସାଧାରଣ ପ୍ରଚଳିତ ଧାତୁର ବିଭିନ୍ନ ଲକାରରେ ପରସ୍ମୈପଦ୍ୟ ଶିଜନ୍ତ ରୂପ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ଧାତୁ	ଲଟ୍	ଲଢ୍	ବିଧ୍ଲିଢ୍	ଲୋଟ୍	ଲୃଟ୍
ପଠ୍	ପାଠୟତି	ଅପାଠୟତ୍	ପାଠୟେତ୍	ପାଠୟତୁ	ପାଠୟିଷ୍ୟତି

ଗମ୍	ଗମୟତି	ଅଗମୟତ୍	ଗମୟେତ୍	ଗମୟତୁ	ଗମୟିଷ୍ୟତି
ଦୃଶ୍	ଦର୍ଶୟତି	ଅଦର୍ଶୟତ୍	ଦର୍ଶୟେତ୍	ଦର୍ଶୟତୁ	ଦର୍ଶୟିଷ୍ୟତି
ପା	ପାୟତି	ଅପାୟତ୍	ପାୟେତ୍	ପାୟତୁ	ପାୟିଷ୍ୟତି
ସ୍ଥା	ସ୍ଥାପୟତି	ଅସ୍ଥାପୟତ୍	ସ୍ଥାପୟେତ୍	ସ୍ଥାପୟତୁ	ସ୍ଥାପୟିଷ୍ୟତି
ନୀ	ନାୟତି	ଅନାୟତ୍	ନାୟେତ୍	ନାୟତୁ	ନାୟିଷ୍ୟତି
ଭୂ	ଭାବୟତି	ଅଭାବୟତ୍	ଭାବୟେତ୍	ଭାବୟତୁ	ଭାବୟିଷ୍ୟତି
କୃ	କାରୟତି	ଅକାରୟତ୍	କାରୟେତ୍	କାରୟତୁ	କାରୟିଷ୍ୟତି
ଦା	ଦାପୟତି	ଅଦାପୟତ୍	ଦାପୟେତ୍	ଦାପୟତୁ	ଦାପୟିଷ୍ୟତି
ଜ୍ଞା	ଜ୍ଞାପୟତି	ଅଜ୍ଞାପୟତ୍	ଜ୍ଞାପୟେତ୍	ଜ୍ଞାପୟତୁ	ଜ୍ଞାପୟିଷ୍ୟତି
ଶ୍ରୀ	ଶ୍ରୀବୟତି	ଅଶ୍ରୀବୟତ୍	ଶ୍ରୀବୟେତ୍	ଶ୍ରୀବୟତୁ	ଶ୍ରୀବୟିଷ୍ୟତି
ହନ୍	ଘାତୟତି	ଅଘାତୟତ୍	ଘାତୟେତ୍	ଘାତୟତୁ	ଘାତୟିଷ୍ୟତି
ଗ୍ରହ୍	ଗ୍ରାହୟତି	ଅଗ୍ରାହୟତ୍	ଗ୍ରାହୟେତ୍	ଗ୍ରାହୟତୁ	ଗ୍ରାହୟିଷ୍ୟତି
ପ୍ରୀ	ପ୍ରୀଣୟତି	ଅପ୍ରୀଣୟତ୍	ପ୍ରୀଣୟେତ୍	ପ୍ରୀଣୟତୁ	ପ୍ରୀଣୟିଷ୍ୟତି
ପତ୍	ପାତୟତି	ଅପାତୟତ୍	ପାତୟେତ୍	ପାତୟତୁ	ପାତୟିଷ୍ୟତି
ଲଭ୍	ଲମ୍ଭୟତି	ଅଲମ୍ଭୟତ୍	ଲମ୍ଭୟେତ୍	ଲମ୍ଭୟତୁ	ଲମ୍ଭୟିଷ୍ୟତି
ଶୀ	ଶାୟତି	ଅଶାୟତ୍	ଶାୟେତ୍	ଶାୟତୁ	ଶାୟିଷ୍ୟତି
ଭୂଜ୍	ଭୋଜୟତି	ଅଭୋଜୟତ୍	ଭୋଜୟେତ୍	ଭୋଜୟତୁ	ଭୋଜୟିଷ୍ୟତି

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ସଂସ୍କୃତଭାଷୟା ଅନୁବାଦଂ କୁରୁତ ।

- (କ) ମାଆ ଝିଅକୁ ଶେଯରେ ଶୁଆଉଛନ୍ତି ।
- (ଖ) ବାପା ପୁଅକୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖାଇବେ ।
- (ଗ) ମୁଁ ତୁମଦ୍ୱାରା ଫୁଲଗୁଡ଼ିକ ତୋଳାଇବି ।
- (ଘ) ରମା ସୀମାକୁ ନିଦରୁ ଉଠାଉଛି ।
- (ଙ) ମାମୁଁ ଆମକୁ ଗପ ଶୁଣାଇଲେ ।
- (ଚ) ସେମାନେ ତୁମକୁ କାହିଁକି ଡକାଇଛନ୍ତି ?
- (ଛ) ବାପା ରାମଦ୍ୱାରା ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ରଖାଉଛନ୍ତି ।
- (ଜ) ଗୁରୁମା' ତୁମକୁ ସାହିତ୍ୟ ପଢ଼ାଇବା ଉଚିତ ।
- (ଝ) ତୁମକୁ କିଏ ଲୁଗା ପିନ୍ଧାଇଛି ?

- (ଝ) ଆଜି ନାତୁଣୀକୁ ଗାଧୋଇଦେବେ ।
- (ଟ) ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଉତ୍ତର କରାଉଛନ୍ତି ।
- (ଠ) ନର୍ତ୍ତକ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ କରୁଛି ।
- (ଡ) ସରକାର ଜନତାଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରୁଛନ୍ତି ।
- (ତ) ଗୋବିନ୍ଦ ମୂଲିଆଦ୍ଵାରା ଜିନିଷପତ୍ର ବୁଝାଇଲେ ।
- (ଣ) ବଡ଼ଉତ୍ତମୀ ସାନଭାଇକୁ ନିୟମସବୁ ବୁଝାଇଦେବା ଉଚିତ ।

୨ । ଅଧୋଲିଖିତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତେନ ବାକ୍ୟରଚନଂ କୁରୁତ ।

ଅଧ୍ୟାପୟତି, ଭୀଷୟତେ, ରଜୟତି, ଦାପୟାମି, ଶ୍ରୀବୟସି, ଅଜ୍ଞାପୟତ, କ୍ରନ୍ଦୟେତ, ଜାଗରୟତି, ଘାତୟତୁ, ଅରୋଦୟତ୍ ।

୩ । ସ୍ତମ୍ଭମେଳନଂ କୁରୁତ ।

କ - ସ୍ତମ୍ଭ	ଖ - ସ୍ତମ୍ଭ
ଗୃହ୍ଣନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟ	ଦ୍ରାପୟନ୍ତି
ଲଭମାନଂ ପ୍ରେରୟାମି	ଅଦର୍ଶୟତ୍
ରୁଦନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟସି	ଗାପୟତୁ
ସ୍ନାନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟେତ୍	ଗ୍ରାହୟ
ପଶ୍ୟନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟତ୍	ରମୟିଷ୍ୟାମି
କୁର୍ବନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟନ୍ତି	ଲମ୍ଭୟାମି
ଗାୟନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟତୁ	ଚାରୟସି
ଚରନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟସି	ରୋଦୟସି
ରମନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟାମି	ସ୍ନାପୟେତ୍
ଜିହ୍ଵନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟନ୍ତି	କାରୟିଷ୍ୟନ୍ତି

୪ । ସଂଶୋଧନଂ କୁରୁତ ।

- (କ) ରଜକଃ ବସାଣି ରଜୟତି ।
- (ଖ) ବୀରଃ ଖଡ୍ଗେନ ଶତ୍ରୁନ୍ ଭୀଷୟତେ ।
- (ଗ) ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟାନ୍ ବ୍ୟାକରଣାନ୍ ଅଧ୍ୟାୟୟତି ।
- (ଘ) ନେତା ହସ୍ତଂ ଚାଳୟତି ।
- (ଙ) ଡ଼ କେନ ଖାତିକାନ୍ ଅକ୍ରାପୟ ?
- (ଚ) ଶିଶୁଃ ସଂଖ୍ୟାଃ ଗଣୟ ।
- (ଛ) ଗୃହସ୍ତୁଃ ଶ୍ରମିକୈଃ କାଷାନ୍ ଛିନତି ।

- (ଜ) ଡ଼ଂ ମାଂ କଥଂ ହସୟତି ?
- (ଝ) ଗାୟକଃ ଛାତ୍ରଂ ଗାୟନ୍ତୁ ।
- (ଞ) ଜନାଃ ମାର୍ଗେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭନାଂ ଘଟୟତି ।

୫ । ଶିକ୍ଷକରୂପାଣି ଲିଖତ ।

ଯଥା: ପଠତି = ପାଠୟତି

ଜାୟନ୍ତେ, ଲଭତେ, ଶେରତେ, ଗୃହ୍ଣାତି, ଅହନ୍, ପତତୁ, ପୂଜାମଃ, ଜୟନ୍ତି, ଜାନସି, ପଠେୟୁଃ

୬ । ନିର୍ଦ୍ଦେଶାନୁସାରେଣ ଶିକ୍ଷକରୂପାଣି ଲିଖତ ।

- କୃ- ବିଧିଲିତି ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷେକବଚନେ ।
- ସ୍ତ୍ନା- ଲୋଚି ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ବହୁବଚନେ ।
- କ୍ରୀ- ଲତି ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ବହୁ ବଚନେ ।
- ଗୈ- ଲତି ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ବହୁବଚନେ ।
- ଗ୍ରହ୍- ଲୁଚି ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଦ୍ୱିବଚନେ ।
- ଛିଦ୍- ଲୁଚି ଉତ୍ତମପୁରୁଷେକବଚନେ ।
- ଭୁଜ୍- ଲୋଚି ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ବହୁବଚନେ ।

୭ । ଅର୍ଥଭେଦଂ କୁରୁତ ।

- ରଜୟତି - ରଞ୍ଜୟତି ।
- ଭୀଷୟତେ - ଭୀୟୟତି ।
- ନିଶମୟତି - ନିଶାମୟତି ।
- ସାଧୟତି - ସେଧୟତି ।
- ଚଳୟତି - ଚାଳୟତି ।

୮ । ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଶୁଦ୍ଧମ୍ ଉତ୍ତରଂ ନିରୂପୟତ ।

- ଦଦତଂ ପ୍ରେରୟତି - (ଦଦୟତି, ଦାନୟତି, ଦାପୟତି)
- ଗଚ୍ଛନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟ - (ଗଚ୍ଛୟ, ଗାମୟ, ଗମୟ)
- କୁର୍ବନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟସି- (କରୋଷି, କାରୟସି, କର୍ତ୍ତୟସି)
- କ୍ରୀଣନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟତ୍- (ଅକ୍ରୀପୟତ୍, କ୍ରୀପୟତି, କ୍ରେତୟତି)
- ପଠନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟାମି- (ପଠୟାମି, ପାଠୟାମି, ପାଠାୟାମି)
- ପଶ୍ୟନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟେତ୍- (ଦର୍ଶୟତି, ଦର୍ଶୟେତ୍, ପଶେୟତ୍)
- ଶୁଶ୍ରୁନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟାମି- (ଶ୍ରୀବୟାମି, ଶ୍ରୀବୟାମି, ଶ୍ରୀବୟିଷ୍ୟାମି)

ସନନ୍ତ

ଇଚ୍ଛାର୍ଥକ ଧାତୁ

ଇଚ୍ଛାର୍ଥକ ଧାତୁ ଓ ତା'ର କର୍ମସ୍ଥାନୀୟ ଧାତୁର କର୍ତ୍ତା ଜଣେ ହୋଇଥିଲେ କର୍ମସ୍ଥାନୀୟ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ ବିକଳରେ ସନ୍ (ସ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ। ସନ୍ ଅନ୍ତରେ ଲାଗି ପଦ ଗଠିତ ହେଉଥିବାରୁ ପଦକୁ ସନନ୍ତ ପଦ (ସନ୍+ଅନ୍ତ=ସନନ୍ତ) କୁହାଯାଏ।

- ୧. ରାମଃ ପଠିତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି - ରାମଃ ପିପଠିଷତି ।
- ୨. ଲତା ଲଞ୍ଜୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି - ଲତା ଲିପ୍ସତେ ।

ପ୍ରଥମବାକ୍ୟରେ 'ପଠିତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି' ସ୍ଥାନରେ ବିକଳରେ 'ପିପଠିଷତି' ହୋଇଛି । ଏଥିରେ 'ପଠିତୁମ୍' ପଦ ପଠ ଧାତୁରୁ ଏବଂ 'ଇଚ୍ଛତି' ପଦ 'ଇଷ୍' ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । କର୍ମସ୍ଥାନୀୟ 'ପଠିତୁମ୍' ଏବଂ 'ଇଚ୍ଛତି' ଉଭୟର କର୍ତ୍ତା 'ରାମଃ' ହୋଇଥିବାରୁ 'ପଠ' ଧାତୁରୁ 'ସନ୍' ଲାଗି 'ପିପଠିଷ' ହେବାପରେ ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ 'ପିପଠିଷତି' ହୋଇଛି । (ପଠ+ସନ୍+ଶପ+ତିପ) । ଦ୍ୱିତୀୟବାକ୍ୟରେ 'ଲଞ୍ଜୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି' ସ୍ଥାନରେ ବିକଳରେ 'ଲିପ୍ସତେ' ହୋଇଅଛି । କର୍ମସ୍ଥାନୀୟ 'ଲଞ୍ଜୁମ୍' ଏବଂ 'ଇଚ୍ଛତି' ପଦର କର୍ତ୍ତା 'ଲତା' ହୋଇଥିବାରୁ 'ଲଞ୍' ଧାତୁରୁ 'ସନ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି 'ଲିପ୍ସ' ହେବାପରେ 'ଲିପ୍ସତେ' ପଦ (ଲଞ୍-ସନ୍+ଶପ+ତେ) ଗଠିତ ହୋଇଅଛି ।

ମନେରଖ - 'ସନନ୍ତ' ହେବାପୂର୍ବରୁ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ବା ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୋଇଥାଏ, ସନନ୍ତଧାତୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଆତ୍ମନେ ପଦୀ ବା ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । କେବଳ ଧାତୁର ରୂପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ଉଭୟପଦୀ ଧାତୁର ସନନ୍ତରୂପ ଉଭୟପଦୀ ହୋଇଥାଏ ।

କେତେକ ଧାତୁର ସନନ୍ତରେ ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ରୂପ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା । ଲକ୍ଷ୍ୟ କର---

ଧାତୁ	ସନନ୍ତରୂପ	ଲଟ୍ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ରୂପ
ପଠ	ପିପଠିଷ	ପିପଠିଷତି
ଗମ୍	ଜିଗମିଷ	ଜିଗମିଷତି
କୃ	ଚିକୀର୍ଷି	ଚିକୀର୍ଷିତି
ନୀ	ନିନୀଷ	ନିନୀଷତି
ଭୃ	ବୁଭୃଷ	ବୁଭୃଷତି
ଦା	ଦିପ୍	ଦିପ୍ତି
କ୍ରୀ	ଚିକ୍ରୀଷ	ଚିକ୍ରୀଷତି
ଗ୍ରହ୍	ଜିଗ୍ରୁଷ	ଜିଗ୍ରୁଷତି
ଧା	ଧ୍ୱସ୍	ଧ୍ୱସ୍ତି
ନମ୍	ନିନଂସ	ନିନଂସତି

ଅଦ୍	ଜିତସ୍	ଜିତସ୍ତି
ଗୈ	ଜିଗାସ	ଜିଗାସତି
ଆଠ୍	ଜପସ	ଜପସତି
ଘା	ଜିଘାସ	ଜିଘାସତି
ଦହ୍	ଦିଧସ	ଦିଧସତି
ଢ଼ି	ଢ଼ିତାସ	ଢ଼ିତାସତି
ରୁଦ୍	ରୁରୁଦିଷ	ରୁରୁଦିଷତି
ଭୀ	ବିଭୀଷ	ବିଭୀଷତି
ଛିଦ୍	ଚିଛିସ୍	ଚିଛିସ୍ତି
ତ୍ୟଜ୍	ତିତ୍ୟସ	ତିତ୍ୟସତି
ମୃ	ମୁମୂର୍ଷି	ମୁମୂର୍ଷିତି
ବିଦ୍	ବିବିଦିଷ	ବିବିଦିଷତି
ଭିଦ୍	ବିଭିସ୍	ବିଭିସ୍ତି
ଭୁଜ୍	ବୁଭୁଷ	ବୁଭୁଷତି
ଅସ୍	ବୁଭୁଷ	ବୁଭୁଷତି
ମୁଚ୍	ମୁମୁଷ	ମୁମୁଷତି
ପା	ପିପାସ	ପିପାସତି
ରୁହ୍	ରୁରୁଷ	ରୁରୁଷତି
ଲିଖ୍	ଲିଲେଖ୍ଷ	ଲିଲେଖ୍ଷତି
ନଶ୍	ନିନତ୍ଷ	ନିନତ୍ଷତି
ପ୍ରଜ୍	ପିପୃଜ୍ଞିଷ	ପିପୃଜ୍ଞିଷତି
ହୁ,ବଚ୍	ବିବସ	ବିବସତି
ସ୍ତା	ତିଷ୍ଠାସ	ତିଷ୍ଠାସତି
ହନ୍	ଜିଘାଂସ	ଜିଘାଂସତି
ସୃଜ୍	ସିସୃଷ	ସିସୃଷତି
ସିଚ୍	ସିସିଷ	ସିସିଷତି
ହା	ଜିହାସ	ଜିହାସତି
ଖାଦ୍	ଚିଖାଦିଷ	ଚିଖାଦିଷତି
ଗଣ୍	ଜିଗଣିଷ	ଜିଗଣିଷତି
କ୍ଷିପ୍	ଚିକ୍ଷିସ୍	ଚିକ୍ଷିସ୍ତି

ଚର	ଚିଚରିଷ	ଚିଚରିଷତି
ଜୀବ୍	ଜିଜୀବିଷ	ଜିଜୀବିଷତି
ଜି	ଜିଗୀଷ	ଜିଗୀଷତି
ଜୟ	ଜିଜପିଷ	ଜିଜପିଷତି
ଦନ୍ତ୍	ଦିନଷ	ଦିନଷତି
ନିନ୍	ନିନିନ୍ଦିଷ	ନିନିନ୍ଦିଷତି
ପର୍	ପିପଷ	ପିପଷତି
ଭ୍ରମ୍	ବିଭ୍ରମିଷ	ବିଭ୍ରମିଷତି
ଯା	ଯିଯାସ	ଯିଯାସତି
ରକ୍ଷ	ରିରକ୍ଷିଷ	ରିରକ୍ଷିଷତି
ବସ	ବିବସ୍	ବିବସ୍ତି
ସ୍ପର୍	ସ୍ପୁଷ୍ପସ	ସ୍ପୁଷ୍ପସତି
ହୁଷ୍	ଜିହ୍ଵିଷ	ଜିହ୍ଵିଷତି

ଆତ୍ମନେପଦୀ -

ଲଭ୍	ଲିପସ	ଲିପସତେ
ଜନ୍	ଜିଜନିଷ	ଜିଜନିଷତେ
ରମ୍	ରିରଂସ	ରିରଂସତେ
ରଭ୍	ରିପସ	ରିପସତେ
ବୁଧ୍	ବୁଭୁସ୍	ବୁଭୁସ୍ତେ
ଶୀ	ଶିଶୟିଷ	ଶିଶୟିଷତେ
ଅଧି-ଇ	ଅଧିଜିଗାଂସ	ଅଧିଜିଗାଂସତେ
ସେବ୍	ସିସେବିଷ	ସିସେବିଷତେ
ମୁର୍	ମୁମୁଷ	ମୁମୁଷତେ
ଇଷ୍	ଇଚିକ୍ଷିଷ	ଇଚିକ୍ଷିଷତେ
ଡୀ	ଡିଡ଼ୟିଷ	ଡିଡ଼ୟିଷତେ
ତିଜ	ତିତିଷ	ତିତିଷତେ
ତ୍ଵୈ	ତିତ୍ରାସ	ତିତ୍ରାସତେ
ବଧ୍	ବାଭସ୍	ବାଭସ୍ତେ
ମାନ୍	ମୀମାଂସ	ମୀମାଂସତେ
ୟଧ୍	ୟୁୟସ୍	ୟୁୟସ୍ତେ

କେତେକ ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

- ବାଳକଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଜିଗମିଷତି । (ଗତ୍ତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ଶିଶୁଃ ମୋଦକଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ବୁଭୁକ୍ଷତି । (ଭୋକ୍ତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ମୃଗଃ ଜଳଂ ପିପାସତି । (ପାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ତାପସଃ ବୈକୁଣ୍ଠେ ତିଷ୍ଠାସତି । (ସ୍ଥାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ବାଳିକା ଗୀତଂ ଜିଗାସତି । (ଗାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ବ୍ୟାଧଃ ପଶୁନ୍ ଜିଘାଂସତି । (ହନ୍ତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ମାତା ଅନ୍ନଂ ପିପସତି । (ପକ୍ତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ଶିଷ୍ୟଃ ଗୁରୁଂ ପିପୂକ୍ଷତି । (ପ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- କୃପଣଃ ଧନଂ ଲିସ୍ମତେ । (ଲବଧୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି)
- ଅହଂ ସମ୍ପତ୍ତି ଶିଶିୟିଷେ । (ଶିୟିତୁମ୍ ଇଚ୍ଛାମି)
- ତ୍ୱଂ ପିତରୌ ସିଷେବିଷସେ । (ସେବିତୁମ୍ ଇଚ୍ଛସି)

କେତେକ ଧାତୁର ସନନ୍ତରେ ପରସ୍ମୈପଦୀସ୍ଥାନରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ରୂପ ହୁଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର - ଜ୍ଞାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି = ଜିଜ୍ଞାସତେ । (ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛି)

ବାଳକଃ କିଂ ଜିଜ୍ଞାସତେ ?

ସ୍ମରତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି = ସୁସ୍ମରଣତେ । (ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି)

କନ୍ୟା ମାତରଂ ସୁସ୍ମରଣତେ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି = ଦିଦୃକ୍ଷତେ । (ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି)

ପରିବ୍ରାଜକଃ ସମୁଦ୍ରଂ ଦିଦୃକ୍ଷତେ ।

ଶ୍ରୋତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି = ଶୁଣୁଷତେ । (ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି)

ବୃଦ୍ଧଃ ପୁରାଣଂ ଶୁଣୁଷତେ ।

ଅନ୍ୟ କେତେକ ଧାତୁର ସ୍ୱାର୍ଥରେ 'ସନ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ, ଇଚ୍ଛାର୍ଥରେ ନୁହେଁ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର - କିତ୍+ସନ୍+ଶପ୍+ତିପ୍ = ଚିକିସ୍ତି (ଆରୋଗ୍ୟ କରୁଛି)

ବୈଦ୍ୟଃ ରୁଗଣଂ ଚିକିସ୍ତି ।

ଗୁପ୍+ସନ୍+ଶପ୍+ତେ = ଜୁଗୁସ୍ମତେ । (ଜୁଗୁଷା କରୁଛି)

ରାମଃ ଶ୍ୟାମାତ୍ ଜୁଗୁସ୍ମତେ ।

ତିକ୍+ସନ୍+ଶପ୍+ତେ = ତିତିକ୍ଷତେ । (ସହ୍ୟ କରୁଛି)

ବାଳକଃ ମିତ୍ରଂ ନ ତିତିକ୍ଷତେ ।

ବଧ୍+ସନ୍+ଶପ୍+ତେ = ବାଭସ୍ମତେ । (ନିନ୍ଦା କରୁଛି)

କୃପଣଃ ଦାତାରଂ ବାଭସ୍ୱତେ ।

ମାନ୍+ସନ୍+ଶପ୍+ତେ = ମାମାଂସତେ । (ନିଷ୍ପତ୍ତି କରୁଛି)

ସଭାପତିଃ ଆବେଦନଂ ମାମାଂସତେ ।

ସନନ୍ତ ଧାତୁ ସହିତ ଆ (ସା) ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି ବିଶେଷ୍ୟପଦ ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଯଥା - ପା + ସନ୍ + ଆ = ପିପାସା ।

ଭୁଜ୍ + ସନ୍ + ଆ = ବୁଭୁକ୍ଷା ।

ଦୃଶ୍ + ସନ୍ + ଆ = ଦିଦୃକ୍ଷା ।

ଜ୍ଞା + ସନ୍ + ଆ = ଜିଜ୍ଞାସା ।

ଜି + ସନ୍ + ଆ = ଜିଗୀଷା ।

ପଠ୍ + ସନ୍ + ଆ = ପିପଠିକ୍ଷା ।

ଲଭ୍ + ସନ୍ + ଆ = ଲିଭ୍ନା ଇତ୍ୟାଦି ।

ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ମମ ପିପାସା ବର୍ଜିତେ ।

ଶିଶୋଃ ବୁଭୁକ୍ଷା ଅସ୍ତି ।

ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ଜିଜ୍ଞାସାଂ ଗୁରୁଃ ଦୂରୟତି ।

ମମ କୋଶାର୍କମନ୍ଦିରସ୍ୟ ଦିଦୃକ୍ଷା ବର୍ଜିତେ ।

ଧନଲିଭ୍ନା କୁମାରୀଂ ନୟତି । ଇତ୍ୟାଦି ।

ମନେରଖ - 'ଆ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ସନନ୍ତପଦ 'ଲତା' ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।

ସନନ୍ତ ଧାତୁ ସହିତ 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗି କର୍ତ୍ତୃପଦ ଗଠିତ ହୁଏ । 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ 'ସାଧୁ' ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ ଛୋଇଥାଏ । କେତେକ 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି, ଦେଖ-

ଲଭ୍ + ସନ୍ + ଉ = ଲିପ୍ସୁ ।

ଜ୍ଞା + ସନ୍ + ଉ = ଜିଜ୍ଞାସୁ ।

ଜୀର୍ + ସନ୍ + ଉ = ଜିଜୀବିଷୁ ।

ବର୍ + ସନ୍ + ଉ = ବିବନ୍ଧୁ ।

ଦା + ସନ୍ + ଉ = ଦିସୁ ।

ମୃ + ସନ୍ + ଉ = ମୁମୂର୍ଷୁ ।

ମୂର୍ + ସନ୍ + ଉ = ମୁମୁକ୍ଷୁ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

ଧାର୍ମିକଃ ଈଶ୍ଵରଂ ଜିଜ୍ଞାସୁଃ ଭବତି ।

ଦୁର୍ବୃତ୍ତାଃ ଧନଂ ଲିସ୍ଵବଃ ଭବନ୍ତି ।

ତ୍ଵଂ କିଞ୍ଚିତ୍ ବିବସ୍ମୁଃ ଅସି ?

ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସଂସାରଂ ମୁମୁକ୍ଷୁଃ ଭବତି ।

ସର୍ବେ ସୁଖେନ ଜିଜ୍ଞାସିଷବଃ ସନ୍ତି ।

ପିତା ବସ୍ତ୍ରଂ ଚିକ୍ରାସ୍ମୁଃ ଆସୀତ୍ ।

ଛାତ୍ରାଃ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଚିକ୍ରାତିଷବଃ ସନ୍ତି । ଇତ୍ୟାଦି ।

ପଠ୍ ଧାତୁର ସନନ୍ତରୂପ ବିଭିନ୍ନଲକାରରେ ନିମ୍ନ ପରି ହୋଇଥାଏ, ଲକ୍ଷ୍ୟକର - ପିପଠିଷତି, ପିପଠିଷେତ୍, ପିପଠିଷତୁ, ଅପିପଠିଷତ୍, ପିପଠିଷସ୍ୟତି । ଏହିପରି ଅନ୍ୟ ଧାତୁମାନଙ୍କର ସନନ୍ତରୂପ କରାଯାଏ । ଲଭ୍ ଧାତୁର ସନନ୍ତରୂପ - ଲିସ୍ଵତେ, ଲିପ୍ସେତ, ଲିପ୍ସତାମ୍, ଅଲିସ୍ଵତ, ଲିସ୍ଵିଷ୍ୟତେ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ସଂସ୍କୃତଭାଷଣା ଅନୁବାଦଂ କରୁତ -

- (କ) ଛାତ୍ରମାନେ ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି ।
- (ଖ) ହରି ରହସ୍ୟ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି ।
- (ଗ) ମୁଁ ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ।
- (ଘ) ମାଆ ଦହି ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି ।
- (ଙ) କେତେକ ଲୋକ ଘରେ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ।
- (ଚ) ଝିଅମାନେ ନାଚିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି ।
- (ଛ) ଗାୟକଦୁହେଁ ଶାସ୍ତ୍ରାୟସଙ୍ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ ।
- (ଜ) ପିଲାଟି ଘରକୁ ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବ ।
- (ଝ) ନେତାମାନେ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବା ଉଚିତ ।
- (ଞ) ତୁମ୍ଭେମାନେ ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କର ।
- (ଟ) ଲୋକମାନେ ଗାଁରେ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିପାରନ୍ତି ।
- (ଠ) ଶିଶୁଦୁଇଟି ଶୋଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି ।
- (ଡ) ସାଧୁମାନେ ସଂସାର ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି ।
- (ଡ଼) ଆମେ ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ନେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛୁ ।
- (ଣ) ତୁମେ ଚିଠିଟିଏ ଲେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲ ।

୨। ଏକପଦେନ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶୟତ -

ପଞ୍ଜୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି । ପାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛସି । ଜ୍ଞାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛାମଃ ।
ବଞ୍ଜୁମ୍ ଇଚ୍ଛେତ୍ । ଦାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛା । ଶ୍ରେତୁମ୍ ଏଚ୍ଛତ୍ ।
ଦ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ ଇଚ୍ଛା । ଗ୍ରହୀତୁମ୍ ଇଚ୍ଛା । ନେତୁମ୍ ଇଚ୍ଛଃ ।

୩। ଅଧୋଲିଖିତପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତେନ ବାକ୍ୟାନି ରଚୟତ -

ରୁରୁଦିଷତି, ଜିହ୍ୱସିଷତି, ମାମାଂସତେ, ଯୁଯୁସ୍ତେ, ବିବକ୍ଷତି, ଶୁଶ୍ରୁଷତାମ୍, ଅଯିଯାସତ, ପିପୂଛିଷତି ।

୪। ସଂଶୋଧନଂ କୁରୁତ -

- (କ) ବାଳକଃ ପିତରଂ ଦିଦୃକ୍ଷତି ।
- (ଖ) ଛାତ୍ରଃ ପୁରସ୍କାରଂ ଲିଖତି ।
- (ଗ) ରମା ପୁଷ୍ପାଣି ଜିଦ୍ରାସତେ ।
- (ଘ) ମାତୁଳଃ ବିଦେଶଂ ଯିଯାସତେ ।
- (ଙ) ଯନ୍ତ୍ରୀ ମନ୍ଦିରଂ ମିସ୍ତେ ।
- (ଚ) ତଦ୍ୱରଃ ଧନଂ ଜିହ୍ୱୀଷିତେ ।
- (ଛ) ଦାତାରଃ ଦରିଦ୍ରୋଭ୍ୟଃ ଧନଂ ଦିସ୍ତତି ।
- (ଜ) ବୃକ୍ଷଃ ବିଦ୍ୟାଳୟେ ପିପଠିଷତଃ ।
- (ଝ) ଅହଂ ବସଂ ତିତ୍ୟକ୍ଷସି ।
- (ଞ) ଦ୍ଵଂ କିଂ ଚିକ୍ରୀକ୍ଷତି ।
- (ଟ) ଅଗ୍ନିଃ ଗୃହଂ ଦିଧକ୍ଷତେ ।

୫। ସ୍ତମ୍ଭନେଳନଂ କୁରୁତ-

କ୍ରସ୍ତମ୍ଭଃ

କର୍ତ୍ତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି
ଦାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତି
ନେତୁମ୍ ଇଚ୍ଛେତ୍
ଜୀବିତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତୁ
ଜ୍ଞାତୁମ୍ ଏଚ୍ଛତ୍
ପାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛାମଃ
ବଞ୍ଜୁମ୍ ଇଚ୍ଛା
ଶ୍ରେତୁମ୍ ଇଚ୍ଛଃ
ସ୍ମାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛା
ଆପ୍ତୁମ୍ ଇଚ୍ଛସି
ଅଧ୍ୟାତୁମ୍ ଇଚ୍ଛତୁ

ଖସ୍ତମ୍ଭଃ

ଇଦସସି
ଶୁଶ୍ରୁଷୁଃ
ଅଧିଜିଗାଂସତାମ୍
ଚିକୀର୍ଷତି
ବିବକ୍ଷା
ଦିଦସନ୍ତି
ନିନୀଷେତ୍
ତିଷ୍ଠାସା
ପିପାସାମଃ
ଜିଜୀବିଷତୁ
ଅଜିଜ୍ଞାସତ୍

୭। ସନନ୍ତରୂପାଣି ଲିଖତ -

ବଦ୍ - ଲଟ୍‌ଲକାର ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ବହୁବଚନେ ।

ଲିଖ୍ - ଲଟ୍‌ଲକାର ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ଦ୍ୱିବଚନେ ।

ମୃ - ବିଧିଲିଙ୍ଗ ଲକାର ଉତ୍ତମପୁରୁଷ - ଏକବଚନ ।

ଡ଼ୀ - ଲଟ୍‌ଲକାର ପ୍ରଥମପୁରୁଷ - ଏକବଚନ ।

ଦନ୍‌ଶ୍ - ଲୋଟ୍ ଲକାର ଉତ୍ତମପୁରୁଷ ବହୁବଚନେ ।

ପ୍ରଞ୍ଜ - ଲଟ୍ ଲକାର ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ବହୁବଚନେ ।

ପଠ୍ - ବିଧିଲିଙ୍ଗ ଲକାର ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଦ୍ୱିବଚନେ ।

୭। ମୂଳଧାତୁ ନିରୂପଣତ-

ଲିସ୍ତେ, ବିବସ୍ତି, ଶୁଶ୍ରୁଷ୍ତେ, ଯିଯାସେତ, ଦିଧାବିଷତି, ନିନାଷତୁ, ବୁଭୁକ୍ଷତି, ତିତିଷତେ ।

ଯତ୍ନ ଧାତୁ ପ୍ରକରଣ

କ୍ରିୟାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ବା ବାରମ୍ବାର କରିବା ଅର୍ଥରେ ଧାତୁରେ ଯତ୍ (ଯ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗେ । ଯତ୍ନ ହେଲେ ଧାତୁର ଦ୍ଵିତ୍ଵ ହୁଏ । ଶିର୍ ଓ ସନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାତୁରୁ ହୋଇପାରେ ମାତ୍ର ଯତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାତୁରୁ ହୁଏ ନାହିଁ ।

୧ । ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଆଦିରେ ଥିବା ଏକସ୍ଵର ବିଶିଷ୍ଟ ଧାତୁରୁ ପୁନଃ ପୁନଃ ବା ଅତିଶୟ ଅର୍ଥରେ ଯତ୍ (ଯ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିକଳରେ ହୁଏ । ଏହି ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ।

ଯଥା - ଭୁ + ଯତ୍ (ଯ) = ବୋଭୁୟ + ତେ = ବୋଭୁୟତେ

(ପୁନଃ ପୁନଃ ଅତିଶୟେନ ବା ଭବତି) । ଯତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ (ଦେଶ-ଉଭେ ଅଭ୍ୟସ୍ତମ୍ । 6.1.5)

ହୁଏ ଏବଂ ଯାବତୀୟ ଅଭ୍ୟସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

୨ । ଦୁଇ ସ୍ଵରବିଶିଷ୍ଟ ସୂତ, ସୂତ୍ର ଓ ମୂତ୍ର ଧାତୁରୁ ଏବଂ ସ୍ଵରାଦି ଅଟ, ଅଶ୍ ଧାତୁରୁ ମଧ୍ୟ ଯତ୍ ହୁଏ । ଯଥା- ସ୍ଵର୍ - ସୋସ୍ଵର୍ୟତେ, ସୂତ୍ର - ସୋସୂତ୍ର୍ୟତେ, ମୂତ୍ର - ମୋମୂତ୍ର୍ୟତେ, ଅଟ - ଅଟାଟ୍ୟତେ, ଅଶ୍ - ଅଶାଶ୍ୟତେ ।

୩ । ଗତ୍ୟର୍ଥକ ଧାତୁରୁ କେବଳ କୌଚିଲ୍ୟ ବା ବକ୍ତୃତା ଅର୍ଥରେ ବିକଳରେ ଯତ୍ ହୁଏ । ପୁନଃ ପୁନଃ ବା ଅତିଶୟ ଅର୍ଥରେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - କୁଚିଲମ୍ ଅଟତି = ଅଟାଟ୍ୟତେ, କୁଚିଲଂ ଗଚ୍ଚତି = ଗଚ୍ଚାଟ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୪ । ଯତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଧାତୁର ପୂର୍ବଭାଗର ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା ଶୁର୍ - ଶୋଶୁର୍ୟତେ, ଦୀପ୍ - ଦେଦୀପ୍ୟତେ, ଲୁପ୍ - ଲୋଲୁପ୍ୟତେ, ଭୁଜ୍ - ବୋଭୁଜ୍ୟତେ, ଲିଖ୍ - ଲେଲିଖ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୫ । କେତେକ ଯତ୍ନ ଧାତୁର ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ରୂପ -

ଦା - ଦେଦୀୟ - ଦେଦୀୟତେ

ସ୍ଵ - ସାସ୍ଵର୍ଯ୍ୟ - ସାସ୍ଵର୍ଯ୍ୟତେ

ହନ୍ - ଜେହ୍ନୀୟ - ଜେହ୍ନୀୟତେ

ହନ୍ (ଗତି) - ଜଘନ୍ୟ - ଜଘନ୍ୟତେ

ନୃତ୍ - ନରୀନୃତ୍ୟ - ନରୀନୃତ୍ୟତେ

ଗ୍ରହ - ଜରୀଗ୍ରହ୍ୟ - ଜରୀଗ୍ରହ୍ୟତେ

ପ୍ରଞ୍ଜ - ପରୀପ୍ରଞ୍ଜ୍ୟ - ପରୀପ୍ରଞ୍ଜ୍ୟତେ

ଶୀ - ଶାଶୟ୍ୟ - ଶାଶୟ୍ୟତେ

ଜ୍ଞଲ୍ - ଜାଜ୍ଞଲ୍ୟ - ଜାଜ୍ଞଲ୍ୟତେ ।

ନୀ - ନେନୀୟ - ନେନୀୟତେ

ରୁଦ୍ - ରୋରୁଦ୍ୟ - ରୋରୁଦ୍ୟତେ

କୃ - ଚେକ୍ରୀୟ - ଚେକ୍ରୀୟତେ

ପା - ପେପୀୟ - ପେପୀୟତେ

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଏକପଦୀ କୁରୁତ ।

(ଭୃଶଂ) ପୁନଃ ପୁନର୍ବା ପତତି । ପୁନଃ ପୁନର୍ଭବତି । କୁଚିଲମ୍ ଅଟତି । ପୁନଃ ପୁନଃ (ଅତିଶୟେନ ବା) ହରତି । ପୁନଃ ପୁନଃ ଜାୟତେ । ପୁନଃ ପୁନଃ ପୃଚ୍ଛତି । ପୁନଃ ପୁନଃ ପଶ୍ୟତି । ଅତିଶୟେନ ରୋଦିତି ।

୨ । ଯତ୍ନଧାତୁରୁପୈଃ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନାନି ପୂରୟତ । (ଲଟ୍-ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷୈକବଚନେ)

(କ) ବାଳକାଃ ରାମଂ ---- (ଗମ୍)

(ଖ) କୃଷ୍ଣଃ ଗଣିତଂ ----- (ପଠ୍)

(ଗ) ଅଗ୍ନିଃ ଯଜ୍ଞଶାଳାୟାଂ ---- (ଜ୍ଞଲ୍)

(ଘ) ସୀତା ଜଳଂ ----- (ପା)

(ଙ) ଶିକ୍ଷକଃ ସ୍ଵମତଂ ---- (ବଦ୍)

ନାମଧାତୁ ପ୍ରକରଣ

ନାମ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶେଷ୍ୟ - ବିଶେଷଣାଦି ବାଚକ ଶବ୍ଦ ଯେଉଁ ଧାତୁର ଅଂଶ ତାହା ନାମଧାତୁ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ- ଶଫରୀ ଫରଫରାୟତେ । (ଛୋଟ ମାଛ ଫରଫର ହୁଏ) ଫରଫର - ଫରଫରାୟତେ । ସୁବନ୍ଧ ପ୍ରାତିପଦିକରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ କ୍ୟର୍, କ୍ୟର୍ ଓ କିପ୍ ପ୍ରଭୃତି ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରକୃତି ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମୁଦାୟର ଧାତୁସଂଜ୍ଞା ହେବା ସହିତ ‘ସୁପୋ ଧାତୁପ୍ରାତିପଦିକୟୋଃ’ (ଅଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀ - ୨/୪/୭୧) ସୂତ୍ର ବଳରେ ସୁପ୍ ବିଭକ୍ତିର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା - ଚନ୍ଦ୍ରଃ + କ୍ୟର୍ = ଚନ୍ଦ୍ରାୟ । ସୁଖମ୍ + କ୍ୟର୍ = ସୁଖାୟ । ନାମଧାତୁର ରୂପସିଦ୍ଧି ଭାଦି-ଗଣାୟ ଧାତୁର ରୂପସିଦ୍ଧି ସଦୃଶ ।

୧ । କର୍ମବୋଧକ ସୁବନ୍ଧରୁ ନିଜ ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ ‘କ୍ୟର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିକଳରେ ହୁଏ । ‘କ୍ୟର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଅ-କାର ବା ଆ-କାରର ‘ଇ’ ହୁଏ । ‘କ୍ୟର୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଧାତୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । (କ୍ୟାଚି ଚ - ୭/୪/୩୩)

ଉଦାହରଣ - ପୁତ୍ରମ୍ + କ୍ୟର୍ (ୟ) = ପୁତ୍ରାୟ + ତିପ୍ (ତି) = ପୁତ୍ରାୟତି ।

ଗୋବିନ୍ଦଃ ପୁତ୍ରାୟତି (ଗୋବିନ୍ଦଃ ଆତ୍ମନଃ ପୁତ୍ରମ୍ ଇଚ୍ଛତି) ।

ସେହିପରି ମାଳାମ୍ + କ୍ୟର୍ = ମାଳାୟତି ।

ଏଠାରେ ବାକ୍ୟର କର୍ତ୍ତା ଗୋବିନ୍ଦ ନିଜପାଇଁ ପୁଅଟିଏ କାମନା କରିବା ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି । ଅନ୍ୟ କାହାରି ପୁଅଟିଏ ହେଉ ବୋଲି ଇଚ୍ଛା କଲେ କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେବ ନାହିଁ । ଯଥା - ଗୋବିନ୍ଦଃ ରାମସ୍ୟ ପୁତ୍ରମ୍ ଇଚ୍ଛତି । ମାତ୍ରପ୍ରକୃତିକ ସୁବନ୍ଧରୁ କ୍ୟର୍ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - କିମିଚ୍ଛତି ।

୨ । କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ‘ଇ’ ର ‘ଇ’ ‘ଉ’ ର ‘ଉ’, ‘ର’ ର ‘ରା’, ‘ଓ’ ର ‘ଅବ୍’ ଏବଂ ‘ଐ’ ର ‘ଆବ୍’ ହୁଏ । ଯଥା - କବି - କବାୟତି, ସାଧୁ - ସାଧୁୟତି, କର୍ତ୍ତୁ - କର୍ତ୍ତୁୟତି, ଗୋ - ଗବ୍ୟତି, ନୌ - ନାବ୍ୟତି ।

୩ । କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ‘ନ୍’ ର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା -

ରାଜନ୍ + କ୍ୟର୍ + ତିପ୍ = ରାଜ + ଯ + ତି = ରାଜାୟତି ।

୪ । କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ‘ଅ’ କାରର - ଆ/ଇ ହୁଏ ।

ଯଥା ଅଶନ ଶବ୍ଦରୁ ବୁଭୁକ୍ଷା ଅର୍ଥରେ - ବୁଭୁକ୍ଷୁଃ ଅଶନାୟତି ।

(ସଦ୍ୟଃ ଭୋକ୍ତୁମ୍ ଅଶନମ୍ ଇଚ୍ଛତି) ମାତ୍ର କିଛିକାଳ ପରେ ଭୋଜନେଚ୍ଛା ବୁଝାଇଲେ - ବୁଭୁକ୍ଷୁଃ ଅଶନାୟତି । ସେହିପରି ଉଦକ ଶବ୍ଦରୁ ପାନ ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ - ଉଦନୟତି ତୃଷାର୍ଥଃ । ମାତ୍ର ସ୍ନାନ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଇଚ୍ଛାରେ - ଉଦକାୟତି । ସେହିପରି ଧନ ଶବ୍ଦରୁ ଲୋଭ ଅର୍ଥରେ - ଧନାୟତି (ଧନେ ସତ୍ୟପି ଧନମ୍ ଇଚ୍ଛତି) । ମାତ୍ର ଦରିଦ୍ରଃ ଧନାୟତି ଏଠାରେ ଲୋଭ ବଦଳରେ ଧନାଭାବପୂରଣେଚ୍ଛା ବିଦ୍ୟମାନ ।

୫ । କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯେଉଁ ଅର୍ଥରେ ହୁଏ କାମ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅର୍ଥରେ ହୁଏ ।

ଯଥା - ବୀରଃ ରଣକାମ୍ୟତି (ଆତ୍ମନଃ ରଣମ୍ ଇଚ୍ଛତି) ।

ସର୍ବଃ ଯଶସ୍ତାମ୍ୟତି । ଯାଜ୍ଞିକଃ ସର୍ପିଷ୍ଟାମ୍ୟତି ।

- ୬। କର୍ମ ବା ଅଧିକରଣବୋଧକ ଉପମାନବାଚକ ପଦରୁ ଆଚରଣ ବା ବ୍ୟବହାର ଅର୍ଥରେ କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।
 ଯଥା - ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟଂ ପୁତ୍ରୀୟତି (ପୁତ୍ରମ୍ ଇବ ଆଚରତି ବ୍ୟବହରତି ବା) । ଏଠାରେ ପୁତ୍ର କର୍ମ ଏବଂ ଉପମାନ ।
 ସାଧୁଃ କୁଟୀରେ ପ୍ରାସାଦୀୟତି । ଏଠାରେ ପ୍ରାସାଦ ଅଧିକରଣ ଓ ଉପମାନ ।
 ପୁତ୍ରଃ ଇବ ଆଚରତି - ପୁତ୍ରୀୟତେ । (ନିଜେ ପୁଅ ପରି ଆଚରଣ କରୁଛି)
- ୭। ନମସ୍ ଶବ୍ଦରୁ ପୁଜା କରିବା ଓ ବରିବସ୍ ଶବ୍ଦରୁ ସେବା କରିବା ଅର୍ଥରେ କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।
 ଯଥା - ଦେବାନ୍ ନମସ୍ୟତି (ପୁଜୟତି) । (ନମଃ କରୋତି = ନମସ୍ୟତି)
 ଗୁରୁନ୍ ବରିବସ୍ୟତି (ସେବତେ) । (ବରିବଃ (ସେବାଂ) କରୋତି = ବରିବସ୍ୟତି ।
- ୮। କର୍ତ୍ତା ଉପମାନ ହୋଇଥିଲେ ତହିଁରୁ ଆଚରଣ ଅର୍ଥରେ କ୍ୟର୍ (ମ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ନାମଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦ୍ୟା । ଯଥା - କ୍ରୀଡ଼ସୁ ବାଳକେଷୁ ଏକଃ କୃଷ୍ଣାୟତେ (କୃଷ୍ଣ ଇବ ଆଚରତି), ଅପରେ ଗୋପାୟତେ । (ଗୋପା ଇବ ଆଚରତି) । ଏଠାରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପ କର୍ତ୍ତା ଏବଂ ଉପମାନ ।
- ୯। ଆଚରଣ ଅର୍ଥରେ ସବୁ ପ୍ରାତିପଦିକରୁ କ୍ୱିପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିକଳରେ ହୁଏ । କ୍ୱିପ୍ ର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ ହୁଏ ଓ କ୍ୱିବନ୍ତ ଧାତୁ ପରସ୍ମେପଦ୍ୟା ହୁଏ । ଯଥା - ଅସ୍ମିନ୍ ନାଟକେ ଧନଞ୍ଜୟଃ କୃଷ୍ଣତି (କୃଷ୍ଣ ଇବ ଆଚରତି) ମାଧବଃ ନନ୍ଦତି (ନନ୍ଦଇବ ଆଚରତି) । ସେହିପରି-
 ମାଳା ଇବ ଆଚରତି = ମାଳାତି
 କବିଃ ଇବ ଆଚରତି = କବୟତି
 ଶ୍ରୀଃ ଇବ ଆଚରତି = ଶ୍ରୟତି
 ପିତା ଇବ ଆଚରତି = ପିତରତି
 ମାତା ଇବ ଆଚରତି = ମାତରତି
 ଗୁରୁଃ ଇବ ଆଚରତି = ଗୁରବତି
- ୧୦। କର୍ମ ରୂପେ ଥିବା ବାଷ୍ପ, ଉଷ୍ମନ୍ ଓ ଫେନ ଶବ୍ଦରୁ ଉଦ୍‌ବନ୍ଦନ ଅର୍ଥରେ ବିକଳରେ କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା - ଶିଶୁଃ ବାଷ୍ପାୟତେ (ଲୋତକମ୍ ଉଦ୍‌ବନ୍ଦତି=କ୍ରୟତି) । ସେହିପରି ଉଷ୍ମାୟତେ ପର୍ବତଃ । ଫେନାୟତେ ଘୋଟକଃ ।
- ୧୧। କର୍ମଦ୍ୱିତୀୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ (ଧ୍ୱନି), ବୈର, କଳହ, ସୁଦିନ, ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଶବ୍ଦରୁ ବିକଳରେ କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା - ଶବ୍ଦଂ କରୋତି = ଶବ୍ଦାୟତେ ଏହିପରି ବୈରାୟତେ, କଳହାୟତେ, ସୁଦିନାୟତେ ଓ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନାୟତେ ।
- ୧୨। କର୍ତ୍ତା ନିଜେ ସୁଖ ଦୁଃଖାଦି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ କର୍ମଦ୍ୱିତୀୟାନ୍ତ ସୁଖ ଦୁଃଖ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ କ୍ୟର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା-
 ରାମଃ ସୁଖାୟତେ ଦୁଃଖାୟତେ ବା (ସୁଖଂ ଦୁଃଖଂ ବା ଅନୁଭବତି ରାମଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ) ।
- ୧୩। କେତେକ ଶବ୍ଦରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ଶିର୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।
 ବ୍ରତ + ଶିର୍ = ବ୍ରତୟତି - ଅଶ୍ୱାତି/ବର୍ଜୟତି
 ସଂବସ୍ତ + ଶିର୍ = ସଂବସ୍ତୟତି - ଆହ୍ୱାଦୟତି
 ଘଟ + ଶିର୍ = ଘଟୟତି - ଘଟଂ କରୋତି / ଅୟଂ ଘଟଃ ଇତି ଘୋଷୟତି ।
 ଉପଶ୍ଳୋକ + ଶିର୍ = ଉପଶ୍ଳୋକୟତି - ଷ୍ଟୋତି ଶ୍ଳୋକେନ
 ଦୂର + ଶିର୍ = ଦୂରୟତି - ଦୂରଂ କରୋତି ।
 ଅନ୍ତକ + ଶିର୍ = ନେଦୟତି - ଅନ୍ତକଂ କରୋତି ।
 ସତ୍ୟ + ଶିର୍ = ସତ୍ୟାପୟତି / ସତ୍ୟାପୟତେ - ସତ୍ୟମ୍ ଆଚଷ୍ଟେ (କଥୟତି) କରୋତି ବା ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ଏକପଦୀ କୁରୁତ

ଆତ୍ମନଃ ଯଶଃ ଇଚ୍ଛତି । ପ୍ରାସାଦେ ଇବ ଆଚରତି । ସତ୍ୟମ୍ ଆଚଷ୍ଠେ । ଲୋଭାତ୍ ଧନମ୍ ଇଚ୍ଛତି । ସ୍ଥାନାର୍ଥମ୍ ଉଦକମ୍ ଇଚ୍ଛତି । ଗୋପ ଇବ ଆଚରତି । ମିଶ୍ରଂ କରୋତି ।

୨ । ଅର୍ଥଭେଦଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟତ ।

ପୁତ୍ରୀୟତି - ପୁତ୍ରୀୟତେ, ଅଶନୀୟତି - ଅଶନୀୟତେ,
ଉଦନୀୟତି - ଉଦନୀୟତେ, ଧନୀୟତି - ଧନୀୟତେ ।

୩ । ସଂଶୋଧୟତ ।

ରକ୍ଷିଃ ବନେ ତପାତି । ଘୋଟକଃ ଫେନୟତି ।
ରାମଃ ଅଦ୍ୟ ଚପଳାୟତି । ପରସ୍ତ୍ରୟଂ ମା ତ୍ରାୟତେ ।

୪ । ପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ବାକ୍ୟାନି ରଚୟତ ।

ହରିଶାୟତେ, ପୁତ୍ରୀୟତି, ଧନକାମ୍ୟତି, ସୁଖୀୟତେ ।

୫ । ଉକ୍ତଲଭାଷୟା ଅନୁବଦତ ।

(କ) ପ୍ରାସାଦୀୟତି ଯଃ କୃତ୍ୟାଂ ପର୍ଯ୍ୟଙ୍ଗୀୟତି ମଞ୍ଚକେ ।
ତସ୍ୟ ସନ୍ତୋଷଶାଳସ୍ୟ କୁବ୍ଜିକାପ୍ୟସ୍ତରାୟତେ ।।

(ଖ) ବହିଷ୍ଠସ୍ୟ ଜଳାୟତେ ଜଳନିଧୁଃ କୁଲ୍ୟାୟତେ ତତ୍ସଖା-
ନ୍ଦେରୁଃ ସ୍ଵକ୍ଷିଳାୟତେ ମୃଗପତିଃ ସଦ୍ୟଃ କୁରଙ୍ଗାୟତେ ।
ବ୍ୟାଳୋ ମାଲ୍ୟଗୁଣାୟତେ ବିଷରସଃ ପୀୟୂଷବର୍ଷାୟତେ
ଯସ୍ୟାଙ୍ଗୋଽଶ୍ଵଲଲୋକବଲ୍ଲଭତରଂ ଶାଳଂ ସମୁଦ୍ଗାଳତି ।।

(ଗ) ବଧୂରୟତି କର୍ଣ୍ଣବିବରଂ ବାଟଂ ମୂକୟତି ନୟନମନ୍ଦୟତି ।
ବିକୃତୟତି ଗାତ୍ରୟଷ୍ଠିଂ ସମ୍ପଦରୋଗୋଽୟମଦଭୁତୋ ରାଜନ୍ ।।

ପରସ୍ନେପଦ - ବିଧାନ

ଧାତୁ ତିନିପ୍ରକାର - ଆତ୍ମନେପଦା, ପରସ୍ନେପଦା ଓ ଉଭୟପଦା । କିନ୍ତୁ ବିଶେଷ-ବିଧାନ ଅନୁସାରେ ଉଭୟପଦା ଧାତୁରୁ କେବଳ ଆତ୍ମନେପଦ ହେବା ବା ପରସ୍ନେପଦ ହେବା, ଆତ୍ମନେପଦା ଧାତୁରୁ ପରସ୍ନେପଦ ହେବା ଓ ପରସ୍ନେପଦା ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହେବା ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା- ରମ୍ - ପରସ୍ନେପଦ କିନ୍ତୁ ସଂଗମ୍ - ଆତ୍ମନେପଦ ଏବଂ ଶାସ୍ - ପରସ୍ନେପଦ କିନ୍ତୁ ଆଶାସ୍ - ଆତ୍ମନେପଦ । ରାମାୟଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଅବଶ୍ୟ ବ୍ୟୁତ୍କ୍ରମରେ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା- ମନୁଷ୍ୟାଣାଂ ସହସ୍ରସ୍ତୁ କର୍ଣ୍ଣିଦ୍ ଯତତି (ଯତତେ) ସିଦ୍ଧୟେ । ବିଜେଷ୍ୟତି (ବିଜେଷ୍ୟତେ) ରଣେ କର୍ଣ୍ଣମିତି ମେ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ, ନ ନିଦ୍ରାମ୍ ଅଲଭତ୍ (ଅଲଭତ) ନିଶି । ଏସବୁ ଆର୍ଷ ହେତୁ ଏଠାରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ନୁହେଁ ।

୧ । ଅନୁ ଓ ପରା-ପୂର୍ବକ କୁ ଧାତୁ ପରସ୍ନେପଦା ହୁଏ ।

ଯଥା - ଶିଶବଃ ଅନ୍ୟାନ୍ ଅନୁକୂର୍ବତି ।

ଅୟଂ ପରମତଂ ପରାକରୋତି (ଖଣ୍ଡୟତି) ।

୨ । ବି, ପରି, ଉପ ଓ ଆ ଉପସର୍ଗପୂର୍ବକ ରମ୍ ଧାତୁରୁ ପରସ୍ନେପଦ ହୁଏ ।

ଯଥା - ତ୍ୱଂ ପାପାଦ୍ ବିରମ ।

ପ୍ରାନ୍ତରେ ବାଳକାଃ ପରିରମନ୍ତି (କ୍ରୀଡନ୍ତି) ।

ସାଧବଃ କୁଟୀରେଽପି ଆରମନ୍ତି (ସୁଖମନୁଭବନ୍ତି) ।

ଯଜ୍ଞଦତ୍ତଃ ଦେବଦତ୍ତମ୍ ଉପରମତି (ଉପରମୟତି) । ଏଠାରେ ଉପ-ରମ୍ ଧାତୁ ଶିଜନ୍ତ ଉପ-ରମ୍ ଧାତୁର ଅର୍ଥ ବହନ କରୁଅଛି । ଯଜ୍ଞଦତ୍ତ ଦେବଦତ୍ତକୁ ବିରତ କରାଉଛି ।

୩ । ଶିଜନ୍ତ ବୁଧ, ଯୁଧ, ନଶ, ଜନ, ଅଧ୍ୟୟନାର୍ଥକ ଅଧିପୂର୍ବକ ଇ, ପୁ, ଦୁ, ସ୍ତୁ ଧାତୁରୁ ପରସ୍ନେପଦ ହୁଏ ।

ଯଥା - ବୋଧୟତି (ବିକାସୟତି), ଯୋଧୟତି, ନାଶୟତି, ଜନୟତି, ଅଧ୍ୟାପୟତି, ପ୍ରାବୟତି (ଝଳୟତି / ପ୍ରାପୟତି), ଦ୍ରାବୟତି (ଲାପୟତି / ଧାବୟତି), ସ୍ରାବୟତି (ସ୍ୟାୟତି / ପ୍ରବାହୟତି) ।

୪ । ଆତ୍ମନେପଦଲୀନି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣ ବହିର୍ଭୂତ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ନେପଦା । ଅଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀରେ ଆତ୍ମନେପଦ - ବିଧାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ୬୬ଟି (ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ - ତୃତୀୟପାଦ - ସୁତୁକ୍ରମ ୧୨-୧୭) ନିୟମସୂତ୍ର ପ୍ରଣୀତ । ଏଗୁଡ଼ିକରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହେଉନଥିବା ଅବଶିଷ୍ଟ ଧାତୁରୁ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପରସ୍ନେପଦ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା- ନି-ପୂର୍ବକ ବିଶ୍ୱଧାତୁ “ନେର୍ବିଶଃ” (ଅ. ୧/୩/୧୭) ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ଆତ୍ମନେପଦା । ମାତ୍ର ଆ/ପ୍ର-ପୂର୍ବକ ବିଶ୍ୱଧାତୁ ପରସ୍ନେପଦା ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରୟୋଗରେ ନିବିଶତେ ହେଲାବେଳେ ଅପରପକ୍ଷରେ ଆବିଶତି ବା ପ୍ରବିଶତି ହୁଏ ।

ଆତ୍ମନେପଦ - ବିଧାନ

୧ । ଭାବବାଚ୍ୟ ଓ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦା ହୁଏ । ଯଥା - ହରିଣା ହସ୍ୟତେ । କୁମ୍ଭକାରଣ ଘଟଃ କ୍ରିୟତେ ।

୨ । ନି-ପୂର୍ବକ ବିଶ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ ।

ଯଥା - ତସ୍ୟ ପାଦେ କଣ୍ଠକଃ ନିବିଶତେ ।

- ୩। ବି ଓ ପରା-ପୂର୍ବକ ଜି ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ ।
ଯଥା - ସତ୍ୟଂ ସର୍ବତ୍ର ବିଜୟତେ । ସଃ ଅଧୟନାତ୍ ପରାଜୟତେ - ସେ ଅଧୟନପ୍ରତି ବିମୁଖ ।
- ୪। ଆ, ଅନ୍, ସମ୍ ଓ ପରି-ପୂର୍ବକ କ୍ରୀଡ଼ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ପ୍ରାନ୍ତରେ ବାଳକାଃ ଆକ୍ରୀଡ଼ନ୍ତେ, ଅନୁକ୍ରୀଡ଼ନ୍ତେ, ସଂକ୍ରୀଡ଼ନ୍ତେ ବା । ମାତ୍ର ଛାତ୍ରାଃ ଶିକ୍ଷକମ୍ ଅନୁକ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ସ୍ଥଳରେ ସହାର୍ଥ ପ୍ରକାଶକରୁଥିବା ଅନୁ ଉପସର୍ଗ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଆତ୍ମନେପଦ ହୋଇନାହିଁ । ସମ୍-ପୂର୍ବକ କ୍ରୀଡ଼ ଧାତୁର କୃଜନାର୍ଥକ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲେ ତହିଁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏନାହିଁ । ଯଥା - ସଂକ୍ରୀଡ଼ତି ବିହଗଃ ।
- ୫। ସମ୍, ଅବ୍, ପ୍ର ଓ ବି-ପୂର୍ବକ ସ୍ତା ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ସନ୍ତିଷ୍ଠତେ (କଥାରେ ରହିବା / ମାନିବା) - ଦାରିଦ୍ର୍ୟାତ୍ ପୁରୁଷସ୍ୟ ବାନ୍ଧବଜନୋ ବାକ୍ୟେ ନ ସନ୍ତିଷ୍ଠତେ । ଅବତିଷ୍ଠତେ (ଅଟକିଯିବା / ଅପେକ୍ଷାକରିବା)- ପ୍ରତିଷ୍ଠତେ (ପ୍ରସ୍ଥାନକରିବା) - ହରିଃ ହରିଦ୍ବାରଂ ପ୍ରତିଷ୍ଠତେ । ବିତିଷ୍ଠତେ (ପୃଥକ୍ ବା ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଅବସ୍ଥାନ) ।
- ୬। ଉତ୍-ପୂର୍ବକ ସ୍ତା ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ ଯେତେବେଳେ କର୍ତ୍ତାର ଚେଷ୍ଟା ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ସହିତ ଏହାଦ୍ଵାରା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵକର୍ମ ବା ଆସନରୁ ଉଠିପଡ଼ିବା ପରି ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶପାଉନଥିବା । ଯଥା - ସଃ ଦେଶସ୍ୟ ଉନ୍ନତୈଃ ଉଭିଷ୍ଠତେ । (ସେ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛନ୍ତି) ମାତ୍ର (କ) କର୍ତ୍ତାର ଚେଷ୍ଟା ନରୁଝାଳିଲେ ଯଥା - ଶତମ୍ ଉଭିଷ୍ଠତି । (ଶହେଟଙ୍କା ଗଢ଼ା ଉଠିବ) ଏବଂ (ଖ) ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଉପରକୁ ଉଠିବା ରୁଝାଳିଲେ ଯଥା - ଆସନାତ୍ ଉଭିଷ୍ଠତି ପ୍ରଭୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆତ୍ମନେପଦ ହୋଇନାହିଁ ।
- ୭। ଦେବପୂଜା, ମେଳନ, ମିତ୍ରତା ଅର୍ଥରେ ଅଥବା ପଥ କର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ ଉପ-ପୂର୍ବକ ସ୍ତା ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ ।
ଯଥା - ଦେବପୂଜା - ଶୈବଃ ଶିବମ୍ ଉପତିଷ୍ଠତେ (ଉପାସନା କରେ) ।
ମେଳନ - ଗଙ୍ଗା ଯମୁନାମ୍ ଉପତିଷ୍ଠତେ ।
ମିତ୍ରତା - ସାଧୁଃ ସାଧୁଂ ଚୈରଷ୍ଠ ଚୈରମ୍ ଉପତିଷ୍ଠତେ । ସଙ୍ଗତିକରଣ ହେଉଛି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ମିଳିତ ହେବା ଏବଂ ମିତ୍ରାକରଣ ହେଉଛି ଶରୀର ସ୍ପର୍ଶ ବିନାମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁତ୍ଵ ସ୍ଥାପନ ଲାଗି ନିକଟକୁ ଯିବା ।
ପଥ - ଅୟଂ ପଦ୍ମାଃ କଟକମ୍ ଉପତିଷ୍ଠତେ (ସଂଯୋଗ କରୁଅଛି) ।
- ୮। ଉପ - ପୂର୍ବକ ଅକର୍ମକ ସ୍ତା ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ସଃ ଭୋଜନକାଳେ ଉପତିଷ୍ଠତେ । ଅନ୍ୟଥା ଅର୍ଥାତ୍ ସକର୍ମକ ହେଲେ ସ୍ତା ଧାତୁରୁ ପରସ୍ମୈପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ଶିଷ୍ୟଃ ଗୁରୁମ୍ ଉପତିଷ୍ଠତି ।
- ୯। ସମ୍-ପୂର୍ବକ ଅକର୍ମକ ଗମ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ ।
ଯଥା - ତବ ବାକ୍ୟଂ ସଙ୍ଗଞ୍ଚତେ (ସଙ୍ଗତ ଅଟେ) ।
- ୧୦। ଆ - ପୂର୍ବକ ହ୍ଵେ ଧାତୁରୁ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣା ବା ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ଜିଣିବା ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ବୀରଃ ବୀରମ୍ ଆହୁୟତେ । ଅନ୍ୟଥା - ମାତା ପୁତ୍ରମ୍ ଆହୁୟତି ।
- ୧୧। ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବସ୍ତୁର ଉଦ୍‌ଗମ ରୁଝାଉଥିବା ଆ-ପୂର୍ବକ କ୍ରମ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ପୂର୍ଣ୍ଣ୍ୟଃ ଆକ୍ରମତେ । ଅନ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵଗମନ ରୁଝାଳିଲେ ପରସ୍ମୈପଦ ହୁଏ - ଯଥା - ପାକଶାଳାୟାଃ ଧୂମଃ ଆକ୍ରମତି (ରୋଷେଇଘରୁ ଧୂଆଁ ଉଠୁଛି) ।
- ୧୨। ବିବାଦ ଅର୍ଥରେ (ସାଧାରଣତଃ) ବି-ପୂର୍ବକ ବଦ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - କ୍ଷେତ୍ରେ ବିବଦନ୍ତେ କୃଷକାଃ ।

- ୧୩। ଉପସମ୍ପାଷ୍ଟା ବା ମନେଇବା ଏବଂ ଉପମନ୍ତ୍ରଣ ବା ଋତୁକ୍ତି ଅର୍ଥରେ ପ୍ରାୟଶଃ ଉପ-ପୂର୍ବକ ବଦ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ। ଯଥା - କର୍ମକାରାନ୍ ଉପବଦତେ । ଦାତାରମ୍ ଉପବଦତେ ।
- ୧୪। ଭାସନ (ବିଚକ୍ଷଣତା ପ୍ରଦର୍ଶନ), ଜ୍ଞାନ ଓ ଯତ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବଦ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ। ଯଥା - ଶାସ୍ତ୍ରେ ବଦତେ (ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନରେ ସମୁଦ୍ଧଳ) । ଗଣିତେ ବଦତେ (ଗଣିତ ଜାଣନ୍ତି) । କ୍ଷେତ୍ରେ ବଦତେ (କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଶ୍ରମ କରୁଛି) ।
- ୧୫। ସମ୍ + ପ୍ର - ପୂର୍ବକ ବଦ୍ ଧାତୁରୁ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସମୁଦ୍ଧୋକାରଣ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ। ଯଥା - ସମ୍ପ୍ରବଦନ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣାଃ (ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏକତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଛନ୍ତି) । ଅନ୍ୟଥା - ‘ଶୃଗାଳାଃ ସମ୍ପ୍ରବଦନ୍ତି’ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରସ୍ପୈପଦ ହୁଏ ।
- ୧୬। ବାଦାନ୍ତୁବାଦ ବା ମତାନୈକ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ବି + ପ୍ର - ପୂର୍ବକ ବଦ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ବିକଳରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା- ବିପ୍ରବଦନ୍ତେ ବୈଦ୍ୟାଃ । ବିପ୍ରବଦନ୍ତି ବୈଦ୍ୟାଃ (ଡାକ୍ତରମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ଦେଉଛନ୍ତି) ।
- ୧୭। ଉଦ୍-ପୂର୍ବକ ସକର୍ମକ ଚର୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ ।
 ଯଥା - ସଃ ନିୟମମ୍ ଉଚ୍ଚରତେ (ସେ ନିୟମକୁ ଲଂଘନ କରୁଛି) ।
 ମାତ୍ର - ବାଷ୍ପମ୍ ଉଚ୍ଚରତି । ଏଠାରେ ଅକର୍ମକ ଚର୍ ଧାତୁ ।
- ୧୮। ସମ୍-ପୂର୍ବକ ଚର୍ ଧାତୁ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା - ଧନିନଃ ବ୍ୟୋମଯାନେନ ସଞ୍ଚରନ୍ତେ । ମାତ୍ର, ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ମୃଗାଃ ବନେ ସଞ୍ଚରନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ହୁଏ ।
- ୧୯। ରକ୍ଷଣ ବା ପାଳନ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଉଥିବା ଭୁଜଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ସର୍ବକାରଃ ଦେଶଂ ଭୁଜନ୍ତି (ପାଳୟନ୍ତି) । ବାଳକଃ ଓଦନଂ ଭୁଜ୍ଞତେ । ବୃକ୍ଷଃ ଦୁଃଖଶତାନି ଭୁଜ୍ଞତେ । ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣରେ ଭୁଜ୍ ଧାତୁ ପରସ୍ପୈପଦୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟିରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ।
- ୨୦। ଆ-ପୂର୍ବକ ଦା ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ ।
 ଯଥା - ପ୍ରଦୀପଃ ସ୍ଵେହମ୍ (ତୈଳଂ ଘୃତଂ ବା) ଆଦତ୍ତେ । ମାତ୍ର ମୁଖବିସ୍ତାର ବା ତତ୍ ସଦୃଶ ଅର୍ଥ ବୁଝାଇଲେ ପରସ୍ପୈପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ଶ୍ଵା ମୁଖଂ ବ୍ୟାଦଦାତି (କୁକୁରଟି ମୁଖ ମେଲା କରୁଛି) । ନଦୀ କୂଳଂ ବ୍ୟାଦଦାତି (ନଦୀବନ୍ୟା ବନ୍ଧରେ ଘାଇ ସୃଷ୍ଟିକରେ) ।
- ୨୧। ଉକ୍ଷ୍ଠାପୂର୍ବକ ସ୍ଵରଣ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ସମ୍ + ଜ୍ଞା ଧାତୁରୁ ଏବଂ ପ୍ରତି + ଜ୍ଞା ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ଶାସ୍ତ୍ରଂ ସଂଜାନୀତେ (ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଭଲକରି ଜାଣେ) । ଶତଂ ପ୍ରତିଜାନୀତେ (ସେ ଶତମୁଦ୍ରା ସ୍ଵୀକାର କଲେ) । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ - ମାତୁଃ ସଂଜାନୀତି (ମାତାଙ୍କୁ ଝୁରୁଛି) । ଉପସର୍ଗବିହୀନ ଜ୍ଞା ଧାତୁରୁ ବିକଳରେ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ । ଯଥା - ଜାନୀତି । ଜାନୀତେ ।
- ୨୨। କୃ ଧାତୁ ଉଭୟପଦୀ । ମାତ୍ର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗରେ ଏହା ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୋଇଥାଏ ।
ଧାତୁ	ଅର୍ଥ	ଆତ୍ମନେପଦାରୂପ	ଉଦାହରଣର ଅର୍ଥ
(କ) ଉଦ୍+କୃ	କ୍ଷତିକରିବା	ଉଦ୍‌କୃରୁତେ	ଗାଳି/ମିଥ୍ୟା ଅଭିଯୋଗ ଦ୍ଵାରା ଆଘାତ ଦେବା
ଉଦ୍+ଆ+କୃ	କ୍ଷତିକରିବା	ଉଦାକୃରୁତେ	ଗାଳି/ମିଥ୍ୟା ଅଭିଯୋଗ ଦ୍ଵାରା ଆଘାତ ଦେବା
(ଖ) ଉପ+କୃ	ସେବା	ଉପକୃରୁତେ	ସେବା/ଉପାସନା କରୁଛି ।
(ଗ) ପ୍ର+କୃ	ଆବୃତ୍ତି	ପ୍ରକୃରୁତେ	ଆବୃତ୍ତି କରୁଛି ।
(ଘ) ଅଧ୍+କୃ	ଅଧ୍‌କାର/କ୍ଷମା	ଅଧ୍‌କୃରୁତେ	ଅଧ୍‌କାର/କ୍ଷମା କରୁଛି ।

୨୩। ମିଥ୍ୟା-ପୂର୍ବକ ଶିକ୍ଷକ କୃ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ।

ଯଥା - ପଦଂ ମିଥ୍ୟା କାରୟତେ (ପଦର ଉଚ୍ଚାରଣ ତ୍ରୁଟିଯୁକ୍ତ)।

୨୪। ସକର୍ମକ ଶିକ୍ଷକ ଧାତୁରୁ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ପ୍ରୟୋଗରେ ଉତ୍କଳଶାପୂର୍ବକ ସ୍ମୃତି ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ। ଯଥା -
ଭକ୍ତଃ ଭବଂ ପଶ୍ୟନ୍ତି - ଭବୋ ଭକ୍ତାନ୍ ଦର୍ଶୟତେ (ଭବ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଉଛନ୍ତି)।

ଉପସିଞ୍ଚି ହସ୍ତିନଂ ହସ୍ତିପକାଃ (ମାହୁକ୍ତ) - ଉପସେଚୟତେ ହସ୍ତୀ ସ୍ୱୟମେବ (ହସ୍ତୀ ନିଜକୁ ସିକ୍ତ କରାଉଛି)।

୨୫। ସନନ୍ତ ଜ୍ଞା, ଶୁ, ସ୍ୱ ଓ ଦୃଶ୍ ଧାତୁରୁ ଆତ୍ମନେପଦ ହୁଏ।

ଯଥା - ଧର୍ମଂ ଜିଜ୍ଞାସତେ (ଧର୍ମ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ)। ମାତ୍ର ଅନୁ-ପୂର୍ବକ ଜ୍ଞା ଧାତୁରୁ ସନନ୍ତ ହେଲେ ବି
ଆତ୍ମନେପଦ ହେବ ନାହିଁ। ଯଥା-ଧର୍ମା ଅନୁଜିଜ୍ଞାସତି। ଗୁରୁଂ ଶୁଶ୍ରୁଷତେ (ଗୁରୁଙ୍କ ସେବା ଲାଗି ମନ କରୁଛନ୍ତି)।

ନଷଂ ସୁସ୍ମୃଷତେ (ବିଲୁପ୍ତ ବସ୍ତୁର ସ୍ମରଣ ଲାଗି ଇଚ୍ଛା କରେ)। ମାଂ ଦିଦୃଷତେ (ମୋତେ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି)।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ଅଧୋଲିଖିତାନ୍ତାଂ ବାକ୍ୟାନ୍ତାଂ ସଂଶୋଧନଂ କରୁତ ।

- (କ) ଉପବନେ ପକ୍ଷିଣଃ ସଂକ୍ରୀଡ଼ନ୍ତେ ।
- (ଖ) ସଃ ଶତ୍ରୁନ୍ ପରାଜୟତେ ।
- (ଗ) କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ ଅସମାପ୍ୟ ନ ବିରମସ୍ୱ ।
- (ଘ) ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟାତ୍ ପ୍ରାକ୍ ଶଯ୍ୟାୟଃ ସଃ ଉତ୍ତିଷ୍ଠତେ ।
- (ଙ) ପଠନାୟ ବନ୍ଧୁଃ ବନ୍ଧୁମ୍ ଆହୃୟତେ ।
- (ଚ) ଯୁଷ୍ମାକଂ ଯୁକ୍ତୟଃ ନ ସଂଗଚ୍ଛନ୍ତି ।
- (ଛ) କିୟନ୍ତଃ ଭାରତୀୟଃ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟାନ୍ ଅନୁକୃର୍ଷତେ ।
- (ଜ) ଅନ୍ନଂ ଭୁନକ୍ତି ମାନବଃ ।
- (ଝ) ସାଧୁଃ ସାଧୁନା ସହ ସଙ୍ଗଚ୍ଛତି ।
- (ଞ) ବିଷ୍ଣୁମୁପତିଷ୍ଠତି ବୈଷ୍ଣବଃ ।
- (ଟ) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ଋଶୁରମାହୃୟତି ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥମ୍ ।
- (ଠ) ରାଜା ପ୍ରଜାଭ୍ୟଃ ଧନମାଦଦାତି ।

୨। ବାକ୍ୟାନ୍ତି ରଚୟିତ୍ୱା ଅର୍ଥଭେଦଂ ଦର୍ଶୟତ ।

ଆହୃୟତି - ଆହୃୟତେ, ଉଚ୍ଚରତି - ଉଚ୍ଚରତେ,
ଉତ୍ତିଷ୍ଠତି - ଉତ୍ତିଷ୍ଠତେ, ଭୁନକ୍ତି - ଭୁକ୍ତେ,
ଆକ୍ରମତି - ଆକ୍ରମତେ, ବିବଦନ୍ତି - ବିବଦନ୍ତେ,
ଅନୁକ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି - ଅନୁକ୍ରୀଡ଼ନ୍ତେ, ସଂଗଚ୍ଛତେ - ସଂଗଚ୍ଛତି ।

●

ବାଚ୍ୟ - ପ୍ରକରଣ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର:

୧. ବାଳକଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛତି ।
୨. ବାଳକେନ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଗମ୍ୟତେ ।
୩. ଶିଶୁଃ କ୍ରୀଡ଼ତି ।
୪. ଶିଶୁନା କ୍ରୀଡ଼୍ୟତେ ।

୧ମ ବାକ୍ୟରେ ‘ବାଳକଟି ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାଉଛି’ ଏବଂ ୨ୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ବାଳକଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାଳୟ ଯିବା ହେଉଛି’ - ଏହିପରି ପ୍ରାୟ ସମାନ କଥା କୁହାଯାଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ୧ମ ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ଯାହା ୨ୟ ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ତାହା ଅଟେ । ସେହିପରି ୩ୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ପିଲାଟି ଖେଳୁଛି’ ଓ ୪ର୍ଥ ବାକ୍ୟରେ ପିଲାଦ୍ୱାରା ଖେଳ ହେଉଛି । ଏହା ମଧ୍ୟ ସମାନ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । କେବଳ କଥନ ଭଙ୍ଗୀ ବା ପ୍ରକାଶ ରୀତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି ।

ଏହିପରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କଥନ ଭଙ୍ଗୀ ବା ପ୍ରକାଶ ଶୈଳୀକୁ ‘ବାଚ୍ୟ’ କୁହାଯାଏ । କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ ଓ କ୍ରିୟା ବାକ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ (ପ୍ରଧାନ) ଅଙ୍ଗ ଅଟନ୍ତି । ବ୍ୟବହାର ଭେଦରେ କେଉଁ ବାକ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତା ପ୍ରଧାନ ବା ଉକ୍ତ ହୁଏ ତ କେଉଁଠି କର୍ମ ଉକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ କେଉଁଠି କ୍ରିୟା ବା ଭାବ ।

ଉପରି ଲିଖିତ ୧ମ ଓ ୩ୟ ବାକ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତା ପ୍ରଧାନ ବା ଉକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ‘କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ’ ୨ୟ ବାକ୍ୟରେ କର୍ମ ଉକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ‘କର୍ମ ବାଚ୍ୟ’ ଓ ୪ର୍ଥ ବାକ୍ୟରେ କ୍ରିୟା ବା ଭାବ ଉକ୍ତ ଥିବାରୁ ତାହା ‘ଭାବବାଚ୍ୟ’ ଅଟେ । ତେଣୁ ‘ବାଚ୍ୟ’ ସାଧାରଣତଃ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା- (କ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ, (ଖ) କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ (ଗ) ଭାବବାଚ୍ୟ ।

(କ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର:

୧. ଦେବଦତ୍ତଃ ଗ୍ରାମଂ ଗଚ୍ଛତି ।
୨. ଦ୍ୱଂ ପାଠଂ ପଠସି ।
୩. ଅହଂ ହସାମି ।

ଉପରୋକ୍ତ ବାକ୍ୟତ୍ରୟରେ ଦେବଦତ୍ତ, ଦ୍ୱମ୍ ଏବଂ ଅହମ୍ କର୍ତ୍ତୃପଦ ଅଟନ୍ତି । ବାକ୍ୟରେ ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଧାନ ବା ଉକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଅଛନ୍ତି । ୧ମ ଓ ୨ୟ ବାକ୍ୟରେ କର୍ମପଦ ‘ଗ୍ରାମ’ ଓ ‘ପାଠ’ ଅନୁକ୍ରମେ ହୋଇଥିବାରୁ ସେଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । ସମସ୍ତ ବାକ୍ୟରେ କ୍ରିୟାପଦ କର୍ତ୍ତୃପଦ ଅନୁସାରେ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ।

୧. ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣରେ ‘ବାଚ୍ୟ’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ‘ପ୍ରଧାନ’ ବା ‘ଉକ୍ତ’ ହୋଇଥାଏ ।
୨. “ଲକ୍ଷଣଂ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟସ୍ୟ କର୍ତ୍ତ୍ୱି ପ୍ରଥମା ଭବେତ୍ ।
ଦ୍ୱିତୀୟାନ୍ତଂ ଭବେତ୍ କର୍ମ କର୍ତ୍ତୃଧାନଂ କ୍ରିୟାପଦମ୍ ।।”

(ଖ) କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟ

୪. ଦେବଦତ୍ତେନ ଗ୍ରାମଃ ଗମ୍ୟତେ ।
୫. ମୟା ତ୍ଵଂ କଥ୍ୟସେ ।
୬. ତ୍ଵୟା ଅହଂ ଦୃଶ୍ୟମି ।

ଉପରୋକ୍ତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ କର୍ମ ପ୍ରଧାନ ବା ଉକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟ । ଏଥିରେ କର୍ତ୍ତା ଦେବଦତ୍ତେନ, ମୟା ଓ ତ୍ଵୟା ଅପ୍ରଧାନ ବା ଅନୁକ୍ତ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ଓ କର୍ମପଦ ଗ୍ରାମଃ, ତ୍ଵମ୍ ଏବଂ ଅହମ୍ ଉକ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିରେ ରହିଛନ୍ତି । କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ କର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହୁଥିବା ହେତୁ କ୍ରିୟାପଦଗୁଡ଼ିକ କର୍ମକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ କ୍ରିୟାପଦ ଗଠନ ପାଇଁ ମୂଳ ଧାତୁରେ ‘ଯ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୋଇ, ତାହାର ‘ସେବ୍’ ଧାତୁ ପରି ଆତ୍ମନେପଦୀରେ ରୂପ ହୁଏ । ଧର୍ମ ବାକ୍ୟରେ କର୍ମପଦ ‘ଗ୍ରାମଃ’ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଥିବାରୁ କ୍ରିୟାପଦ ପ୍ରଥମପୁରୁଷରେ ରହିଅଛି । ସେହିପରି ୫ମ ଓ ୬ଷ୍ଠ ବାକ୍ୟରେ କର୍ମପଦ ‘ତ୍ଵମ୍’ ଓ ‘ଅହମ୍’ ହୋଇଥିବାରୁ କ୍ରିୟାପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଯଥାକ୍ରମେ ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ଓ ଉତ୍ତମପୁରୁଷରେ ହୋଇଅଛି ।

(ଗ) ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକର:

୭. ଶିଶୁନା କ୍ରନ୍ଦ୍ୟତେ ।
୮. ତ୍ଵୟା ହସ୍ୟତେ ।
୯. ଅସ୍ମାଭିଃ ସ୍ତ୍ରୀୟତେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ କର୍ମ ନାହିଁ । କର୍ତ୍ତୃପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଅନୁକ୍ତ କର୍ତ୍ତା ଭାବେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ କ୍ରିୟା ବା ଭାବର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବାରୁ, ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟ । ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟର କ୍ରିୟାପଦ କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟପରି ଗଠିତ ହୋଇ ସର୍ବଦା ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟ ଏବଂ ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ କ୍ରିୟା – ସବୁ ଲକାରରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ (ସେବ୍ ଧାତୁପରି) ହୁଏ ଏବଂ ଲଟ୍, ବିଧିଲିଟ୍, ଲୋଟ୍ ଓ ଲଢ୍ ଥିବା ଚତୁର୍ଥୀଲକାରରେ ଧାତୁ ପରେ ‘ଯ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ ।^୪ ସକର୍ମକ ଧାତୁର କର୍ତ୍ତୃବାର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଏବଂ ଅକର୍ମକ ଧାତୁର କର୍ତ୍ତୃବାର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ ।

-
- ୨ । “ପ୍ରୟୋଗେ କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ତୃତୀୟା କର୍ତ୍ତୃକାରକେ ।
ପ୍ରଥମାନ୍ତଂ ଭବେତ୍ କର୍ମ କର୍ମାଧାନଂ କ୍ରିୟାପଦମ୍ ।।”
 - ୩ । “ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟ କର୍ମାଭାବଃ ତୃତୀୟା କର୍ତ୍ତୃକାରକେ ।
ପ୍ରଥମପୁରୁଷସୈକବଚନାନ୍ତଂ କ୍ରିୟାପଦମ୍ ।।”
 - ୪ । “ଭାବେ କର୍ମଣି ବାର୍ତ୍ତ୍ୟ ଚ ସଦା ସ୍ୟାଦାତ୍ମନେପଦମ୍ ।
ଲତାଦିଷୁ ଚତୁର୍ଥ୍ୟେବ ଯକାରସ୍ୟାଗମୋ ଭବେତ୍ ।।”

ଯଥା: ସକର୍ମକ:

କର୍ତ୍ତୃବାର୍ତ୍ତ୍ୟ - ଶିଷ୍ୟଃ ବେଦଂ ପଠତି ।

କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟ - ଶିଷ୍ୟେଣ ବେଦଃ ପଠ୍ୟତେ ।

ଅକର୍ମକ:

କର୍ତ୍ତୃବାର୍ତ୍ତ୍ୟ - ଅହଂ ତିଷ୍ଠାମି ।

ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟ - ମୟା ସ୍ଥାୟତେ ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା :-

କର୍ତ୍ତୃବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ:	କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ:	ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ:
୧. କର୍ତ୍ତା ପ୍ରଧାନ ବା ଉକ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିରେ ରହେ ।	୧. କର୍ତ୍ତା ଅପ୍ରଧାନ ବା ଅନୁକ୍ତ ହୋଇ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ରହେ ।	୧. କର୍ତ୍ତା ଅପ୍ରଧାନ ବା ଅନୁକ୍ତ ହୋଇ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ରହେ ।
୨. କର୍ମ ଅପ୍ରଧାନ ବା ଅନୁକ୍ତ, ତେଣୁ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ରହେ ।	୨. କର୍ମ ପ୍ରଧାନ ବା ଉକ୍ତ । ତେଣୁ ତାହା ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।	୨. କର୍ମ ନ ଥାଏ । କେବଳ ଅକର୍ମକ ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।
୩. କ୍ରିୟାପଦ କର୍ତ୍ତାର ଅଧୀନ ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ତ୍ତା ଯେଉଁ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ଥାଏ, କ୍ରିୟା ସେହି ଅନୁସାରେ ହୋଇଥାଏ ।	୩. କ୍ରିୟାପଦ କର୍ମର ଅଧୀନ ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ରିୟା କର୍ମର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ଅନୁସାରେ ହୋଇଥାଏ ।	୪. କ୍ରିୟାପଦ ସର୍ବଦା ଆତ୍ମନେପଦା ହୋଇ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଆମେ କର୍ମ ଓ ଭାବ ବାର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଧାତୁରୂପ ଓ ବାର୍ତ୍ତ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ନିମ୍ନଲିଖିତବାକ୍ୟେଷୁ କର୍ତ୍ତୃବାର୍ତ୍ତ୍ୟାନି, କର୍ମବାର୍ତ୍ତ୍ୟାନି ଭାବବାର୍ତ୍ତ୍ୟାନି ଚ୍ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଲିଖତ ।

- (କ) ଗୁରୁଃ ମାଣବକଂ ବଦତି ।
- (ଖ) ବାଳକେନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଧାବ୍ୟତେ ।
- (ଗ) କ୍ଷେତ୍ରପତିଃ ଶ୍ୱଶାଳଂ ପଶ୍ୟତି ।
- (ଘ) ବିଦ୍ୱାନ୍ ସର୍ବେଃ ପୂଜ୍ୟତେ ।
- (ଙ) ସର୍ବେ ସଂସ୍କୃତଂ ପଠନ୍ତି ।
- (ଚ) ତୈଃ ଉଦ୍ୟାନେ ଭ୍ରମ୍ୟତେ ।

- (ଛ) ଈଶ୍ଵରେଣ ସର୍ବେ ଦୃଶ୍ୟନ୍ତେ ।
- (ଜ) ସର୍ବେ ଭବନ୍ତୁ ସୁଖିନଃ ।
- (ଝ) ମୟୂରେଃ ଆନନ୍ଦେନ ନୃତ୍ୟତେ ।
- (ଞ) ମୟା ଜଳଂ ପୀୟତେ ।

୨ । ନିମ୍ନଲିଖିତବାକ୍ୟେଷୁ କର୍ତ୍ତୃପଦଂ ପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ । ଯଥା -

- (କ) ଅହଂ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟାମି । ମୟା ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଦୃଶ୍ୟତେ ।
- (ଖ) ସର୍ବେ ଈଶ୍ଵରଂ ପୂଜୟନ୍ତି । _____ ଈଶ୍ଵରଃ ପୂଜ୍ୟତେ ।
- (ଗ) ଅହଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ କରୋମି । _____ କାର୍ଯ୍ୟଂ କ୍ରିୟତେ ।
- (ଘ) ପୁତ୍ରଃ ଜନକଂ ସେବତେ । _____ ଜନକଃ ସେବ୍ୟତେ ।
- (ଙ) ଛାତ୍ରଃ ବିଦ୍ୟାଳୟେ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । _____ ବିଦ୍ୟାଳୟେ କ୍ରୀଡ଼୍ୟତେ ।
- (ଚ) ଶ୍ଵା ପ୍ରାନ୍ତରେ ଧାବତି । _____ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଧାବ୍ୟତେ ।
- (ଛ) ଶିକ୍ଷକଃ ଛାତ୍ରାନ୍ ପଢ଼ନ୍ତି । _____ ଛାତ୍ରଃ ପଢ଼୍ୟନ୍ତେ ।

୩ । ନିମ୍ନଲିଖିତ - ବାକ୍ୟେଷୁ କର୍ମପଦଂ ପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନପୂରଣଂ କୁରୁତ । ଯଥା-

- (କ) ଛାତ୍ରଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗच्छତି । ଛାତ୍ରୋଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଗମ୍ୟତେ ।
- (ଖ) ଗୁରବଃ ଛାତ୍ରାନ୍ ଉପଦିଶନ୍ତି । ଗୁରୁଭିଃ _____ ଉପଦିଶ୍ୟନ୍ତେ ।
- (ଗ) ଆବାଂ ଗ୍ରାମଂ ଗଚ୍ଛାବଃ । ଆବାଭ୍ୟାଂ _____ ଗମ୍ୟତେ ।
- (ଘ) ତୈ କାର୍ଯ୍ୟଂ କୁରୁତଃ । ତାଭ୍ୟାଂ _____ କ୍ରିୟତେ ।
- (ଙ) ବାଳଃ ପୁସ୍ତକଂ ପଠତି । ବାଳେନ _____ ପଠ୍ୟତେ ।
- (ଚ) ଶିଶୁଃ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟତି । ଶିଶୁନା _____ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

୪ । ନିମ୍ନଲିଖିତେଷୁ ବାକ୍ୟେଷୁ କ୍ରିୟାପଦାନି ଲିଖିତ୍ଵା ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ । ଯଥା-

- (କ) ଈଶ୍ଵରଃ ଲୋକାନ୍ ପଶ୍ୟତି । ଈଶ୍ଵରୋଃ ଲୋକାଃ ଦୃଶ୍ୟନ୍ତେ ।
- (ଖ) ଅହଂ ପାଠାନ୍ ପଠାମି । ମୟା ପାଠାଃ _____ ।
- (ଗ) ବାଳିକାଃ ତତ୍ତ୍ଵ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । ବାଳିକାଭିଃ ତତ୍ତ୍ଵ _____ ।
- (ଘ) ଛାତ୍ରଃ ମାର୍ଗେ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । ଛାତ୍ରୋଃ ମାର୍ଗେ _____ ।
- (ଙ) ସୀତା ଫଳାନି ଖାଦତି । ସୀତୟା ଫଳାନି _____ ।
- (ଚ) ସଃ ଲେଖଂ ଲିଖତି । ତେନ ଲେଖଃ _____ ।

୫। ବନ୍ଧନୀମଧ୍ୟାତ୍ ଉପଯୁକ୍ତ କ୍ରିୟାପଦାନି ବ୍ୟବହୃତ୍ୟ ରାମସ୍ୟ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାଂ ଜ୍ଞାତୁଂ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନପୂରଣଂ କ୍ରିୟତାମ୍।

(ପଠ୍ୟତେ, ଖାଦ୍ୟତେ, ଦୃଶ୍ୟତେ, ପାୟତେ, କ୍ରିୟତେ, ଗମ୍ୟତେ, ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତ୍ୟତେ)

କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁରୂପ

କର୍ମ ବା ଭାବ ଉକ୍ତ ହେଲେ ଧାତୁ କେବଳ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଲଟ୍, ଲୋଟ୍, ବିଧିଲିଞ୍ ଧର୍ମ ଲଞ୍ଜଲକାରରେ ଧାତୁ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟରେ ଯକ୍ (ଯ) ଆଗମ ହୁଏ। ମାତ୍ର ଲୃଟ୍ ଲକାରରେ ‘ଯ’ ଆଗମ ହୁଏ ନାହିଁ। ଧାତୁପରେ ‘ଯ’ ର ଆଗମ ହେଲେ କେତେକ ଧାତୁରୂପରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ। ଯଥା-

(୧) ଦା, ଧା, ମା, ସ୍ଥା, ଗୈ (ଗା), ହା ଓ ପା (ପାନାର୍ଥ) ଧାତୁର ଆକାର ସ୍ଥାନରେ ‘ଇ’ କାର ହୁଏ। ଯଥା-

- ଦା - ଦାୟତେ । ମା - ମାୟତେ । ଗୈ - ଗାୟତେ ।
- ଧା - ଧାୟତେ । ସ୍ଥା - ସ୍ଥାୟତେ । ପା - ପାୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ମାତ୍ର ଉକ୍ତ ଧାତୁମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ସାଧାରଣତଃ ଆକାରାନ୍ତ ଧାତୁମାନଙ୍କର ‘ଆ’କାରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ। ଯଥା:- ପା (ରକ୍ଷାର୍ଥ) - ପାୟତେ, ଯା- ଯାୟତେ ଓ ବା - ବାୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(୨) ଧାତୁଶେଷରେ ଥିବା ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ। ଯଥା - ଶ୍ଚ - ଶ୍ଚୟତେ, ଜି - ଜାୟତେ, ଚି - ଚାୟତେ, ସ୍ତୁ - ସ୍ତୁୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(୩) ଧାତୁ ଶେଷରେ ଥିବା ‘ର’ ସ୍ଥାନରେ ‘ରି’ ହୁଏ। ଯଥା -
 ହୃ - ହ୍ରିୟତେ, କୃ - କ୍ରିୟତେ, ମୃ - ମ୍ରିୟତେ, ସ୍ତୃ - ସ୍ତ୍ରିୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ମାତ୍ର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁମାନଙ୍କର ‘ର’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଅର୍’ ହୁଏ। ଯଥା -
 ର - ଅର୍ଯ୍ୟତେ, ସ୍ତୁ - ସ୍ତୁର୍ଯ୍ୟତେ, ଜାଗୁ - ଜାଗର୍ଯ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(୪) ଧାତୁଶେଷରେ ଥିବା ‘ର’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଇର୍’ ହୁଏ। ଯଥା -
 ତୃ - ତୃର୍ଯ୍ୟତେ, କୃ - କୃର୍ଯ୍ୟତେ, ସ୍ତୃ - ସ୍ତୃର୍ଯ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି । ମାତ୍ର ପୃ ଧାତୁର ‘ର’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଇର୍’ ହୁଏ। ଯଥା :-
 ପୃ - ପୃର୍ଯ୍ୟତେ ।

(୫) ଧାତୁର ଉପଧାସ୍ଥିତ ‘ନ୍’କାରର ଲୋପ ହୁଏ। ଯଥା:- ମନ୍ - ମଥ୍ୟତେ, ବନ୍ - ବଧ୍ୟତେ, ଦନ୍ - ଦଶ୍ୟତେ, ଭନ୍ - ଭଜ୍ୟତେ ଓ ଭ୍ରନ୍ - ଭ୍ରଶ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

- (୬) ବଦ୍, ବର୍, ବସ୍, ବହ୍, ବପ୍ ଓ ସ୍ୱପ୍ ପ୍ରଭୃତି ଧାତୁର ଆକାର ସହ ‘ବ୍’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଉ’ ହୁଏ। ଯଥା -
ବର୍ - ଉଚ୍ୟତେ, ବଦ୍ - ଉଦ୍ୟତେ, ବସ୍ - ଉଷ୍ୟତେ, ବପ୍ - ଉପ୍ୟତେ, ସ୍ୱପ୍ - ସୁପ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।
- (୭) ଯଜ୍ ଧାତୁର ଆକାର ସହ ‘ୟ’ ସ୍ଥାନରେ ଈ ହୁଏ। ଯଥା - ଯଜ୍ - ଈଜ୍ୟତେ ।
- (୮) ଶିଜନ୍ତ ଧାତୁର ଶିର୍ (ଇ) ଲୋପ ହୁଏ। ଯଥା - ସ୍ତାପି - ସ୍ତାପ୍ୟତେ, କାରି - କାର୍ଯ୍ୟତେ, ଭାବି - ଭାବ୍ୟତେ, ଦର୍ଶି-
ଦର୍ଶ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।
- (୯) ସାଧାରଣ ନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକ ଯଥା - ଶୀ - ଶୟତେ, ଗ୍ରହ୍ - ଗୃହ୍ୟତେ, ପ୍ରହ୍ - ପୃହ୍ୟତେ, ବ୍ୟଧ୍ -
ବିଧ୍ୟତେ, ହ୍ୱେ-ହ୍ୱୟତେ, ଶାସ୍ - ଶିଷ୍ୟତେ, ଖନ୍ - ଖନ୍ୟତେ ବା ଖାନ୍ୟତେ ।
- (୧୦) କେତେକ ପ୍ରଚଳିତ ଧାତୁର କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଲଟ୍, ବିଧିଲିଟ୍, ଲୋଟ୍, ଲିଟ୍, ଲୃଟ୍ ଲକାରରେ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ
ଏକବଚନରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଭୂ ଓ ଅସ୍	:	ଭୂୟତେ, ଭୂୟେତ, ଭୂୟତାମ୍, ଅଭୂୟତ, ଭବିଷ୍ୟତେ ।
ଗମ୍	:	ଗମ୍ୟତେ, ଗମେତ, ଗମ୍ୟତାମ୍, ଅଗମ୍ୟତ, ଗଂସ୍ୟତେ ।
ହସ୍	:	ହସ୍ୟତେ, ହସେତ, ହସ୍ୟତାମ୍, ଅହସ୍ୟତ, ହସିଷ୍ୟତେ ।
ଲଭ୍	:	ଲଭ୍ୟତେ, ଲଭେତ, ଲଭ୍ୟତାମ୍, ଅଲଭ୍ୟତ, ଲପ୍ସ୍ୟତେ ।
କଥ୍	:	କଥ୍ୟତେ, କଥେତ, କଥ୍ୟତାମ୍, ଅକଥ୍ୟତ, କଥସିଷ୍ୟତେ ।
ପ୍ର+ନମ୍	:	ପ୍ରଣମ୍ୟତେ, ପ୍ରଣମେତ, ପ୍ରଣମ୍ୟତାମ୍, ପ୍ରାଣମ୍ୟତ, ପ୍ରଣସ୍ୟତେ ।
ଦା	:	ଦୀୟତେ, ଦୀୟେତ, ଦୀୟତାମ୍, ଅଦୀୟତ, ଦାସ୍ୟତେ ।
ପା(ପାନେ)	:	ପୀୟତେ, ପୀୟେତ, ପୀୟତାମ୍, ଅପୀୟତ, ପାସ୍ୟତେ ।
ସ୍ତା	:	ସ୍ତୀୟତେ, ସ୍ତୀୟେତ, ସ୍ତୀୟତାମ୍, ଅସ୍ତୀୟତ, ସ୍ତାସ୍ୟତେ ।
ପା(ପାଳନେ)	:	ପାୟତେ, ପାୟେତ, ପାୟତାମ୍, ଅପାୟତ, ପାସ୍ୟତେ ।
କୃ	:	କ୍ରିୟତେ, କ୍ରିୟେତ, କ୍ରିୟତାମ୍, ଅକ୍ରିୟତ, କରିଷ୍ୟତେ ।
ନୀ	:	ନୀୟତେ, ନୀୟେତ, ନୀୟତାମ୍, ଅନୀୟତ, ନେଷ୍ୟତେ ।
ତ୍ୟଜ୍	:	ତ୍ୟଜ୍ୟତେ, ତ୍ୟଜେତ, ତ୍ୟଜ୍ୟତାମ୍, ଅତ୍ୟଜ୍ୟତ, ତ୍ୟକ୍ଷ୍ୟତେ ।
ପଠ୍	:	ପଠ୍ୟତେ, ପଠେତ, ପଠ୍ୟତାମ୍, ଅପଠ୍ୟତ, ପଠିଷ୍ୟତେ ।
ମୃ	:	ମ୍ରିୟତେ, ମ୍ରିୟେତ, ମ୍ରିୟତାମ୍, ଅମ୍ରିୟତ, ମରିଷ୍ୟତେ ।
ସେବ୍	:	ସେବ୍ୟତେ, ସେବେତ, ସେବ୍ୟତାମ୍, ଅସେବ୍ୟତ, ସେବିଷ୍ୟତେ ।
ପଠ୍	:	ପଠ୍ୟତେ, ପଠେତ, ପଠ୍ୟତାମ୍, ଅପଠ୍ୟତ, ପଠିଷ୍ୟତେ ।
ଯାଚ୍	:	ଯାଚ୍ୟତେ, ଯାଚେତ, ଯାଚ୍ୟତାମ୍, ଅଯାଚ୍ୟତ, ଯାଚିଷ୍ୟତେ ।
ବସ୍	:	ଉଷ୍ୟତେ, ଉଷେତ, ଉଷ୍ୟତାମ୍, ଔଷ୍ୟତ, ବସ୍ୟତେ ।
ସ୍ୱପ୍	:	ସୁପ୍ୟତେ, ସୁପେତ, ସୁପ୍ୟତାମ୍, ଅସୁପ୍ୟତ, ସ୍ୱପ୍ସ୍ୟତେ ।

ଦନଶ୍ଚ	:	ଦଶ୍ୟତେ, ଦଶ୍ୟେତ, ଦଶ୍ୟତାମ୍, ଅଦଶ୍ୟତ, ଦତ୍ତକ୍ଷୟତେ ।
ସ୍ତୁ	:	ସ୍ତୁୟତେ, ସ୍ତୁୟେତ, ସ୍ତୁୟତାମ୍, ଅସ୍ତୁୟତ, ସ୍ତୋଷ୍ୟତେ ।
ଶ୍ଚ	:	ଶ୍ଚୁୟତେ, ଶ୍ଚୁୟେତ, ଶ୍ଚୁୟତାମ୍, ଅଶ୍ଚୁୟତ, ଶ୍ଚୋଷ୍ୟତେ ।
ଗୈ	:	ଗାୟତେ, ଗାୟେତ, ଗାୟତାମ୍, ଅଗାୟତ, ଗାସ୍ୟତେ ।
ସ୍ତୁ	:	ସ୍ତୁୟତେ, ସ୍ତୁୟେତ, ସ୍ତୁୟତାମ୍, ଅସ୍ତୁୟତ, ସ୍ତୁରିଷ୍ୟତେ ।
ଋ	:	ଋତ୍ୟତେ, ଋତ୍ୟେତ, ଋତ୍ୟତାମ୍, ଐତ୍ୟତ, ବକ୍ଷ୍ୟତେ ।
ବଦ୍	:	ଭଦ୍ୟତେ, ଭଦ୍ୟେତ, ଭଦ୍ୟତାମ୍, ଐଦ୍ୟତ, ବଦିଷ୍ୟତେ ।
ଶା	:	ଶାୟତେ, ଶାୟେତ, ଶାୟତାମ୍, ଅଶାୟତ, ଶୟିଷ୍ୟତେ ।
ଜି	:	ଜାୟତେ, ଜାୟେତ, ଜାୟତାମ୍, ଅଜାୟତ, ଜେଷ୍ୟତେ ।
ଗ୍ରହ୍	:	ଗୃହ୍ୟତେ, ଗୃହ୍ୟେତ, ଗୃହ୍ୟତାମ୍, ଅଗୃହ୍ୟତ, ଗ୍ରହୀଷ୍ୟତେ ।
ପ୍ରଜ୍ଞ	:	ପୃଜ୍ୟତେ, ପୃଜ୍ୟେତ, ପୃଜ୍ୟତାମ୍, ଅପୃଜ୍ୟତ, ପ୍ରଜ୍ୟତେ ।
ଶାସ୍	:	ଶିଷ୍ୟତେ, ଶିଷ୍ୟେତ, ଶିଷ୍ୟତାମ୍, ଅଶିଷ୍ୟତ, ଶାସିଷ୍ୟତେ ।
ଲିଖ୍	:	ଲିଖ୍ୟତେ, ଲିଖ୍ୟେତ, ଲିଖ୍ୟତାମ୍, ଅଲିଖ୍ୟତ, ଲେଖିଷ୍ୟତେ ।
ନମ୍	:	ନମ୍ୟତେ, ନମ୍ୟେତ, ନମ୍ୟତାମ୍, ଅନମ୍ୟତ, ନଂସ୍ୟତେ ।
ଦୃଶ୍	:	ଦୃଶ୍ୟତେ, ଦୃଶ୍ୟେତ, ଦୃଶ୍ୟତାମ୍, ଅଦୃଶ୍ୟତ, ଦୃଷ୍ୟତେ ।
ଆସ୍	:	ଆସ୍ୟତେ, ଆସ୍ୟେତ, ଆସ୍ୟତାମ୍, ଆସ୍ୟତ, ଆସିଷ୍ୟତେ ।
ଖାଦ୍	:	ଖାଦ୍ୟତେ, ଖାଦ୍ୟେତ, ଖାଦ୍ୟତାମ୍, ଅଖାଦ୍ୟତ, ଖାଦିଷ୍ୟତେ ।
ଭୁଜ୍	:	ଭୁଜ୍ୟତେ, ଭୁଜ୍ୟେତ, ଭୁଜ୍ୟତାମ୍, ଅଭୁଜ୍ୟତ, ଭୋଷ୍ୟତେ ।
ଯା	:	ଯାୟତେ, ଯାୟେତ, ଯାୟତାମ୍, ଅଯାୟତ, ଯାସ୍ୟତେ ।
ଯୁଧ୍	:	ଯୁଧ୍ୟତେ, ଯୁଧ୍ୟେତ, ଯୁଧ୍ୟତାମ୍, ଅଯୁଧ୍ୟତ, ଯୋସ୍ୟତେ ।
ରୁଦ୍	:	ରୁଦ୍ୟତେ, ରୁଦ୍ୟେତ, ରୁଦ୍ୟତାମ୍, ଅରୁଦ୍ୟତ, ରୋଦିଷ୍ୟତେ ।
ଜ୍ଞା	:	ଜ୍ଞାୟତେ, ଜ୍ଞାୟେତ, ଜ୍ଞାୟତାମ୍, ଅଜ୍ଞାୟତ, ଜ୍ଞାସ୍ୟତେ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଯଥାର୍ଥପଦଂ ନିରୂପ୍ୟ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ ।

ଯଥା – ବିଦ୍ୟାହୀନାଃ ନ ଶୋଭନ୍ତେ

ବିଦ୍ୟାହୀନୈଃ ନ ଶୁଭ୍ୟତେ । (ଶୁଭ୍ୟତେ / ଶୋଭ୍ୟତେ)

(i) ଛାତ୍ରଃ ଛାତ୍ରାବାସେ ତିଷ୍ଠତି ।

ଛାତ୍ରେଣ ଛାତ୍ରାବାସେ _____ । (ସ୍ଥାୟତେ / ସ୍ଥାୟତେ)

- (ii) ଧେନବଃ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଭ୍ରମନ୍ତି ।
ଧେନୁଭିଃ ପ୍ରାନ୍ତରେ _____ । (ଭ୍ରାମ୍ୟତେ / ଭ୍ରମ୍ୟତେ)
- (iii) ଶିକ୍ଷକଃ ଛାତ୍ରଂ ପୃଚ୍ଛତି ।
ଶିକ୍ଷକେଣ ଛାତ୍ରଃ _____ । (ପୃଚ୍ଛ୍ୟତେ / ପୃଚ୍ଛ୍ୟତେ)
- (iv) ଶିଶୁଃ ହସତି ।
ଶିଶୁନା _____ । (ହସ୍ୟତେ / ହାସ୍ୟତେ)
- (v) ପିତା ପୁତ୍ରଂ ପାଠି ।
ପିତ୍ରା ପୁତ୍ରଃ _____ । (ପାଠ୍ୟତେ / ପାଠ୍ୟତେ)
- (iv) ଭକ୍ତଃ ସଂସାରଂ ତରତି ।
ଭକ୍ତେନ ସଂସାରଃ _____ । (ତର୍ଯ୍ୟତେ / ତୀର୍ଯ୍ୟତେ)

୨ । ଅତ୍ର ଦ୍ଵୟୋଃ ମିତ୍ରୟୋଃ ବାର୍ତ୍ତାଳାପଃ ଦତ୍ତଃ । ପ୍ରକାଶଃ ପ୍ରଶ୍ନାନ୍ କରୋତି, ଶତାନ୍ତଃ ଉତ୍ତରାଣି ଦଦାତି ।
ଉଦାହରଣମନୁସ୍ଵତ୍ୟ ଶତାନ୍ତ୍ୟାଃ ଉତ୍ତରାଣି କର୍ମବାଚ୍ୟେ ଲିଖତ ।

ଯଥା:-

ପ୍ରକାଶଃ- ଶତାନ୍ତ ! ତ୍ଵଂ କିଂ ପ୍ରାତଃ ଚତୁର୍ବାଦନେ ଉତ୍ତିଷ୍ଠସି ?

ଶତାନ୍ତ - ଆମ୍, ମୟା ପ୍ରାତଃ ଚତୁର୍ବାଦନେ ଉତ୍ଥାୟତେ ।

ପ୍ରକାଶଃ - କିଂ ତ୍ଵଂ ପ୍ରାତରୁତ୍ଥାୟ ଭ୍ରମସି, କ୍ଵାତସି ପଠସି ତ୍ ?

ଶତାନ୍ତ - ଆମ୍, ମୟା ପ୍ରାତରୁତ୍ଥାୟ _____ ଚି ।

ପ୍ରକାଶଃ - କିଂ ତବ ଅଗ୍ରଜଃ ଅଭିନୟଂ କରୋତି ?

ଶତାନ୍ତ - ନହି, ମମ _____ ।

ପ୍ରକାଶଃ - ତବ ପିତାମହଃ ବାଟିକାଂ ସିଞ୍ଚତି କିମ୍ ?

ଶତାନ୍ତ - ଆମ୍, ମମ _____ ।

ପ୍ରକାଶଃ - ତବ ଅନୁଜଃ କଥାଂ ବଦତି କିମ୍ ?

ଶତାନ୍ତ - ଆମ୍, ମମ _____ ।

ପ୍ରକାଶଃ - ଅତ୍ର ମଶକାଃ ଦଶନ୍ତି କିମ୍ ?

ଶତାନ୍ତ - ଆମ୍, ଅତ୍ର _____ ।

ବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ସକର୍ମକ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟକୁ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଓ ଅକର୍ମକ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟକୁ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଏବଂ କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟକୁ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ବାଚ୍ୟାନ୍ତର କୁହାଯାଏ । ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ କଲାବେଳେ ବିଶେଷଣ ସହିତ କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମର ଏବଂ ସମାପିକା କ୍ରିୟାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, ତାହାର କର୍ମ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରକ ବା ବିଭକ୍ତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।^୧

(କ) ତିଡ଼ନ୍ତ କ୍ରିୟାର ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ

(ସକର୍ମକ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ:

୧. ରାମଃ ବନଂ ଗଚ୍ଚତି ।
୨. ରାଜା ବ୍ରାହ୍ମଣାୟ ଧନଂ ଦଦାତି ।
୩. ବାନରଃ ବୃକ୍ଷାତ୍ ଫଳଂ ଖାଦତି ।
୪. ଡ଼଼ ମୟା ସହ ଗ୍ରାମଂ ଗଚ୍ଚସି ।

(ଅକର୍ମକ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

୧. ବାଳକଃ ଶୀଘ୍ରଂ ଧାବତି ।
୨. ବୃକ୍ଷାତ୍ ପତ୍ରାଣି ପତନ୍ତି ।
୩. ଡ଼଼ମ୍ ଅତ୍ର କ୍ରୀଡ଼ସି ।
୪. ଶ୍ଵା ପ୍ରାନ୍ତରେ ଭ୍ରମତି ।

କର୍ମବାଚ୍ୟ

- ରାମେଣ ବନଂ ଗମ୍ୟତେ ।
- ରାଜା ବ୍ରାହ୍ମଣାୟ ଧନଂ ଦାୟତେ ।
- ବାନରେଣ ବୃକ୍ଷାତ୍ ଫଳଂ ଖାଦ୍ୟତେ ।
- ଡ଼଼ମା ମୟା ସହ ଗ୍ରାମଃ ଗମ୍ୟତେ ।

ଭାବବାଚ୍ୟ

- ବାଳକେନ ଶୀଘ୍ରଂ ଧାବ୍ୟତେ ।
- ବୃକ୍ଷାତ୍ ପତ୍ତ୍ରିଃ ପତ୍ୟତେ ।
- ଡ଼଼ମା ଅତ୍ର କ୍ରୀଡ଼୍ୟତେ ।
- ଶ୍ଵନା ପ୍ରାନ୍ତରେ ଭ୍ରମ୍ୟତେ ।

ମନେରଖ : କେତେକ ଧାତୁ ନିତ୍ୟ ଅକର୍ମକ ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନଙ୍କର କର୍ମ ସାଧାରଣତଃ ନ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟକେତେକ ସକର୍ମକ ଧାତୁକୁ ବାକ୍ୟରେ ଅକର୍ମକ ଭଳି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ।

ଯଥା - (ନିତ୍ୟ ଅକର୍ମକ) ୧. ବାଳକଃ କ୍ରନ୍ଦତି

୨. ଶିଶବଃ ହସନ୍ତି ।

ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ରନ୍ଦ ଓ ହସ୍ ଧାତୁ ନିତ୍ୟ ଅକର୍ମକ, ଏମାନେ କର୍ମ ନିଅନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ, କେତେକ ସକର୍ମକ ଧାତୁ କର୍ମ ନ ନେଇ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାକୁ ସକର୍ମକ ଧାତୁର ଅକର୍ମକ ପ୍ରୟୋଗ କୁହାଯାଏ । ଯଥା -

(୧) ରାମଃ ଖାଦତି । (୨) ଅହଂ ଲିଖାମି ।

ଏଠାରେ ଖାଦ୍ ଓ ଲିଖ୍ ଧାତୁର ଅକର୍ମକ ଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ଯଦିଓ ‘ଅନ୍ତମ୍’ ଓ ‘ପତ୍ରମ୍’ ଇତ୍ୟାଦି କର୍ମପଦ ଏଠାରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।

୧ । “କର୍ତ୍ତୃ-କର୍ମ-କ୍ରିୟାଣ୍ଠେ ବ କର୍ତ୍ତୃ-କର୍ମ-ବିଶେଷଣମ୍ ।
ବାଚ୍ୟାନ୍ତରଂ କର୍ତ୍ତୃମିଚ୍ଛୁରେତାନି ପରିବର୍ତ୍ତୟେତ୍ ।”

ଦ୍ଵିକର୍ମକ କ୍ରିୟାର ବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ

କେତେକ ସକର୍ମକ ଧାତୁର ଦୁଇଟି କର୍ମ ଥାଏ । ତାକୁ ଦ୍ଵିକର୍ମକ ଧାତୁ କୁହାଯାଏ । ଦ୍ଵିକର୍ମକ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକ ଦୁହାଦି^୧ ଓ ନ୍ୟାଦି^୨ ଏହିପରି ଦୁଇଟି ଗଣରେ ରହିଛନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇଟି କର୍ମ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ମୁଖ୍ୟ କର୍ମ ଓ ଅନ୍ୟଟି ଗୌଣ କର୍ମ । ମୁଖ୍ୟ ଓ ଗୌଣ କର୍ମର ନିରୂପଣ କର୍ତ୍ତାର ଅଭିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଏ । ଯଥା - ଗୋପାଳଃ ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧ ।

ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଦୁଗ୍ଧ’ ହିଁ କର୍ତ୍ତାର ଇପସିତ । ଏଣୁ ‘ଦୁଗ୍ଧ’ ମୁଖ୍ୟ କର୍ମ । ସାଧାରଣତଃ ବାଚ୍ୟାନ୍ତରବେଳେ ନ୍ୟାଦି ଗଣୀୟ ଚ୍ଵରିଗୋଟି ଧାତୁର ମୁଖ୍ୟକର୍ମ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ ହୋଇ ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ସମସ୍ତ ଦୁହାଦି ଦ୍ଵିକର୍ମକ ଧାତୁମାନଙ୍କର ଗୌଣ ବା ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ଉଚ୍ଚ ହୋଇ ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ଏବଂ କ୍ରିୟା ତଦନୁସାରୀ ହୋଇଥାଏ ।^୩

(କ) ଦୁହାଦି -

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

କର୍ମବାଚ୍ୟ

୧. ଗୋପାଳଃ ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧ - ଗୋପାଳେନ ଗୌଃ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୁହ୍ୟତେ ।

୨. ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟଂ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୂଚ୍ଛତି - ଗୁରୁଣା ଶିଷ୍ୟଃ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୂଚ୍ଛ୍ୟତେ ।

(ଖ) ନ୍ୟାଦି

୧. କୃଷକଃ ଛାଗଂ ଗ୍ରାମଂ ନୟତି - କୃଷକେଣ ଛାଗଃ ଗ୍ରାମଂ ନୟତେ ।

୨. ପ୍ରଭୁଃ ଭୃତ୍ୟଂ ଗୃହଂ କର୍ଷତି - ପ୍ରଭୁଣା ଭୃତ୍ୟଃ ଗୃହଂ କୃଷ୍ୟତେ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ନିମ୍ନଲିଖିତବାକ୍ୟାନି କର୍ମବାଚ୍ୟେ ପରିବର୍ତ୍ତୟତ ।

ଯଥା -

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟେ

କର୍ମବାଚ୍ୟେ

ସଃ ବ୍ୟାଘ୍ରଂ ପଶ୍ୟତି ।

ତେନ ବ୍ୟାଘ୍ରଃ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

(କ) ଏକଃ ଚନ୍ଦ୍ରଃ ତମୋ ହନ୍ତି ।

(ଖ) ଅହଂ ପିତରଂ ବନ୍ଦେ ।

(ଗ) ସାତା ଗୀତଂ ଗାୟତି ।

(ଘ) ରମେଶଃ ଗ୍ରାମମ୍ ଅଗଚ୍ଛତ୍ ।

(ଙ) ସୈନିକଃ ଦେଶଂ ରକ୍ଷତି ।

(ଚ) ଛାତ୍ରଃ ପାଠଂ ପଠେତ୍ ।

୧ । ଦୁହାଦି - ଦୁହ, ଯାଚ, ପଚ, ଦଞ୍ଚ, ରୁଧ, ପୁଚ୍ଛ, ଚି, ବୁ, ଶାସ୍, ଜି, ମରୁ, ଓ ମୁଷ୍ ।

୨ । ନ୍ୟାଦି - ନୀ, ହୁ, କୃଷ୍ ଓ ବହ୍ ।

୩ । “ଗୌଣେ କର୍ମଣି ଦୁହ୍ୟାଦେଃ ପ୍ରଧାନେ ନାହୁକୃଷ୍ଟବହାମ୍ ।

ବିଭକ୍ତିଃ ପ୍ରଥମା ଜ୍ଞେୟା ଦ୍ଵିତୀୟା ସ୍ୟାଉଦନ୍ୟତଃ ।।”

୨ । ନିମ୍ନଲିଖିତାନ୍ତ ବାକ୍ୟାନ୍ତ ଭାବବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତୟତ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ	ଭାବବାଚ୍ୟ
ଯଥା :- ବାଳକାଃ ହସନ୍ତି ।	ବାଳକୈଃ ହସ୍ୟତେ ।
(କ) ବୃକ୍ଷାତ୍ ଫଳାନ୍ତି ପତନ୍ତି ।	_____
(ଖ) ଶିଶୁଃ ଭୃଶଂ କ୍ରନ୍ଦତି ।	_____
(ଗ) ନୃପଃ ଶତ୍ରୁଂ ହନ୍ତି ।	_____
(ଘ) ଅଳସଃ ଦିବସେ ଶେତେ ।	_____
(ଙ) ଲତା ଶୀଘ୍ରଂ ବର୍ଦ୍ଧତେ ।	_____
(ଚ) ସିଂହଃ ବନେ ଗର୍ଜତି ।	_____
(ଛ) ଛାତ୍ରାଃ ଛାତ୍ରାବାସେ ତିଷ୍ଠନ୍ତି ।	_____

(ଖ) କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟାର ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ

‘ତିଡ଼ନ୍ତ’ କ୍ରିୟାର ଯେପରି କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ, କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି, କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟାର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ । କାରଣ ନିଷ୍ପା (କ୍ର ଓ କ୍ରବତ୍) ଏବଂ କୃତ୍ୟ (ତବ୍ୟ, ଅନୀୟ, ଯତ, ଶ୍ୟତ୍ ଓ କ୍ୟପ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଗୁଡ଼ିକ ବାକ୍ୟରେ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଅନ୍ତି ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର:

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ	କର୍ମବାଚ୍ୟ
(i) ସଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗତଃ ।	(i) ତେନ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଗତଃ ।
(ii) ଅହଂ ବେଦଂ ପଠିତବାନ୍ ।	(ii) ମୟା ବେଦଃ ପଠିତଃ ।
(iii) ମାତା କନ୍ୟାମ୍ ଉଚ୍ଛବତୀ ।	(iii) ମାତ୍ରା କନ୍ୟା ଉଚ୍ଛା ।
(iv) ବାନରଃ ଫଳାନ୍ତି ଖାଦିତବାନ୍ ।	(iv) ବାନରେଣ ଫଳାନ୍ତି ଖାଦିତାନ୍ ।
(v) ଶିଶୁଃ ଶଯ୍ୟାମ୍ ଅଧିଶୟିତଃ ।	(v) ଶିଶୁନା ଶଯ୍ୟା ଅଧିଶୟିତା ।

୧ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କ୍ର ଓ କ୍ରବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦକୁ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ମୂଳଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ‘କ୍ର’ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଏହି ପଦ କର୍ମର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ ଓ ବିଭକ୍ତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ	ଭାବବାଚ୍ୟ
(i) ବାଳଃ ହସିତଃ ।	(i) ବାଳେନ ହସିତମ୍ ।
(ii) କାକୌ ପଳାୟିତୌ ।	(ii) କାକାଭ୍ୟାଂ ପଳାୟିତମ୍ ।
(iii) ଶିଶବଃ ସ୍ଥିତବନ୍ତଃ ।	(iii) ଶିଶୁଭିଃ ସ୍ଥିତମ୍ ।

୨ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟାରୁ ଉତ୍ତର ‘କ୍ର’ ବା ‘କ୍ରବତ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ‘କ୍ର’ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି ଏବଂ ଏହି କ୍ରିୟାପଦ ସବୁବେଳେ କ୍ଳାବଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ ଓ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

କର୍ମବାଚ୍ୟ / ଭାବବାଚ୍ୟ

- (i) ସଜନୈଃ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥଃ ପଠନୀୟଃ ।
- (ii) ଛାତ୍ରେଃ କୁସଙ୍ଗଃ ପରିହାର୍ଯ୍ୟଃ ।
- (iii) ଅତ୍ର ଅସ୍ମାଭିଃ ସ୍ତେୟମ୍/ସ୍ତ୍ରୀତବ୍ୟମ୍ ।
- (iv) ତ୍ୱୟା ହସିତବ୍ୟମ୍ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

- (i) ସଜନାଃ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥଂ ପଠେୟୁଃ/ପଠିଷ୍ୟନ୍ତି ।
- (iii) ଛାତ୍ରାଃ କୁସଙ୍ଗଂ ପରିହରେୟୁଃ / ପରିହରିଷ୍ୟନ୍ତି ।
- (i) ଅତ୍ର ବନ୍ଦଂ ତିଷ୍ଠେମ୍ / ସ୍ତ୍ରୀସ୍ୟାମଃ ।
- (ii) ତ୍ୱଂ ହସେଃ / ହସିଷ୍ୟସି ।

୩। କୃତ୍ୟ (ତବ୍ୟ, ଅନୀୟ, ଯତ୍, ଶ୍ୟତ୍, କ୍ୟପ୍) ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟାପଦ କେବଳ କର୍ମ ବା ଭାବବାଚ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ତା'ର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲାବେଳେ ମୂଳଧାତୁରେ ବିଧିଲିପ୍ତ କିମ୍ବା ଲୁଗ୍ ଲକାରର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ।

(ଗ) ଶିକ୍ଷିତ କ୍ରିୟାର ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ^୧

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

- (i) ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟଂ ବେଦଂ ପାଠୟତି ।
- (ii) ପିତା ପୁତ୍ରଂ ଧର୍ମଂ ବୋଧୟତି ।
- (iii) ମାତା ଶିଶୁମ୍ ଓଦନଂ ଭୋଜୟତି ।

କର୍ମବାଚ୍ୟ

- (i) ଗୁରୁଣା ଶିଷ୍ୟଃ ବେଦଂ ପାଠ୍ୟତେ / ଗୁରୁଣା ଶିଷ୍ୟଂ ବେଦଃ ପାଠ୍ୟତେ ।
- (ii) ପିତ୍ରା ପୁତ୍ରଃ ଧର୍ମଂ ବୋଧତେ / ପିତ୍ରା ପୁତ୍ରଂ ଧର୍ମଃ ବୋଧତେ ।
- (iii) ମାତ୍ରା ଶିଶୁଃ ଓଦନଂ ଭୋଜ୍ୟତେ / ମାତ୍ରା ଶିଶୁମ୍ ଓଦନଃ ଭୋଜ୍ୟତେ ।

୧। ଉପରୂପକ୍ତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଶିକ୍ଷିତ ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଶବ୍ଦକର୍ମକ, ବୋଧାର୍ଥ ଓ ଭୋଜନାର୍ଥ ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । ଏପରିସ୍ଥଳେ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ କର୍ମକୁ ଉକ୍ତ କରି କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷିତ ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁଟି ବୋଧାର୍ଥ, ଭୋଜନାର୍ଥ କିମ୍ବା ଶବ୍ଦକର୍ମକ ନ ହୋଇଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ଧାତୁମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିଲେ କେବଳ ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ମ ଉକ୍ତ ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି କର୍ମର ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା -

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

- (iv) ପିତା ପୁତ୍ରଂ ଗ୍ରାମଂ ଗମୟତି ।

କର୍ମବାଚ୍ୟ

- (iv) ପିତ୍ରା ପୁତ୍ରଃ ଗ୍ରାମଂ ଗମ୍ୟତେ ।

୨। ଉପରୂପକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ‘ଗମୟତି’, ଏକ ଶିକ୍ଷିତ ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁ ଅଟେ ଏବଂ ଏହା ବୋଧାର୍ଥ, ଭୋଜନାର୍ଥ ବା ଶବ୍ଦକର୍ମକ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏଠାରେ କେବଳ ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ମ ‘ପୁତ୍ର’ ଉକ୍ତ ହୋଇଛି ।

୧। “ବୁଦ୍ଧିଭକ୍ଷାର୍ଥୟୋଃ ଶବ୍ଦକର୍ମକାଣାଂ ନିଜେଚ୍ଛୟା ।
ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ - କର୍ମଶ୍ୟନ୍ଦେଷାଂ ଶ୍ୟନ୍ତାନାଂ ଲାଦୟୋ ମତଃ ।।”

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଦ୍ୱୟକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର-

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

କର୍ମବାଚ୍ୟ

(v) ସଃ ଭୃତ୍ୟେନ ବୃକ୍ଷଂ ଛେଦୟତି ।

(v) ତେନ ଭୃତ୍ୟେନ ବୃକ୍ଷଃ ଛେଦ୍ୟତେ ।

(iv) ପ୍ରଭୁଃ ପାଚକେନ ଓଦନଂ ପାଚୟତି ।

(iv) ପ୍ରଭୁଶା ପାଚକେନ ଓଦନଃ ପାଚ୍ୟତେ ।

୩। ଉପଯୁକ୍ତ ବାକ୍ୟଦ୍ୱୟରେ ଶିକ୍ଷନ୍ତ ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଜ୍ୟରେ ତୃତୀୟାବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି । ଏପରିସ୍ଥଳେ ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ କଲାବେଳେ ପ୍ରୟୋଜକ କର୍ତ୍ତାରେ ତୃତୀୟା ଓ କର୍ମରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି ।

ମନେରଖ :

- ୧। ଭାବପ୍ରକାଶପାଇଁ ଭାଷାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କଥନ ଭଙ୍ଗୀକୁ ‘ବାଚ୍ୟ’ କୁହାଯାଏ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା - କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ, କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟ ।
- ୨। କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତା ଉକ୍ତ ବା ପ୍ରଧାନ । ତେଣୁ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତି ହୁଏ । କର୍ମ ଅନୁକ୍ତ ବା ଅପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ରହେ । କ୍ରିୟାପଦ କର୍ତ୍ତାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ଗ୍ରହଣ କରେ ।
- ୩। କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତା ଅନୁକ୍ତ ବା ଅପ୍ରଧାନ ଓ କର୍ମ ଉକ୍ତ ବା ପ୍ରଧାନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ, କର୍ତ୍ତାଠାରେ ତୃତୀୟା ଓ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତି ହୋଇଥାଏ । କ୍ରିୟାପଦ କର୍ମଅନୁସାରେ ହୋଇଥାଏ ।
- ୪। ଭାବବାଚ୍ୟରେ କର୍ମପଦ ନ ଥାଏ । କର୍ତ୍ତା ଅନୁକ୍ତ ହୋଇ ତୃତୀୟାବିଭକ୍ତିରେ ରହେ ଏବଂ କ୍ରିୟାପଦ ସର୍ବଦା ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ରହିଥାଏ ।
- ୫। କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କିମ୍ବା ଭାବବାଚ୍ୟରେ (ତିଡ଼ନ୍ତ) କ୍ରିୟାପଦ, ମୂଳଧାତୁରେ (ଲୁଚ୍ଲକାର ବ୍ୟତୀତ) ‘ୟ’ ଯୋଗ କରି ଆତ୍ମନେପଦା ଧାତୁର ରୂପପରି ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।
- ୬। କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଦୁହାଦିଗଣାୟ ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁମାନଙ୍କର ଗୌଣକର୍ମ ଉକ୍ତ ହେଲାବେଳେ, ନ୍ୟାଦିଗଣାୟ ଧାତୁମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟକର୍ମ ଉକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।
- ୭। କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କ୍ତ / କ୍ତବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ‘କ୍ତ’ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟାପଦ କର୍ମର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ ଓ ପୁରୁଷକୁ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଏହା ସର୍ବଦା କ୍ଲାବଲିଂଗ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।
- ୮। କର୍ମବାଚ୍ୟ କିମ୍ବା ଭାବବାଚ୍ୟରେ କୃତ୍ୟପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟାପଦ ଥିଲେ, ତାହା କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ବିଧିଲିଙ୍ଗ କିମ୍ବା ଲୁଚ୍ଲକାରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।
- ୯। ଶିକ୍ଷନ୍ତ ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ଞାନାର୍ଥ, ଭୋଜନାର୍ଥ ଓ ଶରକର୍ମକ ଧାତୁମାନଙ୍କର ଯେ କୌଣସି କର୍ମ ଉକ୍ତ ହୋଇ ବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଥିବା ବେଳେ, ଅନ୍ୟ ଧାତୁମାନଙ୍କର କେବଳ ପ୍ରାୟୋଜ୍ୟ କର୍ମ ଉକ୍ତ ହୁଏ ।
- ୧୦। ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନରେ କେବଳ କର୍ତ୍ତା - କର୍ମ, କର୍ତ୍ତା, କର୍ମର ବିଶେଷଣ ଓ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ବାକ୍ୟରେ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, ତା’ର କର୍ମ ଏବଂ ଅନ୍ୟକୌଣସି କାରକ ବା ବିଭକ୍ତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧ । ନିମ୍ନଲିଖିତବାକ୍ୟେଷୁ କ୍ରିୟାପଦଂ କର୍ମବାଚ୍ୟେ ପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲିଖତ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

ଯଥା - ଶିଷ୍ୟଃ ବେଦଂ ପଠିତବାନ୍ ।

(i) ରାମଃ ଗ୍ରାମଂ ଗତଃ / ଗତବାନ୍ ।

(ii) ଡ଼ଃ ହିମାଳୟଂ ଦୃଷ୍ଟବାନ୍ ।

(iii) ରାଜା ପଣ୍ଡିତସଭାଂ କୃତବାନ୍ ।

(iv) ତେ କଳହଂ କୃତବନ୍ତଃ ।

(v) ରାବଣଃ ସୀତାମ୍ ଅପହୃତବାନ୍ ।

(vi) ପିତା କନ୍ୟାମ୍ ଉଚ୍ଚବାନ୍ ।

କର୍ମବାଚ୍ୟ

ଶିଷ୍ୟେଣ ବେଦଃ ପଠିତଃ ।

(i) ରାମେଣ ଗ୍ରାମଃ _____ ।

(ii) ଡ଼ୟା ହିମାଳୟଃ _____ ।

(iii) ରାଜା ପଣ୍ଡିତସଭା _____ ।

(iv) ତୈଃ କଳହଃ _____ ।

(v) ରାବଣେନ ସୀତା _____ ।

(vi) ପିତ୍ରା କନ୍ୟା _____ ।

୨ । ନିମ୍ନଲିଖିତବାକ୍ୟେଷୁ କ୍ରିୟାପଦଂ ଭାବବାଚ୍ୟେ ପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲିଖତ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

ଯଥା - ବୟଂ ଗତଃ ।

(i) ତେ ତତ୍ତ୍ୱ କ୍ରୀଡ଼ିତବନ୍ତଃ ।

(ii) ସଃ କ୍ୱ ଗତଃ ।

(iii) ବାଳକଃ ହସିତବନ୍ତଃ ।

(iv) ଲତା କୁତ୍ର ଗତା ?

(v) ଡ଼ମ୍ ଉଚ୍ଚବାନ୍ ।

ଭାବବାଚ୍ୟ

ଅସ୍ମାଭିଃ ଗତମ୍ ।

(i) ତୈଃ ତତ୍ତ୍ୱ _____ ।

(ii) ତେନ କ୍ୱ _____ ।

(iii) ବାଳକୈଃ _____ ।

(iv) ଲତୟା କୁତ୍ର _____ ।

(v) ଡ଼ୟା _____ ।

୩ । ନିମ୍ନଲିଖିତେଷୁ ବାକ୍ୟେଷୁ କ୍ରିୟାପଦଂ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟେ ପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲିଖତ ।

କର୍ମବାଚ୍ୟ / ଭାବବାଚ୍ୟ

ଯଥା - ଛାତ୍ରେଃ କୁସଙ୍ଗଃ ପରିହର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ ।

(i) ଅତ୍ର ଅସ୍ମାଭିଃ ସ୍ତେୟମ୍ ।

(ii) ସର୍ବୈଃ କୋଶାର୍କମନ୍ଦିରଂ ଦୁଷ୍ଟବ୍ୟମ୍ ।

(iii) ଅସ୍ମାଭିଃ ପରୀକ୍ଷା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।

(iv) ରାଜା ଦୋଷୀ ଦଣ୍ଡନୀୟଃ ।

(v) ଦୁର୍ଜନାନାଂ ଦୋଷଃ ପରିହର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ ।

(vi) ମୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

(vii) ରୋଗିଣା ଶୟିତବ୍ୟମ୍ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

ଛାତ୍ରଃ କୁସଙ୍ଗଂ ପରିହରେୟୁଃ / ପରିହରିଷ୍ୟତି ।

(i) ଅତ୍ର ବୟଂ _____ / _____ ।

(ii) ସର୍ବୈ କୋଶାର୍କମନ୍ଦିରଂ _____ / _____ ।

(iii) ବୟଂ ପରୀକ୍ଷାଂ _____ / _____ ।

(iv) ରାଜା ଦୋଷିଣଂ _____ / _____ ।

(v) ଦୁର୍ଜନଃ ଦୋଷଂ _____ / _____ ।

(vi) ଅହଂ _____ / _____ ।

(vii) ରୋଗୀ _____ / _____ ।

୪ । ବନ୍ଧନୀମଧାତ୍ ଯଥାର୍ଥପଦଂ ନିରୂପ୍ୟ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନଂ ପୂରୟତ ।

ଯଥା - ତୟା ସଭାୟାଂ ନ ହସିତମ୍ ।

(i) ତେନ ବ୍ୟାକରଣଂ _____ ।

(ii) ସଦା ସତ୍ୟଂ _____ ।

(iii) ବ୍ରହ୍ମରାଜିଣା _____ ଯାତ୍ୟତେ ।

(iv) _____ ମାତା ଉକ୍ତା ।

(v) ରକ୍ଷିତଃ _____ ସ୍ତୁୟତେ ।

(vi) ହିଂସା _____ ।

(vii) _____ କେନ ବାଧତେ ।

(viii) ତୁୟା ଜିଜ୍ଞାସା _____ ।

(ix) ସର୍ବେଷାଂ ପାନୀୟଜଳଂ _____ ।

(ନିୟତିଃ, ବିଷ୍ଣୁ, ଅଧୀତମ୍, ହସିତମ୍, ତ୍ୟାଜ୍ୟା, ଭିକ୍ଷା, ବକ୍ରବ୍ୟମ୍, ପେୟମ୍, ପୁତ୍ରେଣ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟା)

୫ । ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନଂ କୁରୁତ ।

(i) ସର୍ବେ ଭବନ୍ତୁ ସୁଖିନଃ ।

(ii) ରାମଃ ରାବଣଂ ହତବାନ୍ ।

(iii) ବାନରଃ ବୃକ୍ଷାତ୍ ଫଳଂ ଖାଦତି ।

(iv) ମାତା କନ୍ୟାମ୍ ଅନ୍ନଂ ଭୋଜୟତୁ ।

(v) ଦାରାଃ ମେ ସ୍ଥିତାଃ ।

(vi) ପ୍ରଭୁଃ ଭୃତ୍ୟଂ ଗୃହଂ କର୍ଷତି ।

(vii) ଛାୟା କେନ ନିବାର୍ଯ୍ୟତେ ।

(viii) ସେବିତବ୍ୟା ମହାବୃକ୍ଷଃ ।

(ix) ଦୁର୍ଜନଃ ପରିହର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ ।

(x) ହୀନସେବା ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।

ଅନୁବାଦନିୟମାବଳୀ

- ୧ । ପ୍ରଥମେ ବାକ୍ୟକୁ ପଢ଼ି କର୍ତ୍ତା, କ୍ରିୟା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିକୁ ଚିହ୍ନିବା ଦରକାର ।
- ୨ । ପୁରୁଷ ବଚନ ଅନୁସାରେ କ୍ରିୟାପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯିବ ।
- ୩ । ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଲିଙ୍ଗ ବିଭକ୍ତି ବଚନ ଅନୁସାରେ ବିଶେଷଣ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରିବ ।
- ୪ । ବାକ୍ୟରେ କେଉଁ ଶବ୍ଦ ବା ଧାତୁ ଯୋଗେ କେଉଁଠାରେ କେଉଁ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ସ୍ଥିର ରହିବ ।
(ଯଥା - ବିନା, ପ୍ରତି, ଅନୁଯୋଗେ ୨ୟା; ଦାନ, ଧାର ଯୋଗେ ୪ର୍ଥୀ)
- ୫ । ଯୁଗ୍ମପଦ, ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର, ୨ୟା, ୪ର୍ଥୀ ଓ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ ବିକଳ ରୂପ ବାକ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ଏବଂ ସମୋଧାନ ପଦ ପରେ ରହେ ନାହିଁ ।
(ଯଥା- ତ୍ୱା, ବାମ, ବଃ, ତେ, ମା, ନୌ, ନଃ, ମେ)
- ୬ । ପାତ୍ର, ସ୍ଥାନ, ପ୍ରମାଣ, ଭାଜନ, ଭୂଷଣ, ନିଦାନ, କାରଣ, ଆସ୍ତ୍ରପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଲିଙ୍ଗରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏସବୁ ଅଜହଲିଙ୍ଗ । ନପୁଂସକ ଏକବଚନ ରୂପେ ଏମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।
- ୭ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ସରଳ ସାଧୁଶବ୍ଦ (ତତ୍ସମଶବ୍ଦ)କୁ ସଂସ୍କୃତ ଅନୁବାଦରେ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦେବା ଉଚିତ । ଅପ୍ରଚଳିତ, କଷ୍ଟ, ଦୁର୍ବୋଧ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଯଥାସମ୍ଭବ କମ୍ ହେବା ଦରକାର ।

ସଂସ୍କୃତାନୁବାଦ ଅଭ୍ୟାସ

- ୧ । ପିଲାମାନେ ସତ କୁହନ୍ତି । - ବାଳକାଃ ସତ୍ୟଂ ବଦନ୍ତି ।
- ୨ । ସେଠାରେ ବହୁତ ଫୁଲଗଛ ଅଛି । - ତତ୍ର ବହବଃ ପୁଷ୍ପବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି ।
- ୩ । ମୁନିମାନେ ଆଶ୍ରମରେ ଅଛନ୍ତି । - ମୁନୟଃ ଆଶ୍ରମେ ସନ୍ତି ।
- ୪ । ହରିର ସାନ ଭାଇ ଦଶମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ୁଛି । - ହରେଃ ଅନୁଜଃ ଦଶମବର୍ଗେ ପଠତି ।
- ୫ । ମୃଗଗୁଡ଼ିକ ଏଣେତେଣେ ବୁଲୁଛନ୍ତି । - ମୃଗାଃ ଇତସ୍ତତଃ ଭ୍ରମନ୍ତି ।
- ୬ । ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲି ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । - ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଇତି ଏକଃ ରାଜା ଆସୀତ୍ ।
- ୭ । ଆପଣମାନଙ୍କ ଘର କେଉଁଠି ? - ଭବତାଂ ଗୃହଂ କୁତ୍ର ?
- ୮ । ସ୍କୁଲ ଲାଇବ୍ରେରୀରେ ପିଲାମାନେ ପଢ଼ନ୍ତି । - ବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ପାଠାଗାରେ ବାଳକାଃ ପଠନ୍ତି ।
- ୯ । ତୁମେ କାଲି କୁଆଡ଼େ ଯିବ ? - ତ୍ୱଂ ଶ୍ୱଃ କୁତ୍ର ଗମିଷ୍ୟସି ?
- ୧୦ । ମୁଁ କାଲି ଗାଁକୁ ଯାଇଥିଲି । - ଅହଂ ହ୍ୟଃ ଗ୍ରାମଂ ଗତବାନ୍ / ଗତବତୀ ।
- ୧୧ । କାଲି କାମ ଆଜି କର । - ଶ୍ୱଃ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ଅଦ୍ୟ କୁରୁ ।
- ୧୨ । ଝିଅଟି କାହାଣୀ ପଢ଼ୁଛି । - ବାଳିକା ଆଖ୍ୟାନଂ ପଠତି ।

- ୧୩। ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକମାନେ ଭାତ ଖାଆନ୍ତି । - ଉତ୍କଳୀୟାଃ ଓଦନଂ ଖାଦନ୍ତି ।
- ୧୪। ନେତାମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗାଁକୁ ଗାଁ ବୁଲିବେ । - ନେତାରଃ ଅଧୁନା ପ୍ରତିଗ୍ରାମଂ ଭ୍ରମିଷ୍ୟନ୍ତି ।
- ୧୫। ମନ୍ଦିର ଚାରିପଟେ ଉଦ୍ୟାନ ଅଛି । - ମନ୍ଦିରଂ ପରିତଃ ଉଦ୍ୟାନମ୍ ଅସ୍ତି ।
- ୧୬। ଗାଁ ପାଖରେ ନଦୀ ବହୁଛି । - ଗ୍ରାମଂ ନିକଷା ନଦୀ ବହତି ।
- ୧୭। ପିଲାଟି ଶେଯରେ ଶୋଇଛି । - ବାଳକଃ ଶଯ୍ୟାମ୍ ଅଧିଶେତେ ।
- ୧୮। ଭକ୍ତମାନେ ସକାଳେ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ମନ୍ଦିର ଯାଆନ୍ତି । - ଭକ୍ତାଃ ପ୍ରାତଃ ସାୟଂ ଚ ମନ୍ଦିରଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।
- ୧୯। ବୁଢ଼ା ଲୋକଟି ଏହି ଘରେ ରହୁଛି । - ବୃଦ୍ଧଃ ଅସ୍ମିନ୍ ଗୃହେ ତିଷ୍ଠତି ।
- ୨୦। ଗରିବ ଲୋକଟି ଘରେ ଉପବାସରେ ଅଛି । - ଦରିଦ୍ରଃ ଗୃହେ ଉପବସତି ।
- ୨୧। ମା' ପଛରେ ପିଲାମାନେ ଧାଉଁଥିଲେ । - ମାତରମ୍ ଅନୁ ଶିଶବଃ ଧାବନ୍ତି ସ୍ତ୍ରୀ ।
- ୨୨। ଗଛର ତଳକୁ ତଳ ଫୁଲଗୁଡ଼ିଏ ଫୁଟିଛି । - ବୃକ୍ଷମ୍ ଅଧୋଽଧଃ ପୁଷ୍ପାଣି ବିକସନ୍ତି ।
- ୨୩। ଗାଁର ସବୁଆଡ଼େ ଅଶାନ୍ତି ଦେଖାଦେଇଛି । - ଗ୍ରାମଂ ସର୍ବତଃ ଅଶାନ୍ତିଃ ଦୃଶ୍ୟତେ ।
- ୨୪। ନିଜ ଦେଶରେ ରାଜା ପୂଜା ପାଏ । - ସ୍ୱଦେଶେ ପୂଜ୍ୟତେ ରାଜା ।
- ୨୫। ବିଦ୍ୱାନ୍ ସବୁଠି ପୂଜା ପାଏ । - ବିଦ୍ୱାନ୍ ସର୍ବତ୍ର ପୂଜ୍ୟତେ ।
- ୨୬। ଦେଶର ସବୁଆଡ଼େ ବର୍ତ୍ତମାନ ବର୍ଷା ନାହିଁ । - ଦେଶଂ ସର୍ବତଃ ଅଧୁନା ବୃଷ୍ଟିଃ ନାସ୍ତି ।
- ୨୭। ମୋ ପଛରେ ତୁମେ ଆସ । - ମାମ୍ ଅନୁ ତ୍ୱମ୍ ଆଗଚ୍ଛ ।
- ୨୮। ରୋଗୀଟି ବିଛଣାରେ ଶୋଇଛି । - ରୋଗୀ କଟେ ଶେତେ ।
- ୨୯। ମୁଁ ସନ୍ଧ୍ୟା ବେଳେ ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲି । - ଅହଂ ସାୟଂ କାଳେ ତତ୍ର ଗତବାନ୍ ।
- ୩୦। ଗୁରୁନିନ୍ଦକକୁ ଧିକ୍ । - ଗୁରୁନିନ୍ଦକଂ ଧିକ୍ ।
- ୩୧। ଆମେ ଏ ବର୍ଷ ପୁରୀ ଯିବୁ । - ବୟମ୍ ଏଷମଃ ପୁରୀଂ ଗମିଷ୍ୟାମଃ ।
- ୩୨। ତୁମେ କାଲି କୁଆଡ଼େ ଯାଇଥିଲ ? - ତ୍ୱଂ ହ୍ୟଃ କୁତ୍ର ଅଗଚ୍ଛଃ ?
- ୩୩। ଖେଳ ପଡ଼ିଆ ମଝିରେ ସେମାନେ ଖେଳୁଥିଲେ । - କ୍ରୀଡ଼ାଙ୍ଗନମ୍ ଅନ୍ତରା ତେ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ସ୍ତ୍ରୀ ।
- ୩୪। ପତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଗଛରୁ ଝଡୁଛି । - ପତ୍ରାଣି ବୃକ୍ଷାତ୍ ପତନ୍ତି ।
- ୩୫। ପରିବେଶ ହିଁ ଜୀବନ । - ପରିବେଶୋ ହି ଜୀବନମ୍ ।
- ୩୬। ବୃକ୍ଷ ଆମର ବନ୍ଧୁ । - ବୃକ୍ଷଃ ଅସ୍ମାକଂ ବନ୍ଧୁଃ ।
- ୩୭। ଏବେ ମୋ ବାପା ଦିଲ୍ଲୀରେ ରହୁଛନ୍ତି । - ଅଧୁନା ମମ ପିତା ଦିଲ୍ଲୀଂ ତିଷ୍ଠତି ।
- ୩୮। ଘୋଡ଼ାଟି ଜୋର୍ରେ ଧାଉଁଛି । - ଅଶ୍ୱଃ ବେଗେନ ଧାବତି ।
- ୩୯। ହାତୀ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲେ । - ଗଜଃ ମନ୍ଦଂ ମନ୍ଦଂ ଗଚ୍ଛତି ।
- ୪୦। ସେମାନେ ମାସେ ହେଲା ଭାଗବତ ପଢ଼ୁଛନ୍ତି । - ତେ ମାସଂ ଭାଗବତଂ ପଠନ୍ତି ।
- ୪୧। ବୁଢ଼ା ବାପାଙ୍କ ସହିତ ନାତିମାନେ ଗାଁକୁ ଯିବେ । - ପିତାମହେନ ସାକଂ ନପୁତ୍ରଃ ଗ୍ରାମଂ ଗମିଷ୍ୟନ୍ତି ।
- ୪୨। ଅଜାଙ୍କ ସହ ମୁଁ ଡେକାନାଲ ଯାଇଥିଲି । - ମାତାମହେନ ସାକମ୍ ଅହଂ ଡେକାନାଲମ୍ ଅଗଚ୍ଛମ୍ ।

- ୪୩। ମୋ ବଡ଼ବାପା କଟକରେ ରହୁଛନ୍ତି । - ମମ ଜ୍ୟେଷ୍ଠତାତଃ କଟକେ ତିଷ୍ଠତି ।
- ୪୪। ମୋ କକା ଗାଁ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକ ଅଛନ୍ତି । - ମମ ପିତୃବ୍ୟଃ / ଖୁଲ୍ଲତାତଃ ଗ୍ରାମବିଦ୍ୟାଳୟେ ଶିକ୍ଷକଃ ଅସ୍ତି ।
- ୪୫। ତୁମ ମାମୁଁ ଏବେ କେଉଁଠି ଅଛନ୍ତି ? - ତବ ମାତୂଳଃ ଅଧୁନା କୁତ୍ର ଅସ୍ତି ?
- ୪୬। ଶିବଦତ୍ତର ସାନ ଭଉଣୀ ନନ୍ଦନକାନନରେ ବୁଲୁଛି । - ଶିବଦତ୍ତସ୍ୟ ଅନୁଜା ନନ୍ଦନକାନନେ ଭ୍ରମତି ।
- ୪୭। ତା'ର ବଡ଼ ଭଉଣୀ ଆଜି ଏଠାକୁ ଆସିପାରେ । - ତସ୍ୟ ଅଗ୍ରଜା ଅଦ୍ୟ ଅତ୍ର ଆଗଚ୍ଛେତ୍ ।
- ୪୮। ଆଖିର ପ୍ରକୃତି ମିଠା । - ଜଷ୍ଠଃ / ଜଷ୍ଠକାଣ୍ଡଃ ପ୍ରକୃତ୍ୟା ମଧୁରଃ ।
- ୪୯। ବନବାସୀମାନେ ସ୍ୱଭାବରେ ସରଳ । - ବନବାସିନଃ ସ୍ୱଭାବେନ ସରଳାଃ ।
- ୫୦। ମୋ ମା' ଦେବତା ଅଟେ । - ମମ ମାତା ଦେବତା ଭବତି ।
- ୫୧। ସେ ଆମକୁ ଖାଇବାକୁ ଦିଏ । - ସା ଅସ୍ମଭ୍ୟଂ ଖାଦ୍ୟଂ ଦଦାତି ।
- ୫୨। ସେ ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଟେ । - ସଃ ଜାତ୍ୟା ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଭବତି ।
- ୫୩। ଲୋକଟିର ନାମ ଦେବୀପ୍ରସନ୍ନ ଅଟେ । - ଜନଃ ନାମ୍ନା ଦେବୀପ୍ରସନ୍ନଃ ଭବତି ।
- ୫୪। ମୁଁ ଗୋତ୍ରରେ ଭରଦ୍ୱାଜ । - ଅହଂ ଗୋତ୍ରେଣ ଭରଦ୍ୱାଜଃ ।
- ୫୫। ସେମାନେ ଯତ୍ନରେ ଲେଖିବା ଉଚିତ । - ତେ ଯତ୍ନେନ ଲିଖେୟୁଃ ।
- ୫୬। ପାଞ୍ଚ ଟଙ୍କାରେ କଲମଟି କିଣିଲି । - ପଞ୍ଚଭିଃ ମୁଦ୍ରାଭିଃ କଲମଂ କ୍ରୀତବାନ୍ ।
- ୫୭। ତୁମେ ଦଶଟଙ୍କାରେ ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ଆଣ । - ତ୍ୱଂ ଦଶଭିଃ ମୁଦ୍ରାଭିଃ ପୁସ୍ତକମ୍ ଆନୟ ।
- ୫୮। ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ସ୍ୱଭାବରେ ଦୟାଳୁ । - ଗ୍ରାମବାସିନଃ ସ୍ୱଭାବେନ ଦୟାଳବଃ ।
- ୫୯। ମୂର୍ଖର ପାଠ କ'ଣ ଦରକାର । - ମୂର୍ଖସ୍ୟ ପାଠେନ କିମ୍ ?
- ୬୦। ଧନୀ ଲୋକର ଟଙ୍କା କ'ଣ ଦରକାର ? - ଧନିକସ୍ୟ ଧନେନ / ରୂପ୍ୟକେଶ କିମ୍ ?
- ୬୧। ଲୋକଟି ଶୀତରେ ଥରୁଥିଲା । - ଜନଃ ଶୀତାତ୍ କମ୍ପତେ ସ୍ଥ ।
- ୬୨। ପିଲାଟି ଶୀତରେ ଥରୁଛି । - ବାଳକଃ ଶୀତେନ କମ୍ପତେ ।
- ୬୩। ଆଜି ମାସକରେ ଭାଗବତ ପଢ଼ିଲେ । - ମାତାମହା ମାସେନ ଭାଗବତମ୍ ଅପଠତ୍ ।
- ୬୪। ଏହିବାଟେ ସେମାନେ ଯାଆନ୍ତି । - ଅନେନ ମାର୍ଗେଣ ତେ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।
- ୬୫। ମୁଁ ଜାତୀୟତାରେ ଭାରତୀୟ । - ଅହଂ ଜାତୀୟତୟା ଭାରତୀୟଃ ।
- ୬୬। ମୋ ମାମୁଁ ଏବେ ଆସିଥିଲେ । - ମମ ମାତୂଳଃ ଅଧୁନା ଆଗଚ୍ଛତ୍ ।
- ୬୭। ତୁମେ କେଉଁବାଟେ ଯାଉଛ । - ତ୍ୱଂ କେନ ମାର୍ଗେଣ ଗଚ୍ଛସି ?
- ୬୮। ସେହିବାଟେ ଆପଣ ଯାଆନ୍ତୁ । - ତେନ ମାର୍ଗେଣ ଭବାନ୍ ଗଚ୍ଛତୁ ।
- ୬୯। ଗରିବ ଲୋକ ଦୁଃଖରେ ଥାଏ । - ଦରିଦ୍ରଃ ଦୁଃଖେନ ତିଷ୍ଠତି ।
- ୭୦। ମୁଁ ସୁଖରେ ଅଛି । - ଅହଂ ସୁଖେନ ଅସ୍ମି ।
- ୭୧। ପିଲାମାନେ କ୍ରମରେ ଯାଆନ୍ତି । - ବାଳକାଃ କ୍ରମେଣ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।
- ୭୨। ପିଣ୍ଡୁଡ଼ିମାନେ ଧାଡ଼ିରେ ଯାଆନ୍ତି । - ପିପୀଲିକାଃ ପଂକ୍ତ୍ୟା / ପତଂକ୍ତ୍ୟା ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।

- ୭୩। ମୁଁ ହାତରେ ଖାଏ । - ଅହଂ ହସ୍ତେନ ଖାଦାମି ।
- ୭୪। ବଡ଼ ଭାଇ ସାଙ୍ଗରେ ସାନଭାଇ ପାଠ ପଢ଼େ । - ଅଗ୍ରଜେନ ସହ ଅନୁଜଃ ପାଠଂ ପଠତି ।
- ୭୫। ବର୍ଷକରେ ମାମୁଁ ଏଠାକୁ ଆସନ୍ତି । - ବର୍ଷେଶ ମାତୁଳଃ ଅତ୍ର ଆଗଚ୍ଛତି ।
- ୭୬। ତୁମେ କ'ଣ ଜାଣିଛ ? - ତ୍ଵଂ କିଂ ଜାନାସି ?
- ୭୭। ଘରେ ଚାଉଳ ନାହିଁ । - ଗୃହେ ତଣ୍ଡୁଳଃ ନାସ୍ତି ।
- ୭୮। ବାପା ଘରେ ନାହାଁନ୍ତି । - ପିତା ଗୃହେ ନାସ୍ତି ।
- ୭୯। ଗଣେଶ ଶିବଙ୍କ ପୁଅ । - ଗଣେଶଃ ଶିବସ୍ୟ ପୁତ୍ରଃ ।
- ୮୦। ମା' ମୋ ଉପରେ ରାଗିଛନ୍ତି । - ମାତା ମହ୍ୟଂ କୁଧତି ।
- ୮୧। ମୋ ବାପା ସ୍ଵଭାବରେ ସରଳ । - ମମ ପିତା ସ୍ଵଭାବେନ ସରଳଃ ।
- ୮୨। ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକ ତୁମକୁ ପୁରସ୍କାର ଦେବେ । - ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକଃ ତୁଭ୍ୟଂ ପୁରସ୍କାରଂ ଦାସ୍ୟତି ।
- ୮୩। ଭିକାରିକୁ ସମସ୍ତେ ଭିକ ଦିଅନ୍ତି । - ଭିକ୍ଷୁକାୟ ସର୍ବେ ଭିକ୍ଷାଂ ଦଦତି ।
- ୮୪। ଶିକ୍ଷକ ମୋତେ ପୁରସ୍କାର ଦେବେ । - ଶିକ୍ଷକଃ ମହ୍ୟଂ ପୁରସ୍କାରଂ ଦାସ୍ୟତି ।
- ୮୫। ଛୋଟପିଲାକଥା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗେ । - ଶିଶୁବାକ୍ୟଂ ସର୍ବେଭ୍ୟଃ ରୋଚତେ ।
- ୮୬। ବାପା ଯାହା କୁହନ୍ତି ତାହା କରେ । - ପିତା ଯତ୍ ବଦତି ତତ୍ କରୋମି ।
- ୮୭। ତୁମେ କାହାରୁ ଧାର କରିଛ ? - ତ୍ଵଂ କସ୍ମୈ ଧାରୟସି ?
- ୮୮। ମୁଁ କାହାରିଠାରୁ ଧାର କରୁ ନାହିଁ । - ଅହଂ କସ୍ମୈ ନ ଧାରୟାମି ।
- ୮୯। ସେ ମୋଠାରୁ ଧାର କରିଛି । - ସଃ ମହ୍ୟଂ ଧାରୟତି ।
- ୯୦। ଗୋବିନ୍ଦ ମୋତେ ଈର୍ଷ୍ୟା କରେ । - ଗୋବିନ୍ଦଃ ମହ୍ୟମ୍ ଈର୍ଷ୍ୟତି ।
- ୯୧। ମୁଁ ତୁମକୁ ଈର୍ଷା କରୁନାହିଁ । - ଅହଂ ତୁଭ୍ୟଂ ନ ଈର୍ଷ୍ୟାମି ।
- ୯୨। ସେମାନଙ୍କୁ ଦହି ଭଲ ଲାଗେ । - ତେଭ୍ୟଃ ଦଧି ରୋଚତେ ।
- ୯୩। କୃଷକଥା ଅତି ମଧୁର । - କୃଷକଥା ନିତରାଂ ମଧୁରା ।
- ୯୪। ବସନ୍ତରେ କୋଇଲି ରାବେ । - ବସନ୍ତେ କୋକିଳଃ କୁଜତି ।
- ୯୫। ତୁମକୁ ମୁଁ ପ୍ରଣାମ କରୁଛି । - ଅହଂ ତ୍ଵାଂ ନମାମି / ନମସ୍କରୋମି ।
- ୯୬। ମୋତେ ପଇଡ଼ପାଣି ଭଲ ଲାଗେ । - ମହ୍ୟଂ ନାରୀକେଳଜଳଂ ସ୍ଵଦତେ ।
- ୯୭। ଲତାରୁ ଫୁଲଗୁଡ଼ିକୁ ଆଣ । - ଲତାୟାଃ ପୁଷ୍ପାଣି ଆନୟ ।
- ୯୮। ଲତାରେ ଫୁଲଗୁଡ଼ିକ ଶୋଭା ପାଉଛି । - ଲତାୟାଂ ପୁଷ୍ପାଣି ଶୋଭନ୍ତେ ।
- ୯୯। ଚାରିଜଣ ଝିଅ ସେଠାରେ ଖେଳୁଥିଲେ । - ଚତସ୍ରଃ ବାଳିକାଃ ତତ୍ର ଅଖେଳନ୍ ।
- ୧୦୦। ଦଶରଥଙ୍କର ତିନି ରାଣୀ ଥିଲେ । - ଦଶରଥସ୍ୟ ତିସ୍ରଃ ରାଜ୍ୟାଃ ଆସନ୍ ।
- ୧୦୧। ତାଙ୍କର ଚାରି ପୁଅ ଥିଲେ । - ତସ୍ୟ ଚତ୍ଵାରଃ ପୁତ୍ରାଃ ଆସନ୍ ।
- ୧୦୨। ସେ ମୋତେ କାହିଁକି ଡରୁଛି । - ସଃ ମତ୍ କଥଂ ବିଭେତି ?

- ୧୦୩। ତୁମେ ମୋତେ ଡରୁଛ କି ? - ତୁଁ ମତ୍ ବିଭେଷି କିମ୍ ?
- ୧୦୪। ମୁଁ ତୁମକୁ ଡରୁ ନାହିଁ । - ଅହଂ ତ୍ୱତ୍ ନ ବିଭେମି ।
- ୧୦୫। ସେମାନେ ବାଘକୁ ଡରନ୍ତି । - ତେ ବ୍ୟାଘ୍ରାତ୍ ବିଭ୍ୟତି ।
- ୧୦୬। ମାଆକୁ କୃଷ୍ଣ ଲୁଚନ୍ତି । - ମାତୁଃ ନିଳାୟତେ କୃଷ୍ଣଃ ।
- ୧୦୭। ପିଲାଟି ତୁମକୁ ଲୁଚୁଛି । - ଶିଶୁଃ ତ୍ୱତ୍ ନିଳାୟତେ ।
- ୧୦୮। ତୁମେ ମୋତେ କାହିଁକି ଲୁଚୁଛ ? - ତୁଁ ମତ୍ କଥଂ ନିଳାୟସେ ?
- ୧୦୯। ଗାଁ ବାହାରେ ମଶାଣି ଅଛି । - ଗ୍ରାମାତ୍ ବହିଃ ଶ୍ଵଶାନମ୍ ଅସ୍ତି ।
- ୧୧୦। ସ୍କୁଲ ବାହାରେ ପଢ଼ିଆ ଅଛି । - ବିଦ୍ୟାଳୟାତ୍ ବହିଃ ପ୍ରାନ୍ତରମ୍ ଅସ୍ତି ।
- ୧୧୧। ସେମାନେ କାହାରିକୁ ଡରୁନାହାନ୍ତି । - ତେ କସ୍ମାତ୍ ନ ବିଭ୍ୟତି ।
- ୧୧୨। ମୋତେ ସେମାନେ ଘୃଣା କରୁଛନ୍ତି । - ତେ ମତ୍ ଜୁଗୁପ୍ସନ୍ତେ ।
- ୧୧୩। ତୁମେ କାହାକୁ ଘୃଣା କରୁଛ ? - ତୁଁ କସ୍ମାତ୍ ଜୁଗୁପ୍ସସେ ?
- ୧୧୪। ପିଲାମାନେ ଖେଳରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେଉ ନାହାଁନ୍ତି । - ବାଳାଃ କ୍ରୀଡ଼ନାତ୍ ନ ବିରମନ୍ତି ।
- ୧୧୫। ପଢ଼ିବା ପରେ ଭୋଜନ କର । - ପଠନାତ୍ ପରଂ ଭୋଜନଂ କୁରୁ ।
- ୧୧୬। ମୁଁ ପିଲାଦିନୁ ଆମିଷ ଖାଏ ନାହିଁ । - ବାଲ୍ୟାଦ୍ ଅହଂ ନିରାମିଷାଣା ।
- ୧୧୭। ଆଜିଠାରୁ ସତ କୁହ । - ଅଦ୍ୟ ଆରଭ୍ୟ ସତ୍ୟଂ ବଦ ।
- ୧୧୮। କାଲି ଠାରୁ ଏଠାରେ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ହେବ । - ଶ୍ଵଃ ଆରଭ୍ୟ ଅତ୍ର ପ୍ରଶିକ୍ଷଣଂ ଭବିଷ୍ୟତି ।
- ୧୧୯। ଦେଶର ଉତ୍ତର ପଟେ କ'ଣ ଅଛି ? - ଦେଶସ୍ୟ ଉତ୍ତରେଣ କିମ୍ ଅସ୍ତି ?
- ୧୨୦। ଗାଁର ଦକ୍ଷିଣ ପଟେ ମନ୍ଦିର ଅଛି । - ଗ୍ରାମସ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣାତ୍ ମନ୍ଦିରମ୍ ଅସ୍ତି ।
- ୧୨୧। ଘର ବାହାରେ ପିଲାମାନେ ଖେଳିବେ । - ଗୃହାତ୍ ବହିଃ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡ଼ିଷ୍ୟନ୍ତି ।
- ୧୨୨। ଗାଁ ପାଖରେ ସ୍କୁଲ ଅଛି । - ଗ୍ରାମାତ୍ ଆରାତ୍ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଅସ୍ତି ।
- ୧୨୩। ଲୋକଟି ବିପଦରୁ ମୁକୁଳିଲା । - ଜନଃ ବିପଦଃ ମୁକ୍ତଃ ।
- ୧୨୪। କିଏ ସ୍କୁଲ ଯିବ ଆସୁ । - କଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗମିଷ୍ୟତି ଆଗଚ୍ଛତୁ ।
- ୧୨୫। ସେ ତୁମେ ଓ ମୁଁ ନାଟକ ଦେଖିବା । - ସଃ ତ୍ୱମ୍ ଅହଂ ଚ ନାଟକଂ ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟାମଃ ।
- ୧୨୬। ତୁମ ବିନା ଦୁଃଖରୁ କିଏ ରକ୍ଷା କରିବ ? - ତ୍ୱାଂ ବିନା ଦୁଃଖାତ୍ କଃ ରକ୍ଷିଷ୍ୟତି ?
- ୧୨୭। ଦିନକୁ ତିନିଥର ଆମେ ଖାଇ । - ଦିବସସ୍ୟ ତ୍ରିଃ ବୟଂ ଖାଦାମଃ ।
- ୧୨୮। ବର୍ଷକୁ ଦୁଇଥର ବାପା ପୁରୀ ଯାଆନ୍ତି । - ପିତା ବର୍ଷସ୍ୟ ଦ୍ୱିଃ ପୁରୀଂ ଗଚ୍ଛତି ।
- ୧୨୯। ମାସକୁ ସାତଥର ମାନସ ଏଠାକୁ ଆସେ । - ମାନସଃ ମାସସ୍ୟ ସପ୍ତକୃତ୍ୱଃ ଅତ୍ର ଆଗଚ୍ଛତି ।
- ୧୩୦। ଶିକ୍ଷକ ମାସକୁ ତିନିଥର ଗାଁକୁ ଯାଆନ୍ତି । - ଶିକ୍ଷକଃ ମାସସ୍ୟ ତ୍ରିଃ ଗ୍ରାମଂ ଗଚ୍ଛତି ।
- ୧୩୧। ପ୍ରଭୁଦତ୍ତ ମା'କୁ ମନେ ପକାଉଛି । - ପ୍ରଭୁଦତ୍ତଃ ମାତୁଃ ସ୍ମରତି ।
- ୧୩୨। ଆପଣମାନେ ଦୟା କରି ସଭାସ୍ଥଳକୁ ଆସନ୍ତୁ । - ଭବନ୍ତଃ କୃପୟା ସଭାସ୍ଥଳମ୍ ଆଗଚ୍ଛନ୍ତୁ ।

- ୧୩୩। ଛାତ୍ରମାନେ ନମ୍ର ହୁଅନ୍ତୁ । - ଛାତ୍ରାଃ ନମ୍ରାଃ ଭବନ୍ତୁ ।
- ୧୩୪। ଗାଁର ଚାରିଆଡ଼େ ଦୀପ ଜଳୁଛି । - ଗ୍ରାମଂ ସର୍ବତଃ ଦୀପାଃ ଜ୍ୱଳନ୍ତି ।
- ୧୩୫। ତୁମେ କାହିଁକି ମିଛ କହୁଛ ? - ତ୍ୱଂ କଥଂ ମିଥ୍ୟା ବଦସି ?
- ୧୩୬। ହେ ଭାଇ ! ତୁମର ମଙ୍ଗଳ ହେଉ । - ଭୋ ଭ୍ରାତଃ ! ତବ ମଙ୍ଗଳଂ ଭବତୁ ।
- ୧୩୭। ଭୋକିଲା ଲୋକକୁ ଖାଇବାକୁ ଦିଅ । - କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତାୟ ଖାଦ୍ୟଂ ଦେହି ।
- ୧୩୮। ଗଛ ତଳେ ଗାଈଟି ଶୋଇଛି । - ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ଅଧଃ ଗୌଃ ଶେତେ ।
- ୧୩୯। ପିଲାମାନେ ଦିନରେ ପାଞ୍ଚଥର ଦୁଧ ପିଅନ୍ତି । - ବାଳକାଃ ଦିବସସ୍ୟ ପଞ୍ଚକୃତଃ ଦୁଗ୍ଧଂ ପିବନ୍ତି ।
- ୧୪୦। ମୁଁ ତୁମକୁ ଭଲ ଭାବେ ଜାଣେ । - ଅହଂ ତ୍ୱାଂ ସମ୍ୟକ୍ ଜାନାମି ।
- ୧୪୧। ରାସ୍ତାର ଦୁଇପଟେ ଗଛଗୁଡ଼ିଏ ଅଛି । - ମାର୍ଗମ୍ ଉଭୟତଃ ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି ।
- ୧୪୨। ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଇଁଲେ ପଦ୍ମ ଫୁଟେ । - ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ଉଦିତେ ପଦ୍ମଂ ବିକସତି ।
- ୧୪୩। ମୁଁ ଚାହୁଁ ଚାହୁଁ କାଉ ପିଠା ନେଇଗଲା । - ମମ ପଶ୍ୟତଃ/ମୟି ପଶ୍ୟତି କାକଃ ପିଷକମ୍ ଅନୟତ୍ ।
- ୧୪୪। ଅନ୍ଧର ହାତଧରି ମୁଁ ଆଣିଲି । - ଅନ୍ଧଂ କରେ ଧୃତ୍ୱା ଅହମ୍ ଆନୟମ୍ ।
- ୧୪୫। ମୋ ଉପରେ ତୁମେ କାହିଁକି ବିରକ୍ତ ? - ତ୍ୱଂ କଥଂ ମୟି ବିରକ୍ତଃ ?
- ୧୪୬। ସାନ ଭାଇକୁ ସ୍ନେହ କର । - ଅନୁଜେ ତ୍ୱଂ ସ୍ନେହଂ କୁରୁ ।
- ୧୪୭। ମା' ମୋତେ ଭଲ ପାଏ । - ମାତା ମୟି ସ୍ନିହ୍ୟତି ।
- ୧୪୮। ତିନି ଭୁବନରେ ତୁମେ ରାଜା ହେବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ । - ତ୍ରିଭୁବନସ୍ୟ ପ୍ରଭୁତ୍ୱଂ ତ୍ୱୟି ଯୁଜ୍ୟତେ ।
- ୧୪୯। ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । - ପ୍ରାଣିଷୁ ମନୁଷ୍ୟଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ।
- ୧୫୦। ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କର । - ଗୁରୁଜନେଷୁ ଭକ୍ତିଂ କୁରୁ ।
- ୧୫୧। ଜୟଦେବଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଠାରେ ଭକ୍ତି ଥିଲା । - ଜୟଦେବସ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥେ ଭକ୍ତିଃ ଆସୀତ୍ ।
- ୧୫୨। ନନ୍ଦିକାର ମୋ ଠାରେ ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲା । - ନନ୍ଦିକାୟାଃ ମୟି ବିଶ୍ୱାସଃ ନାସୀତ୍ ।
- ୧୫୩। ମା' ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସ୍ନେହ କରେ । - ମାତା ସନ୍ତାନେଷୁ ସ୍ନିହ୍ୟତି ।
- ୧୫୪। ବାପା ପୁଅକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । - ପିତା ପୁତ୍ରେ ବିଶ୍ୱସିତି ।
- ୧୫୫। ତୁମେ ମୋତେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁନାହିଁ । - ତ୍ୱଂ ମୟି ନ ବିଶ୍ୱସିଷି ।
- ୧୫୬। ସେମାନଙ୍କର ମୋ ଉପରେ ସ୍ନେହ ଅଛି । - ତେଷାଂ ମୟି ସ୍ନେହଃ ଅସ୍ତି ।
- ୧୫୭। ହେ ଅତ୍ୟୁତ ମୋତେ ରକ୍ଷା କର । - ହେ ଅତ୍ୟୁତ ! ମାଂରକ୍ଷ ।
- ୧୫୮। ସଭିଏଁ ପଢ଼ନ୍ତୁ ସଭିଏଁ ବଢ଼ନ୍ତୁ । - ସର୍ବେ ପଠନ୍ତୁ ସମୃଦ୍ଧାଃ ତ ସନ୍ତୁ ।

ସାଧାରଣତଃ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଲେଖିବା ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ରୂପ, ଧାତୁରୂପକୁ ଶୁଦ୍ଧଭାବରେ ଲେଖିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅନେକ ସମୟରେ କାରକ ବିଭକ୍ତି ଓ ବିଶେଷଣର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପ୍ରୟୋଗ ଯୋଗୁଁ ବାକ୍ୟ ଅଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ କେତେକ ସାଧାରଣ ଭ୍ରମ ହେଉଥିବା ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଆଦର୍ଶ ସଂଶୋଧନ ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

ଭ୍ରମସଂଶୋଧନ - ଅଭ୍ୟାସ

ଶବ୍ଦରୂପଗତ

- ୧ । ହରିଷ୍ୟ ଗାଂ ପଶ୍ୟ । - ହରେଃ ଗାଂ ପଶ୍ୟ ।
୨ । ଭୂପତୁଃ ଆଦେଶଂ ପାଳୟ । - ଭୂପତେଃ ଆଦେଶଂ ପାଳୟ ।
୩ । ରବିଃ ଭ୍ରାତାସ୍ୟ ଗୃହଂ ଗଚ୍ଛତି । - ରବିଃ ଭ୍ରାତୁଃ ଗୃହଂ ଗଚ୍ଛତି ।
୪ । ହେ ବିଷ୍ଣୁ! ରକ୍ଷ । - ହେ ବିଷ୍ଣୋ! ରକ୍ଷ ।
୫ । ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ପ୍ରାଣଃ ଅସ୍ଥିରାଃ ଭବନ୍ତି । - ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ପ୍ରାଣାଃ ଅସ୍ଥିରାଃ ଭବନ୍ତି ।
୬ । କୁମାରୀନାଂ ଲୀଳା । - କୁମାରୀଣାଂ ଲୀଳା ।
୭ । ଅମ୍ଭେ! ମାଂ ରକ୍ଷ । - ଅମ୍ଭ! ମାଂ ରକ୍ଷ ।
୮ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜଗନ୍ନାଥଂ ସେବତେ । - ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ଜଗନ୍ନାଥଂ ସେବତେ ।
୯ । ମମ ସ୍ୱସରଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । - ମମ ସ୍ୱସାରଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।
୧୦ । ସୁନ୍ଦରୀ ବାଲିକେ । - ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟୋ ବାଲିକେ ।
୧୧ । ସରଳୟା ନୀତିନା । - ସରଳୟା ନୀତ୍ୟା ।
୧୨ । ହେ ମାତା! ଅତ୍ର ଆଗଛ । - ହେ ମାତଃ! ଅତ୍ର ଆଗଛ ।
୧୩ । ବଧୋଃ ଭ୍ରାତା ଆଗଚ୍ଛତି । - ବଧୂଃ ଭ୍ରାତା ଆଗଚ୍ଛତି ।
୧୪ । ମହାନଦୌ ତରାଃ ଚଳନ୍ତି । - ମହାନଦ୍ୟାଂ ତରାଃ ଚଳନ୍ତି ।
୧୫ । କାକଃ ଚଞ୍ଚୁନା ଖାଦତି । - କାକଃ ଚଞ୍ଚୁ ଖାଦତି ।
୧୬ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସାଗରସ୍ୟ ଦୁହିତା । - ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ସାଗରସ୍ୟ ଦୁହିତା ।
୧୭ । ରାମସ୍ୟ ପୁତ୍ରକଃ ସୁନ୍ଦରମ୍ । - ରାମସ୍ୟ ପୁତ୍ରକଂ ସୁନ୍ଦରମ୍ ।
୧୮ । ଉଦ୍ୟାନେ ବହବଃ ପୁଷ୍ପାଣି ସନ୍ତି । - ଉଦ୍ୟାନେ ବହୁନି ପୁଷ୍ପାଣି ସନ୍ତି ।
୧୯ । ଭୀମଃ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନସ୍ୟ ଜାନୌ ଅତାତୟତ୍ । - ଭୀମଃ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଂ ଜାନୁନି ଅତାତୟତ୍ ।
୨୦ । ପଦ୍ମପତ୍ରେ ଅମ୍ଭଂ ପଶ୍ୟ । - ପଦ୍ମପତ୍ରେ ଅମ୍ଭୁପଶ୍ୟ ।
୨୧ । କୁକୁରଃ ଅସ୍ଥିଂ ଚର୍ବନ୍ତି । - କୁକୁରଃ ଅସ୍ଥି ଚର୍ବନ୍ତି ।
୨୨ । ଭ୍ରମରଃ ମଧୁଂ ପିବନ୍ତି । - ଭ୍ରମରଃ ମଧୁ ପିବନ୍ତି ।
୨୩ । ରାମଃ ଫଳାନ୍ ଆନୟତି । - ରାମଃ ଫଳାନି ଆନୟତି ।

- ୨୪ । ବାରିଂ ବିନା ମସ୍ତୂକ ନଜୀବନ୍ତି । - ବାରିଂ ବିନା ମସ୍ତୂକ ନ ଜୀବନ୍ତି ।
- ୨୫ । ସମ୍ରାଟଂ ପ୍ରଜାଃ ବଦନ୍ତି । - ସମ୍ରାଜଂ ପ୍ରଜାଃ ବଦନ୍ତି ।
- ୨୬ । ପଥା ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି । - ପଥୁ ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି ।
- ୨୭ । ବିଦ୍ୱାନାମଂ ସର୍ବତ୍ର ଆଦରଃ ଭବତି । - ବିଦୁଷାଂ ସର୍ବତ୍ର ଆଦରଃ ଭବତି ।
- ୨୮ । ଆତ୍ମାୟାଃ ଉନ୍ନତିଂ କୁରୁ । - ଆତ୍ମନଃ ଉନ୍ନତିଂ କୁରୁ ।
- ୨୯ । ଚନ୍ଦ୍ରମାୟାଃ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ବୃହତ୍ତରଃ । - ଚନ୍ଦ୍ରମସଃ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ବୃହତ୍ତରଃ ।
- ୩୦ । ରୋଗିଣ୍ୟ ସେବାଂ କୁରୁ । - ରୋଗିଣଃ ସେବାଂ କୁରୁ ।
- ୩୧ । ବିଦ୍ୱାନଂ ରାଜା ପୂଜୟତି । - ବିଦ୍ୱାଂସଂ ରାଜା ପୂଜୟତି ।
- ୩୨ । ବିଦ୍ୱସାଂ ହୃଦୟଂ ନିର୍ମଳମ୍ । - ବିଦୁଷାଂ ହୃଦୟଂ ନିର୍ମଳମ୍ ।
- ୩୩ । ଜ୍ଞାନୀଭ୍ୟଃ ରାଜା ଧନଂ ଦଦାତି । - ଜ୍ଞାନୀଭ୍ୟଃ ରାଜା ଧନଂ ଦଦାତି ।
- ୩୪ । ଗଚ୍ଛନ୍ତୋ ଛାତ୍ରାଃ ଶ୍ରେକଂ ପଠନ୍ତି । - ଗଚ୍ଛନ୍ତଃ ଛାତ୍ରାଃ ଶ୍ରେକଂ ପଠନ୍ତି ।
- ୩୫ । ଭଗବାନସ୍ୟ ଦୟା ମହାନ୍ । - ଭଗବତଃ ଦୟା ମହତୀ ।
- ୩୬ । ବର୍ଷାସୁ ସରିତାନାଂ ଜଳଂ ଆବିଳଂ ଭବତି । - ବର୍ଷାସୁ ସରିତାଂ ଜଳମ୍ ଆବିଳଂ ଭବତି ।
- ୩୭ । ବିପଦାତ୍ ମିତ୍ରଂ ରକ୍ଷ । - ବିପଦଃ ମିତ୍ରଂ ରକ୍ଷ ।
- ୩୮ । ଶିଶୁନାଂ ବାକ୍ ମଧୁରମ୍ । - ଶିଶୁନାଂ ବାକ୍ ମଧୁରା ।
- ୩୯ । ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟସ୍ୟ ପରିଷଦେ କାଳିଦାସଃ ଆସୀତ୍ । - ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟସ୍ୟ ପରିଷଦି କାଳିଦାସଃ ଆସୀତ୍ ।
- ୪୦ । ସମିତେଷୁ ମହାଭାରତଯୁକ୍ତଂ ଭୀଷଣତମମ୍ । - ସମିସୁ ମହାଭାରତଯୁକ୍ତଂ ଭୀଷଣତମମ୍ ।
- ୪୧ । ସରିତାତ୍ ଯୋଷିତଃ ଜଳମ୍ ଆନୟନ୍ତି । - ସରିତଃ ଯୋଷିତଃ ଜଳମ୍ ଆନୟନ୍ତି ।
- ୪୨ । ଆପଦେଷୁ ଦୁର୍ଗାଂ ସ୍ମର । - ଆପସୁ ଦୁର୍ଗାଂ ସ୍ମର ।
- ୪୩ । ସଂପଦେ ଗର୍ବଂ ମା କୁରୁ । - ସଂପଦି ଗର୍ବଂ ମା କୁରୁ ।
- ୪୪ । ବ୍ୟାମୋ ନକ୍ଷତ୍ରାଣି ଶୋଭନ୍ତେ । - ବ୍ୟାମ୍ନି ନକ୍ଷତ୍ରାଣି ଶୋଭନ୍ତେ ।
- ୪୫ । ମୂର୍ଖାଣାଂ ଜନ୍ମଃ ନିରର୍ଥକମ୍ । - ମୂର୍ଖାଣାଂ ଜନ୍ମ ନିରର୍ଥକମ୍ ।
- ୪୬ । କର୍ମସ୍ୟ ଅନୁରୂପଂ ଫଳମ୍ । - କର୍ମଣଃ ଅନୁରୂପଂ ଫଳମ୍ ।
- ୪୭ । ବ୍ୟାଧଃ ଧନୁନା ମୃଗାନ୍ ମାରୟତି । - ବ୍ୟାଧଃ ଧନୁଷା ମୃଗାନ୍ ମାରୟତି ।
- ୪୮ । ସର୍ବେ ପ୍ରେମେଣ ବଶୀଭୂତାଃ ଭବନ୍ତି । - ସର୍ବେ ପ୍ରେମଣା ବଶୀଭୂତାଃ ଭବନ୍ତି ।
- ୪୯ । ଗୁଣିନଃ ମହାତ୍ମାନଃ ତ ବୟସଂ ନ ପଶ୍ୟନ୍ତି । - ଗୁଣିନଃ ମହାତ୍ମାନଃ ତ ବୟଃ ନପଶ୍ୟନ୍ତି ।

- ୪୦ । ମେ ଭ୍ରାତା ଗ୍ରାମଂ ଗଞ୍ଜତି । - ମମ ଭ୍ରାତା ଗ୍ରାମଂ ଗଞ୍ଜତି ।
- ୪୧ । କସ୍ମାତ୍ ଦିଶଃ ବାୟୁଃ ବହତି ? - କସ୍ୟାଃ ଦିଶଃ ବାୟୁଃ ବହତି ?
- ୪୨ । ଅୟଂ ଲତା ସୁନ୍ଦରମ୍ । - ଇୟଂ ଲତା ସୁନ୍ଦରା ।
- ୪୩ । ନଃ ଇଦଂ ଗୃହମ୍ । - ଅସ୍ମାକମ୍ ଇଦଂ ଗୃହମ୍ ।
- ୪୪ । ଏତସ୍ୟାଂ ବୃକ୍ଷେ କୋକିଳଃ କୁଞ୍ଜତି । - ଏତସ୍ମିନ୍ ବୃକ୍ଷେ କୋକିଳଃ କୁଞ୍ଜତି ।
- ୪୫ । ହେ ସଖେ ! ତେ ଗୃହଂ କୁତ୍ର ? - ହେ ସଖେ ! ତବ ଗୃହଂ କୁତ୍ର ?
- ୪୬ । ସର୍ବାଃ ବାଳକାଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଞ୍ଜନ୍ତି । - ସର୍ବେ ବାଳକାଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଞ୍ଜନ୍ତି ।
- ୪୭ । ଯୌ ବାଳିକେ ଆଗତେ, ତାଭ୍ୟାଂ ଶିକ୍ଷକଃ ଜ୍ଞାନଂ ଦଦାତି । - ଯେ ବାଳିକେ ଆଗତେ, ତାଭ୍ୟାଂ ଶିକ୍ଷକଃ ଜ୍ଞାନଂ ଦଦାତି ।
- ୪୮ । ଅୟମ୍ ଇମଂ ବ୍ୟାକରଣଂ ଅପଠତ୍ । - ଅୟମ୍ ଇଦଂ ବ୍ୟାକରଣମ୍ ଅପଠତ୍ ।
- ୪୯ । ଏତେ ରତ୍ନାନି ମୂଲ୍ୟବନ୍ତଃ । - ଏତାନି ରତ୍ନାନି ମୂଲ୍ୟବନ୍ତଃ ।
- ୫୦ । ମମ ଦ୍ଵୌ ଲେଖନେପୌ । - ମମ ଦ୍ଵେ ଲେଖନେପୌ ।
- ୫୧ । ପଞ୍ଚଃ ବାଳକାଃ ଧାବନ୍ତି । - ପଞ୍ଚ ବାଳକାଃ ଧାବନ୍ତି ।
- ୫୨ । ଅଷ୍ଟାନି ଫଳାନି ଆନୟ । - ଅଷ୍ଟୋ / ଅଷ୍ଟ ଫଳାନି ଆନୟ ।
- ୫୩ । ବିଂଶତୟଃ ଧେନବଃ ଚରନ୍ତି । - ବିଂଶତିଃ ଧେନବଃ ଚରନ୍ତି ।
- ୫୪ । ପୃଥ୍ଵ୍ୟାଂ ସପ୍ତାଃ ସମୁଦ୍ରାଃ ସନ୍ତି । - ପୃଥ୍ଵ୍ୟାଂ ସପ୍ତ ସମୁଦ୍ରାଃ ସନ୍ତି ।
- ୫୫ । ବିଂଶତୟଃ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । - ବିଂଶତିଃ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।
- ୫୬ । ଶିଷ୍ୟଃ ଆରାଧ୍ୟାଣାଂ ନମତି । - ଶିଷ୍ୟଃ ଆରାଧ୍ୟାଣାଂ ନମତି ।
- ୫୭ । ଯାଦୃଶା ଭାବନା ତାଦୃଶା ସିଦ୍ଧିଃ । - ଯାଦୃଶା ଭାବନା ତାଦୃଶା ସିଦ୍ଧିଃ ।
- ୫୮ । ଏଷା ବଧୂଃ ଅକେଶା । - ଏଷା ବଧୂଃ ଅକେଶା ।
- ୫୯ । କାଳମୁଖା ଭୟଂ ଜନୟତି । - କାଳମୁଖା ଭୟଂ ଜନୟତି ।

କାରକ ଗତ

- ୬୦ । ଦାନସ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା । - ଦାନଂ ପ୍ରତି ଦୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।
- ୬୧ । ମୂର୍ଖସ୍ୟ ଧୂକ୍ । - ମୂର୍ଖଂ ଧୂକ୍ ।
- ୬୨ । ଗ୍ରାମାତ୍ ଅଭିତଃ ଗାବଃ ଆଗଞ୍ଜନ୍ତି । - ଗ୍ରାମମ୍ ଅଭିତଃ ଗାବଃ ଆଗଞ୍ଜନ୍ତି ।
- ୬୩ । ରାମଃ ଅଯୋଧ୍ୟାମ୍ ଆସ୍ତେ । - ରାମଃ ଅଯୋଧ୍ୟାମ୍ ଅଧାସ୍ତେ ।

- ୧୪ । ପଞ୍ଚଦଶସୁ ବର୍ଷେଷୁ ଗୀତାଂ ପଠାମି । - ପଞ୍ଚଦଶ ବର୍ଷାଣି ଗୀତାଂ ପଠାମି ।
- ୧୫ । ବିଧାତା ! ମାଂ ପ୍ରତି ଦୟାଂ କୁରୁ । - ବିଧାତଃ ! ମାଂ ପ୍ରତି ଦୟାଂ କୁରୁ ।
- ୧୬ । ବାଳକୈଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗମ୍ୟତେ । - ବାଳକୈଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଗମ୍ୟତେ ।
- ୧୭ । ପକ୍ଷିଣଃ ମଧୁରଃ କୃଜନ୍ତି । - ପକ୍ଷିଣଃ ମଧୁରଂ କୃଜନ୍ତି ।
- ୧୮ । ଭାରତବର୍ଷେ ଭରତେନ ଇତି ରାଜା ଆସୀତ୍ । - ଭାରତବର୍ଷେ ଭରତଃ ଇତି ରାଜା ଆସୀତ୍ ।
- ୧୯ । ଦେବଦତ୍ତଃ ଗ୍ରାମେ ଆବସତି । - ଦେବଦତ୍ତଃ ଗ୍ରାମମ୍ ଆବସତି ।
- ୨୦ । ତବ ମମ ଚ ଅନ୍ତରା ପୁସ୍ତକମସ୍ତି । - ତ୍ଵାଂ ମାଂ ଚ ଅନ୍ତରା ପୁସ୍ତକମ୍ ଅସ୍ତି ।
- ୨୧ । ଗୃହସ୍ୟ ପରିତଃ ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି - ଗୃହଂ ପରିତଃ ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି ।
- ୨୨ । ଶିବଃ କୈଳାସେ ଅଧିଷ୍ଠତି । - ଶିବଃ କୈଳାସମ୍ ଅଧିଷ୍ଠତି ।
- ୨୩ । ଅଭୁକ୍ତଃ ଭିକ୍ଷୁଃ ଗୃହମ୍ ଉପବସତି । - ଅଭୁକ୍ତଃ ଭିକ୍ଷୁଃ ଗୃହେ ଉପବସତି ।
- ୨୪ । ଛାତ୍ରଃ ଗୁରୁବେ ପ୍ରଣମନ୍ତି । - ଛାତ୍ରଃ ଗୁରୁଂ ପ୍ରଣମନ୍ତି ।
- ୨୫ । ପିତା ଗୃହସ୍ୟ ଯାବତ୍ ଗଚ୍ଛତି । - ପିତା ଗୃହଂ ଯାବତ୍ ଗଚ୍ଛତି ।
- ୨୬ । ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ଅଧ୍ୟାଧି ଫଳାନି ସନ୍ତି । - ବୃକ୍ଷମ୍ ଅଧ୍ୟାଧି ଫଳାନି ସନ୍ତି ।
- ୨୭ । ଜଳସ୍ୟ ଅନ୍ତରେଣ ମତ୍ସ୍ୟାଃ ନ ଜୀବନ୍ତି । - ଜଳମ୍ ଅନ୍ତରେଣ ମତ୍ସ୍ୟାଃ ନ ଜୀବନ୍ତି ।
- ୨୮ । ପୁତ୍ରଃ ପିତ୍ରେ ନମସ୍କରୋତି । - ପୁତ୍ରଃ ପିତରଂ ନମସ୍କରୋତି ।
- ୨୯ । ସିଂହଃ ବନେ ଅଧିବସତି । - ସିଂହଃ ବନମ୍ ଅଧିବସତି ।
- ୩୦ । ପିତା ପୁତ୍ରାୟ ଅଭିକୁଧ୍ୟତି । - ପିତା ପୁତ୍ରମ୍ ଅଭିକୁଧ୍ୟତି ।
- ୩୧ । ଦେଶସ୍ୟ ସର୍ବତଃ ଅଶାନ୍ତି ଦୃଶ୍ୟତେ - ଦେଶଂ ସର୍ବତଃ ଅଶାନ୍ତିଃ ଦୃଶ୍ୟତେ ।
- ୩୨ । ଅଶ୍ଵଃ ଶୀଘ୍ରଃ ଧାବତି । - ଅଶ୍ଵଃ ଶୀଘ୍ରଂ ଧାବତି ।
- ୩୩ । ତ୍ଵଂ ମମ ଅନୁ ଆଗଚ୍ଛ । - ତ୍ଵଂ ମାମ୍ ଅନୁ ଆଗଚ୍ଛ ।
- ୩୪ । ମାର୍ଗସ୍ୟ ଉଭୟତଃ ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି । - ମାର୍ଗମ୍ ଉଭୟତଃ ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି ।
- ୩୫ । ବିଦ୍ୟା ବିନା ଜୀବନଂ ବୃଥା । - ବିଦ୍ୟାଂ ବିନା ଜୀବନଂ ବୃଥା ।
- ୩୬ । ରାମଃ ଶ୍ୟାମାୟ ଅଭିବୃହ୍ୟତି । - ରାମଃ ଶ୍ୟାମାମ୍ ଅଭିବୃହ୍ୟତି ।
- ୩୭ । ସଃ ମାସେନ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠତି । - ସଃ ମାସଂ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠତି ।
- ୩୮ । ଶ୍ରମସ୍ୟ ରତେ ବିଦ୍ୟା ନ ଭବତି । - ଶ୍ରମମ୍ ରତେ ବିଦ୍ୟା ନ ଭବତି ।
- ୩୯ । ଗୋବିନ୍ଦଃ ପାଠେ ଅଭିନିବିଶତେ । - ଗୋବିନ୍ଦଃ ପାଠମ୍ ଅଭିନିବିଶତେ ।

- ୧୦୦ । ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଃ ଜାତୌ କ୍ଷତ୍ରିୟଃ । - ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଃ ଜାତ୍ୟା କ୍ଷତ୍ରିୟଃ ।
- ୧୦୧ । ବଲ୍ଲଲେଷୁ ତାପସଃ । - ବଲ୍ଲଲେଷି ତାପସଃ ।
- ୧୦୨ । ମମ ବିଦ୍ୟାୟାଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ । - ମମ ବିଦ୍ୟାୟା ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ।
- ୧୦୩ । କାଶସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁଷଃ କିମ୍ ? / କାଶେନ ଚକ୍ଷୁଷା କିମ୍ ?
- ୧୦୪ । ରାଜା ମନ୍ତ୍ରିଣାଂ ସାର୍ଜିମ୍ ଉପବିଷଃ । - ରାଜା ମନ୍ତ୍ରିଣିଃ ସାର୍ଜିମ୍ ଉପବିଷଃ ।
- ୧୦୫ । ବିଲୟେ ଅଳମ୍ । - ବିଲୟେନ ଅଳମ୍ ।
- ୧୦୬ । ଗୁରୁଭକ୍ତେଃ ସଃ ସର୍ବାନ୍ ଅତିକ୍ରାମତି । - ଗୁରୁଭକ୍ତ୍ୟା ସଃ ସର୍ବାନ୍ ଅତିକ୍ରାମତି ।
- ୧୦୭ । ମିତ୍ରାଣାଂ ସହ ଗଢ଼ । - ମିତ୍ରେଃ ସହ ଗଢ଼ ।
- ୧୦୮ । ମମ ଭଗିନୀ ମତ୍ ବର୍ଷେ ଅବରଃ । - ମମ ଭଗିନୀ ମତ୍ ବର୍ଷେଣ ଅବରା ।
- ୧୦୯ । ଅୟଂ ବାଳକଃ ନାମ୍ନି ଶ୍ରୀଧରଃ । - ଅୟଂ ବାଳକଃ ନାମ୍ନା ଶ୍ରୀଧରଃ ।
- ୧୧୦ । ରାମଃ ମତ୍ ମାସମ୍ ଅବରଃ । - ରାମଃ ମତ୍ ମାସେନ ଅବରଃ ।
- ୧୧୧ । କନ୍ଦର୍ପଃ ଆକୃତିନା ସୁନ୍ଦରଃ । - କନ୍ଦର୍ପଃ ଆକୃତ୍ୟା ସୁନ୍ଦରଃ ।
- ୧୧୨ । ଦୁଗ୍ଧଂ ପ୍ରକୃତ୍ୟାଂ ମଧୁରମ୍ । - ଦୁଗ୍ଧଂ ପ୍ରକୃତ୍ୟା ମଧୁରମ୍ ।
- ୧୧୩ । ଗୋବିନ୍ଦଃ ଧନେ ହୀନଃ । - ଗୋବିନ୍ଦଃ ଧନେନ ହୀନଃ ।
- ୧୧୪ । ସାଧୁଃ ସ୍ୱଭାବେ ସରଳଃ । - ସାଧୁଃ ସ୍ୱଭାବେନ ସରଳଃ ।
- ୧୧୫ । ତ୍ୱମ୍ ଅସ୍ମିନ୍ ମାର୍ଗେ ଗଢ଼ । - ତ୍ୱମ୍ ଅନେନ ମାର୍ଗେଣ ଗଢ଼ ।
- ୧୧୬ । କୃଷକଃ ଗ୍ରାମେ ଦୁଃଖେ ତିଷ୍ଠତି । - କୃଷକଃ ଗ୍ରାମେ ଦୁଃଖେନ ତିଷ୍ଠତି ।
- ୧୧୭ । ତୃଷାର୍ତ୍ତଃ ଜଳେ ତୃପ୍ୟତି - ତୃଷାର୍ତ୍ତଃ ଜଳେନ ତୃପ୍ୟତି ।
- ୧୧୮ । ଛାତ୍ରଃ କ୍ରମାତ୍ ଆଗଚ୍ଛତି । - ଛାତ୍ରଃ କ୍ରମେଣ ଆଗଚ୍ଛତି ।
- ୧୧୯ । ଅୟଂ ବାଳକଃ ପାଦୟୋଃ ଖଞ୍ଜଃ । - ଅୟଂ ବାଳକଃ ପାଦେନ ଖଞ୍ଜଃ ।
- ୧୨୦ । ମୃଗଃ ସ୍ୱେଚ୍ଛାୟାଂ ଭ୍ରମତି । - ମୃଗଃ ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ଭ୍ରମତି ।
- ୧୨୧ । ଦାତା ଦରିଦ୍ରାନ୍ ଧନଂ ଦଦାତି । - ଦାତା ଦରିଦ୍ରେଭ୍ୟଃ ଧନଂ ଦଦାତି ।
- ୧୨୨ । ସ୍ୱାମୀ ଭୃତ୍ୟଂ କୁଧ୍ୟତି । - ସ୍ୱାମୀ ଭୃତ୍ୟାୟ କୁଧ୍ୟତି ।
- ୧୨୩ । ବାଳକାନ୍ ମୋଦକାଃ ରୋଚନ୍ତେ । - ବାଳକେଭ୍ୟଃ ମୋଦକାଃ ରୋଚନ୍ତେ ।
- ୧୨୪ । ମାତରଂ ଦୁର୍ଗାଂ ନମଃ । - ମାତ୍ରେ ଦୁର୍ଗାୟେ ନମଃ ।
- ୧୨୫ । ହାରସ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଂ ପ୍ରଦେୟମ୍ । - ହାରାୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଂ ପ୍ରଦେୟମ୍ ।

- ୧୨୬। ମିତ୍ରଂ ବିନା ମାଂ ସ୍ୱର୍ଗୋଽପି ନ ସ୍ୱଦତେ । - ମିତ୍ରଂବିନା ସ୍ୱର୍ଗୋଽପି ମହ୍ୟଂନ ସ୍ୱଦତେ ।
- ୧୨୭। ତ୍ୱଂ କସ୍ମାତ୍ କତିମୁଦ୍ରାଃ ଧାରୟସି ? - ତ୍ୱଂ କସ୍ମୈ କତି ମୁଦ୍ରାଃ ଧାରୟସି ?
- ୧୨୮। ବାଲିକା ପୁଷ୍ପେଣ ସ୍ମୃହୟତି । - ବାଲିକା ପୁଷ୍ପାୟ ସ୍ମୃହୟତି ।
- ୧୨୯। ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ପୁଷ୍ପାଣି ବଷଟ୍ - ଇନ୍ଦ୍ରାୟ ପୁଷ୍ପାଣି ବଷଟ୍ ।
- ୧୩୦। ମାତା ପୁତ୍ରେଣ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ଦର୍ଶୟତି । - ମାତା ପୁତ୍ରାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ଦର୍ଶୟତି ।
- ୧୩୧। ମାଂ ପୁଷ୍ପକଂ ଦେହି । - ମହ୍ୟଂ ପୁଷ୍ପକଂ ଦେହି ।
- ୧୩୨। ଦୁର୍ଜନଃ ସଜନାତ୍ ଅସୂୟତି । - ଦୁର୍ଜନଃ ସଜନାୟ ଅସୂୟତି ।
- ୧୩୩। ଶ୍ରୀଧରଃ ରାମଂ ଈର୍ଷ୍ୟତି । - ଶ୍ରୀଧରଃ ରାମାୟ ଈର୍ଷ୍ୟତି ।
- ୧୩୪। ଭକ୍ତିଃ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ କଳ୍ପତେ । - ଭକ୍ତିଃ ଜ୍ଞାନାୟ କଳ୍ପତେ ।
- ୧୩୫। ଅଗ୍ନାୟ ସ୍ୱାହା । - ଅଗ୍ନେୟେ ସ୍ୱାହା ।
- ୧୩୬। ପ୍ରଜାନାଂ ସ୍ୱସ୍ତି ଭବତୁ । - ପ୍ରଜାଭ୍ୟଃ ସ୍ୱସ୍ତି ଭବତୁ ।
- ୧୩୭। ଛାତ୍ରଃ ଶିକ୍ଷକଂ ନିବେଦୟତି । - ଛାତ୍ରଃ ଶିକ୍ଷକାୟ ନିବେଦୟତି ।
- ୧୩୮। ପିତା ପୁତ୍ରଂ କ୍ରୀଡ଼ନକ ପ୍ରତିଶୃଣୋତି । - ପିତା ପୁତ୍ରାୟ କ୍ରୀଡ଼ନକଂ ପ୍ରତିଶୃଣୋତି ।
- ୧୩୯। ପିତୃପୁରୁଷାଣାଂ ସ୍ୱଧା । - ପିତୃପୁରୁଷେଭ୍ୟଃ ସ୍ୱଧା ।
- ୧୪୦। ବୟଂ ପଠନସ୍ୟ ଗଢ୍ଧାମଃ । - ବୟଂ ପଠନାୟ ଗଢ୍ଧାମଃ ।
- ୧୪୧। ଅହଂ ତ୍ୱାଂ ଦିବ୍ୟଚକ୍ଷୁଃ ଦଦାମି । - ଅହଂ ତୁଭ୍ୟଂ ଦିବ୍ୟଚକ୍ଷୁଃ ଦଦାମି ।
- ୧୪୨। ସର୍ପଃ ନକୁଳଂ ବିଭେତି । - ସର୍ପଃ ନକୁଳାତ୍ ବିଭେତି ।
- ୧୪୩। ଗ୍ରାମସ୍ୟ ବହିଃ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । - ଗ୍ରାମାତ୍ ବହିଃ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।
- ୧୪୪। ଇଶ୍ୱରସ୍ୟ ଅନ୍ୟଃ କଃ ସହାୟଃ ? - ଇଶ୍ୱରାତ୍ ଅନ୍ୟଃ କଃ ସହାୟଃ ?
- ୧୪୫। ଅସ୍ୟ ନଗରସ୍ୟ ଉତ୍ତରା ନଦୀ ବହତି । - ଅସ୍ମାତ୍ ନଗରାତ୍ ଉତ୍ତରା ନଦୀ ବହତି ।
- ୧୪୬। ଚୈରଃ ରକ୍ଷିଣଂ ନିଳୀୟତେ । - ଚୈରଃ ରକ୍ଷିଣଃ ନିଳୀୟତେ ।
- ୧୪୭। ଛାତ୍ରଃ ପଠନସ୍ୟ ବିରମତି । - ଛାତ୍ରଃ ପଠନାତ୍ ବିରମତି ।
- ୧୪୮। ଅଶୋକଃ ରାମସ୍ୟ କନୀୟାନ୍ । - ଅଶୋକଃ ରାମାତ୍ କନୀୟାନ୍ ।
- ୧୪୯। କଚକମ୍ ଆରାତ୍ ମହାନଦୀ । - କଚକାତ୍ ଆରାତ୍ ମହାନଦୀ ।
- ୧୫୦। ବିପଦି ତ୍ରାୟସ୍ୱ ମାମ୍ । - ବିପଦଃ ତ୍ରାୟସ୍ୱ ମାମ୍ ।
- ୧୫୧। ବଧୂଃ ଶ୍ୱଶୁରଂ ଲଜ୍ଜତେ । ବଧୂଃ ଶ୍ୱଶୁରାତ୍ ଲଜ୍ଜତେ ।

- ୧୫୨ । ଧର୍ମିଃ ନାନା ସୁଖଂ ନାସ୍ତି । - ଧର୍ମାତ୍ ନାନା ସୁଖଂନାସ୍ତି ।
- ୧୫୩ । ଗୃହସ୍ୟ ଆରାତ୍ ଉପବନମସ୍ତି । - ଗୃହାତ୍ ଆରାତ୍ ଉପବନମସ୍ତି ।
- ୧୫୪ । ଭଗବାନ୍ ମାଂ ବିପଦାତ୍ ରକ୍ଷତି । - ଭଗବାନ୍ ମାଂ ବିପଦଃ ରକ୍ଷତି ।
- ୧୫୫ । ସାଧୁଃ ଅନ୍ୟାୟଂ କୁଗୁପ୍ସତେ । - ସାଧୁଃ ଅନ୍ୟାୟାତ୍ କୁଗୁପ୍ସତେ ।
- ୧୫୬ । ସାଧୁଃ ପାପଂ ପରାଜୟତେ । - ସାଧୁଃ ପାପାତ୍ ପରାଜୟତେ ।
- ୧୫୭ । ପଠନସ୍ୟ ପ୍ରାକ୍/ପୂର୍ବମ୍ ଈଶ୍ଵରଂ ସ୍ମର । - ପଠନାତ୍ ପ୍ରାକ୍/ପୂର୍ବମ୍ ଈଶ୍ଵରଂ ସ୍ମର ।
- ୧୫୮ । ପଠନସ୍ୟ ପରଂ/ଅନନ୍ତରଂ କ୍ରୀଡ଼ । - ପଠନାତ୍ ଅନନ୍ତରଂ/ପରଂ କ୍ରୀଡ଼ ।
- ୧୫୯ । ବାଲ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି/ଆରଭ୍ୟ ଶ୍ରମଂ କୁରୁ । - ବାଲ୍ୟାତ୍ ପ୍ରଭୃତି/ଆରଭ୍ୟ ଶ୍ରମଂ କୁରୁ ।
- ୧୬୦ । ପୁଷ୍ପାଣାଂ ଫଳାନି ଜାୟନ୍ତେ । - ପୁଷ୍ପେଭ୍ୟଃ ଫଳାନି ଜାୟନ୍ତେ ।
- ୧୬୧ । କାର୍ଯ୍ୟମିଦଂ ତବ ସୁକରମ୍ । - କାର୍ଯ୍ୟମିଦଂ ଦୃଢ଼ା ସୁକରମ୍ ।
- ୧୬୨ । କାର୍ଯ୍ୟମିଦଂ ମମ ଦୁଷ୍ଟରମ୍ । - କାର୍ଯ୍ୟମିଦଂ ମୟା ଦୁଷ୍ଟରମ୍ ।
- ୧୬୩ । ରାମେଣ ତୁଳା ନାସ୍ତି । - ରାମସ୍ୟ ତୁଳା ନାସ୍ତି ।
- ୧୬୪ । ଦୁଗ୍ଧଂ ପାନଂ କୁରୁ । - ଦୁଗ୍ଧସ୍ୟ ପାନଂ କୁରୁ ।
- ୧୬୫ । ସାଧୁନ୍ ଦର୍ଶନଂ ପୁଣ୍ୟମ୍ । - ସାଧୁନାଂ ଦର୍ଶନଂ ପୁଣ୍ୟମ୍ ।
- ୧୬୬ । ମମ ଗୃହାତ୍ ଦକ୍ଷିଣେ ପୁଷ୍ପବାଟିକା । - ମମ ଗୃହସ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣେନ ପୁଷ୍ପବାଟିକା ।
- ୧୬୭ । କର୍ଣ୍ଣାୟ ସମଃ/ସଦୃଶଃ ବୀରଃ ନାସ୍ତି - କର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ସମଃ/ସଦୃଶଃ ବୀରଃ ନାସ୍ତି ।
- ୧୬୮ । ଅହଂ ଦିବସେ ଦ୍ଵିଃ / ତ୍ରିଃ ସ୍ନାନଂ କରୋମି । - ଅହଂ ଦିବସସ୍ୟ ଦ୍ଵିଃ/ ତ୍ରିଃ ସ୍ନାନଂ କରୋମି ।
- ୧୬୯ । ଗୃହାତ୍ ପୁରଃ/ପୁରତଃ/ପୁରସ୍ଥାତ୍ ମନ୍ଦିରଂ ଶୋଭତେ । - ଗୃହସ୍ୟ ପୁରଃ/ପୁରତଃ/ପୁରସ୍ଥାତ୍ ମନ୍ଦିରଂ ଶୋଭତେ ।
- ୧୭୦ । ଭାରତାତ୍ ଉତ୍ତରେଣ/ଉତ୍ତରତଃ ହିମାଳୟଃ । - ଭାରତସ୍ୟ ଉତ୍ତରେଣ/ଉତ୍ତରତଃ ହିମାଳୟଃ ।
- ୧୭୧ । ଗୃହମ୍ ଅନ୍ତିକେ ଉଦ୍ୟାନମ୍ । - ଗୃହସ୍ୟ ଅନ୍ତିକେ ଉଦ୍ୟାନମ୍ ।
- ୧୭୨ । ଅହଂ ଦିନାତ୍ ସକୃତ୍ ଅନ୍ନଂ ଖାଦାମି । - ଅହଂଦିନସ୍ୟ ସକୃତ୍ ଅନ୍ନଂ ଖାଦାମି ।
- ୧୭୩ । ଏତତ୍ ମାଂ ମତମ୍ । - ଏତତ୍ ମମ ମତମ୍ ।
- ୧୭୪ । ଭାରତାତ୍ ଦକ୍ଷିଣେନ କନ୍ୟାକୁମାରୀ । - ଭାରତସ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣେନ କନ୍ୟାକୁମାରୀ ।
- ୧୭୫ । ପୁତ୍ରଂ କୃତେ ଯତ୍ କୁରୁ । - ପୁତ୍ରସ୍ୟ କୃତେ ଯତ୍ କୁରୁ ।
- ୧୭୬ । କୃଷ୍ଣଃ ଦୈତ୍ୟାନାଂ ଘାତୁକଃ । - କୃଷ୍ଣଃ ଦୈତ୍ୟାନ୍ ଘାତୁକଃ ।
- ୧୭୭ । ଅଗ୍ନିଃ କାଷ୍ଠେ ତୃପ୍ୟତି । - ଅଗ୍ନିଃ କାଷ୍ଠେନ / କାଷ୍ଠସ୍ୟ ତୃପ୍ୟତି ।

- ୧୭୮ । ସଃ ମାସେ ଚତୁଃ ପୁରୀଂ ଗଞ୍ଜତି । - ସଃ ମାସସ୍ୟ ଚତୁଃ ପୁରୀଂ ଗଞ୍ଜତି ।
- ୧୭୯ । କୃଷ୍ଣ ମାତ୍ରେ ସ୍ମରତି । - କୃଷ୍ଣ ମାତରଂ/ମାତୁଃ ସ୍ମରତି ।
- ୧୮୦ । ଧନାତ୍ ହେତୋଃ ବିଦେଶଂ ଗଞ୍ଜତି । - ଧନସ୍ୟ ହେତୋଃ ବିଦେଶଂ ଗଞ୍ଜତି ।
- ୧୮୧ । ରାତ୍ରିଃ ଗତାୟାଂ ତେ ଗୃହମାଗଞ୍ଜନ୍ । - ରାତ୍ରିଃ ଗତାୟାଂ ତେ ଗୃହମାଗଞ୍ଜନ୍ ।
- ୧୮୨ । ନଦୀଭ୍ୟଃ ଗଙ୍ଗା ପବିତ୍ରତମା । - ନଦୀନାଂ / ନଦୀଷୁ ଗଙ୍ଗା ପବିତ୍ରତମା ।
- ୧୮୩ । ଜନନୀ ପୁତ୍ରାୟ ସ୍ନିହ୍ୟତି । - ଜନନୀ ପୁତ୍ରେ ସ୍ନିହ୍ୟତି ।
- ୧୮୪ । ବାଳକଃ ନିହିତେ ଅହଂଗମିଷ୍ୟାମି । - ବାଳକେ ନିହିତେ ଅହଂ ଗମିଷ୍ୟାମି ।
- ୧୮୫ । କଥଂ ମାଂ ନ ବିଶ୍ୱସିଷି । - କଥଂ ମୟି ନ ବିଶ୍ୱସିଷି ।
- ୧୮୬ । ରାଜା ଯଶସି ଧନଂ ଦଦାତି । - ରାଜା ଯଶସେ ଧନଂ ଦଦାତି ।
- ୧୮୭ । ଅୟଂ ସାହିତ୍ୟେନ ନିପୁଣଃ । - ଅୟଂ ସାହିତ୍ୟେ ନିପୁଣଃ ।
- ୧୮୮ । କବିଭ୍ୟଃ କାଳିଦାସଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ । - କବୀନାଂ / କବିଷୁ କାଳିଦାସଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ।
- ୧୮୯ । ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଉଦିତେ କୁମୁଦଂ ବିକଶତି । - ଚନ୍ଦ୍ରେ ଉଦିତେ କୁମୁଦଂ ବିକଶତି ।
- ୧୯୦ । ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଉଦିତେ ପଦ୍ମଂ ବିକଶତି । - ସୂର୍ଯ୍ୟେ ଉଦିତେ ପଦ୍ମଂ ବିକଶତି ।
- ୧୯୧ । ତବ କର୍ମେ ଅଧିକାରଃ ଅସ୍ତି । - ତବ କର୍ମଣି ଅଧିକାରଃ ଅସ୍ତି ।
- ୧୯୨ । ଛାତ୍ରଃ ଗୁରବେ ଅନୁରକ୍ତଃ । - ଛାତ୍ରଃ ଗୁରୌ ଅନୁରକ୍ତଃ ।
- ୧୯୩ । ଶିକ୍ଷକଃ ଛାତ୍ରାୟ ବିରକ୍ତଃ । - ଶିକ୍ଷକଃ ଛାତ୍ରେ ବିରକ୍ତଃ ।
- ୧୯୪ । ବାଳକଃ ଅକ୍ଷସ୍ୟ କରଂ ଧୃତ୍ୱାନୟତି । - ବାଳକଃ ଅକ୍ଷଂ କରେ ଧୃତ୍ୱା ନୟତି ।
- ୧୯୫ । ପିତାୟାଂ ଭକ୍ତିଂ କୁର୍ମ୍ୟାତ୍ । - ପିତରି ଭକ୍ତିଂ କୁର୍ମ୍ୟାତ୍ ।
- ୧୯୬ । ପ୍ରଭୁପଦଂ ତବ ମୁକ୍ତ୍ୟତେ । - ପ୍ରଭୁପଦଂ ତ୍ୱୟି ମୁକ୍ତ୍ୟତେ ।
- ୧୯୭ । କଥମ୍ ଏତତ୍ ତ୍ୱତ୍ ସମ୍ଭାବ୍ୟତେ । - କଥମ୍ ଏତତ୍ ତ୍ୱୟି ସମ୍ଭାବ୍ୟତେ ।
- ୧୯୮ । ବ୍ୟାଧଃ ଚର୍ମଣେ ବ୍ୟାଧ୍ନଂ ହନ୍ତି । - ବ୍ୟାଧଃ ଚର୍ମଣି ବ୍ୟାଧ୍ନଂ ହନ୍ତି ।
- ୧୯୯ । ବ୍ୟାଧଃ ଦନ୍ତାଭ୍ୟାଂ ଗଜଂ ହନ୍ତି । - ବ୍ୟାଧଃ ଦନ୍ତୟୋଃ ଗଜଂ ହନ୍ତି ।
- ୨୦୦ । ବ୍ୟାଧଃ କେଶେଭ୍ୟଃ ଚର୍ମରୀଂ ହନ୍ତି । - ବ୍ୟାଧଃ କେଶେଷୁ ଚର୍ମରୀଂ ହନ୍ତି ।
- ୨୦୧ । ମମ ଶିକ୍ଷକଃ ଗଣିତସ୍ୟ ଦକ୍ଷଃ । - ମମ ଶିକ୍ଷକଃ ଗଣିତେ ଦକ୍ଷଃ ।
- ୨୦୨ । ବ୍ୟାଧଃ ମାଂସେ ମୃଗଂ ହନ୍ତି । - ବ୍ୟାଧଃ ମାଂସାୟ ମୃଗଂ ହନ୍ତି ।
- ୨୦୩ । ଶିକ୍ଷକଃ ଆଗତେ ଛାତ୍ରଃ ନୀରବାଃ ଅଭବନ୍ । - ଶିକ୍ଷକେ ଆଗତେ ଛାତ୍ରଃ ନୀରବାଃ ଅଭବନ୍ ।
- ୨୦୪ । ବ୍ୟାକରଣମ୍ ଅଧୀତୀ ଜନଃ ବିଦ୍ୱାନ୍ । - ବ୍ୟାକରଣେ ଅଧୀତୀ ଜନଃ ବିଦ୍ୱାନ୍ ।

ଧାତୁଗତ

- ୨୦୫ । ଅହଂ ଧନଂ ଲପସ୍ୟାମି । - ଅହଂ ଧନଂ ଲପସ୍ୟେ ।
- ୨୦୬ । ଭିକ୍ଷୁକଃ ଗ୍ରାମେ ଅଭିକ୍ଷତ୍ । - ଭିକ୍ଷୁକଃ ଗ୍ରାମେ ଅଭିକ୍ଷତ ।
- ୨୦୭ । ଯୁୟଂ ମାତୁଲଗୃହେ ଅବର୍ତ୍ତନ୍ତ । - ଯୁୟଂ ମାତୁଲଗୃହେ ଅବର୍ତ୍ତୟମ୍ ।
- ୨୦୮ । ବୟଂ ଗୀତଂ ଗାସ୍ୟଥ । - ବୟଂ ଗୀତଂ ଗାସ୍ୟାମଃ ।
- ୨୦୯ । ସଃ ତବ ଉପଦେଶମ୍ ଅବିସ୍ମରତ୍ । - ସଃ ତବ ଉପଦେଶଂ ବ୍ୟସ୍ମରତ୍ ।
- ୨୧୦ । ଅହଂ ଲଗୁତେନ ସର୍ପମ୍ ଅହନ୍ । - ଅହଂ ଲଗୁତେନ ସର୍ପମ୍ ଅହନମ୍ ।
- ୨୧୧ । ଗୁରୁଃ ସର୍ବଂ ଶାସତି । - ଗୁରୁଃ ସର୍ବଂ ଶାସ୍ତି ।
- ୨୧୨ । ଭବାନ୍ ପୁତ୍ରଂ ଶାସତୁ । - ଭବାନ୍ ପୁତ୍ରଂ ଶାସ୍ତୁ ।
- ୨୧୩ । ଯୁୟମ୍ ଅଧୁନା ଗ୍ରାମଂ ଯାହି । - ଯୁୟମ୍ ଅଧୁନା ଗ୍ରାମଂ ଯାତ ।
- ୨୧୪ । ତେ ନକ୍ତଂ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ଅକରୋତ୍ । - ତେ ନକ୍ତଂ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ଅକୂର୍ବନ୍ ।
- ୨୧୫ । ତେ ମାଂ ବିଭ୍ୟନ୍ତି । - ତେ ମତ୍ ବିଭ୍ୟତି ।
- ୨୧୬ । ଭବାନ୍ ଅତ୍ର ତିଷ୍ଠ । - ଭବାନ୍ ଅତ୍ର ତିଷ୍ଠତୁ ।
- ୨୧୭ । ତ୍ଵଂ କସ୍ମାତ୍ ନ ଅବିଭେତ୍ । - ତ୍ଵଂ କସ୍ମାତ୍ ନ ଅବିଭେତଃ ?
- ୨୧୮ । ବୟଂ ଧନମ୍ ଅଦଦ୍ଵ । - ବୟଂ ଧନମ୍ ଅଦଦ୍ଵ ।
- ୨୧୯ । ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଦେବତାୟୈ ପୁଷ୍ପଂ ଦଦତୁ । - ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଦେବତାୟୈ ପୁଷ୍ପଂ ଦଦାତୁ ।
- ୨୨୦ । ତେ ଗୀତଂ ଶୁଶ୍ରୁୟାତ୍ । - ତେ ଗୀତଂ ଶୁଶ୍ରୁୟୁଃ ।
- ୨୨୧ । ଅହଂ ଧନଂ ପ୍ରାପ୍ତୁବାନ୍ । - ଅହଂ ଧନଂ ପ୍ରାପ୍ତୁବାନ୍ ।
- ୨୨୨ । ବୟଂ ପୁଷ୍ପାଣି ନେଷ୍ୟଥ । - ବୟଂ ପୁଷ୍ପାଣି ନେଷ୍ୟାମଃ ।
- ୨୨୩ । ଆବାଂ କଥାଂ ଶୁଶ୍ରୁଥଃ । - ଆବାଂ କଥାଂ ଶୁଶ୍ରୁଃ ।
- ୨୨୪ । ସଃ ଯଶଃ ପ୍ରାପ୍ତୁହି । - ସଃ ଯଶଃ ପ୍ରାପ୍ତୋତୁ ।
- ୨୨୫ । ଛାତ୍ରଃ କନ୍ଦୁକମ୍ ଅକ୍ରୀତତ୍ । - ଛାତ୍ରଃ କନ୍ଦୁକେନ ଅକ୍ରୀତନ୍ ।
- ୨୨୬ । ଭବାନ୍ ତସ୍ମୈ ମା କୁଧ୍ୟ । - ଭବାନ୍ ତସ୍ମୈ ମା କୁଧ୍ୟତୁ ।
- ୨୨୭ । ତସ୍ୟ ମନେ ଦୁଃଖମ୍ ଅଜାୟନ୍ତ । - ତସ୍ୟ ମନସି ଦୁଃଖମ୍ ଅଜାୟତ ।
- ୨୨୮ । କୃଷକଃ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରେ କାର୍ଯ୍ୟଂ କରୋତି । - କୃଷକଃ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରେ କାର୍ଯ୍ୟଂ କୂର୍ବତି ।

- ୨୨୯ । ଯୁଦ୍ଧଂ ତଂ ପୁଞ୍ଜନ୍ତୁ । - ଯୁଦ୍ଧଂତଂ ପୁଞ୍ଜଥ ।
- ୨୩୦ । ତୃଷାର୍ତ୍ତଃ ଜଳମ୍ ଇଚ୍ଛେୟୁଃ । - ତୃଷାର୍ତ୍ତଃ ଜଳମ୍ ଇଚ୍ଛେତ୍ ।
- ୨୩୧ । ବାଳିକା ଦ୍ଵାମ୍ ଅଲଜ୍ଜତ୍ । - ବାଳିକା ଦ୍ଵତ୍ ଅଲଜ୍ଜତ ।
- ୨୩୨ । ଅହଂ ମିତ୍ରଂ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ୟାମି । - ଅହଂ ମିତ୍ରଂ ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟାମି ।
- ୨୩୩ । ମୃଗଃ ବନେ ଅପ୍ରବିଶତ୍ । - ମୃଗଃ ବନେ ପ୍ରାବିଶତ୍ ।
- ୨୩୪ । ଭବାନ୍ ଅତ୍ର ଭକ୍ଷୟ - ଭବାନ୍ ଅତ୍ର ଭକ୍ଷୟତୁ ।
- ୨୩୫ । ଅହଂ କବିତାଂ ରଚୟିଷ୍ୟାମଃ - ଅହଂ କବିତାଂ ରଚୟିଷ୍ୟାମି ।
- ୨୩୬ । ସଃ ପୁତ୍ରାୟ ପତ୍ରମ୍ ଅପ୍ରେରୟତ୍ । - ସଃ ପୁତ୍ରାୟ ପତ୍ରଂ ପ୍ରେରୟତ୍ ।
- ୨୩୭ । କୃପଣାଃ ଧନଂ ସ୍ଵହୟତି । - କୃପଣାଃ ଧନଂ ସ୍ଵହୟନ୍ତି ।
- ୨୩୮ । ମାତା ଦୁହିତରମ୍ ଉକ୍ରବାନ୍ । - ମାତା ଦୁହିତରମ୍ ଉକ୍ରବତୀ ।
- ୨୩୯ । ମିତ୍ରଂ ଦ୍ଵାମ୍ ଉକ୍ରବାନ୍ । - ମିତ୍ରଂ ଦ୍ଵାମ୍ ଉକ୍ରବତ୍ ।
- ୨୪୦ । ଅସ୍ମାଭିଃ ବନଂ ଦୃଷ୍ଠମ୍ । - ଅସ୍ମାଭିଃ ବନଂ ଦୃଷ୍ଠମ୍ ।
- ୨୪୧ । ଧନଂ ଲଭନ୍ ସଃ ହୃଷ୍ୟତି । - ଧନଂ ଲଭମାନଃ ସଃ ହୃଷ୍ୟତି ।
- ୨୪୨ । ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟନ୍ ଶିଶବଃ ନୃତ୍ୟନ୍ତି । - ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟନ୍ତଃ ଶିଶବଃ ନୃତ୍ୟନ୍ତି ।
- ୨୪୩ । ଦେବଂ ପ୍ରଣିପତ୍ତ୍ଵା ଅହମ୍ ଆଗଚ୍ଛାମି । - ଦେବଂ ପ୍ରଣିପତ୍ୟ ଅହମ୍ ଆଗଚ୍ଛାମି ।
- ୨୪୪ । ସୈନିକଃ ଯୁଧ୍ୟନ୍ କ୍ଳାନ୍ତଃ ଭବତି । - ସୈନିକଃ ଯୁଧ୍ୟମାନଃ କ୍ଳାନ୍ତଃ ଭବତି ।
- ୨୪୫ । ପଞ୍ଚ ପ୍ରଶ୍ନାନ୍ ଗୁରୁଃ ପୃଷ୍ଠବତ୍ । - ପଞ୍ଚ ପ୍ରଶ୍ନାନ୍ ଗୁରୁଃ ପୃଷ୍ଠବାନ୍ ।
- ୨୪୬ । ତ୍ଵଂ ଗ୍ରାମେ ବସ୍ତବ୍ୟମ୍ । - ତ୍ଵଂ ଗ୍ରାମେ ବସ୍ତବ୍ୟ/ବସେଃ/ ତ୍ଵୟା ଗ୍ରାମେ ବସ୍ତବ୍ୟମ୍ ।
- ୨୪୭ । ଗୃହେ ବସିତ୍ଵା କିଂ କରୋଷି । - ଗୃହେ ଉଷିତ୍ଵା କିଂ କରୋଷି ?
- ୨୪୮ । ବାଳକଦ୍ଵୟଂ ଗଚ୍ଛତଃ । - ବାଳକଦ୍ଵୟଂ ଗଚ୍ଛତି ।
- ୨୪୯ । ମାଂ ପରିତ୍ୟକ୍ତ୍ଵା କୁତ୍ର ଗଚ୍ଛସି । - ମାଂ ପରିତ୍ୟକ୍ତ୍ୟ କୁତ୍ର ଗଚ୍ଛସି ?
- ୨୫୦ । ମେଘଂ ଦୃଶ୍ୟନ୍ ମୟୂରଃ ନୃତ୍ୟତି । - ମେଘଂ ପଶ୍ୟନ୍ ମୟୂରଃ ନୃତ୍ୟତି ।
- ୨୫୧ । ମୟା ମାର୍ଗେ ଲତା ଦୃଷ୍ଠଃ । - ମୟା ମାର୍ଗେ ଲତା ଦୃଷ୍ଟା ।
- ୨୫୨ । ବିଦୁଷଂ ପୂଜା କର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ । - ବିଦୁଷାଂ ପୂଜା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।
- ୨୫୩ । ଭାତାଃ ବାଳକାଃ ପଳାୟନ୍ତି । - ଭାତାଃ ବାଳକାଃ ପଳାୟନ୍ତେ ।
- ୨୫୪ । ସଃ ପିତୁଃ ବିପୁଳଂ ସଂପଦଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ । - ସଃ ପିତୁଃ ବିପୁଳାଂ ସଂପଦଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ ।
- ୨୫୫ । ଯଶଃ ଲଭିତୁଂ ଯତସ୍ଵ । - ଯଶଃ ଲଭ୍ତୁଂ ଯତସ୍ଵ ।

ବ୍ୟାବହାରିକ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦାବଳୀ

କାଳକଃ - କଳାଯାଇ ଚିହ୍ନ	ସେବମ୍ - ସେଓ (ଆପଲ)
କୁର୍ଭଲଃ - ବୋତାମ	ଗୃଞ୍ଜନକମ୍ - ଗାଜର
ଚୋପୀ - ଚୋପି	ନିଷ୍ଠାବଃ - ମଟର
ଉଷାଷମ୍ - ପଗଡ଼ି	ହରିତମ୍ - ବନ୍ଧାକୋବି
ତାୟକମ୍ - ତାବିଜ/ତେଉଁରିଆ	କାରବେଲମ୍ - କଲରା
ପ୍ରାବାରକଃ - କୋଟ/ଉତ୍ତରାୟ	ଶିଗ୍ରୁଃ - ସଜନା
ପଟଗୃହମ୍ - ତମ୍ବୁ	ଭିକ୍ଷିଃ - ଭେକ୍ଷି
ବିଭେଦଃ - ଫାଟ (କାନ୍ଥୁଆଦି)	କୋଶାତକୀ - ଜହ୍ନା
ଅଜ୍ଞାଧାରିକା - ବିମ୍ (ଛାତ)	ଛତ୍ରାକମ୍ - ଛତୁ
ବୃତ୍ତିଃ - ବାଡ	ଇଡିଲଃ - ଇଟିଲ
ବୃତ୍ତିଃ - ପରିଧି	ଦୋଶା - ଦୋଶା
ତଞ୍ଜଃ - ଶେୟ/ଶୟା	କାଗଦମ୍ - କାଗଜ
ବସ୍ତୁଦାନୀ - ଆଲମାରୀ	ପତ୍ରସୂଚୀ - ଆଲ୍‌ପିନ୍
ପିଞ୍ଜଃ - ସୁଇଚ୍	ଦାତ୍ରମ୍/ଲବିତ୍ରମ୍ - ଦାଆ
ନେୟଦୀପଃ - ଲଣ୍ଠନ	ଘାସପୁଞ୍ଜଃ - ପାଳଗଦା
ସିକ୍‌ଅବର୍ତ୍ତକା - ମହମବତୀ	ଶଙ୍କୁଃ/ଆଶିଃ - ଲୁହାକଣ୍ଠା
ସମାକରଃ - ଆଇରନ୍/ଇସ୍ତା	ଭ୍ରମିଃ - ପେଟକଣ୍ଠା
କ୍ଷୁରପତ୍ରମ୍ - ବେଲୁଡ	କ୍ରକଟଃ - କରତ
କୂପୀ - ବୋତଲ	ଭୁଗୁଣ୍ଡୀ - ବନ୍ଧୁକ
ସୂଚିକା - ସେପ୍ଟିପିନ୍	କରଣୀ - କରଣୀ
ଅବକାରିକା - ଆବର୍ଜନା	ଧ୍ୱନିଗ୍ରାହକମ୍ - ମାଇକ୍ରୋଫୋନ୍
କଣ୍ଠୋଳଃ - ଟୋକେଇ (ଝୁଡ଼ି)	ଧ୍ୱନିବର୍ଦ୍ଧକମ୍ - ମାଇକ୍‌ଫୋନ୍‌ଲ
ଉଷ୍ଣରକ୍ଷକମ୍ - ଅର୍ମୋସ୍ଟାଟ୍	ବାତାଚଃ - ଗୁଡ଼ି
ସମଦର୍ବୀ - ଖଡ଼ିକା (ପିଠା)	ଗଞ୍ଜୀକାଃ - ତାସ୍
ଠଲନୀ - ଠଲୁଣୀ	ନିଗତଃ - ହାତକଡ଼ି
ବେଲ୍ଲନୀ - ବେଲଣା	ଧଟଃ - ବଟକରା
ସମଭ୍ରଷ୍ଟମ୍ - ତାଉଆ / ତାଓ	ଖଳୀନମ୍ - ଘୋଡାଲଗାମ୍
ଶଙ୍କୁଳା - ପନିକା	ଦାର୍ଦ୍ଦାଘାଟଃ - କାଠହଣାବଡ଼େଇ
ଜଳାଳବିତ୍ରମ୍ - କୋରଣା	ବର୍ତ୍ତକଃ - ବତକ
ଅନାନସଫଳମ୍ - ସପୁରୀ	ଜତୁକା - ବାଦୁଡ଼ୀ
ମଧୁକର୍କଟୀ - ଅମୃତଭଣ୍ଡା	ଶିଳାରୁଃ - କଞ୍ଚାଫଳ (ସାଲାର)
ଭଲ୍ଲୁତକଫଳମ୍ - ଲଙ୍କାଆମ୍	ନାରିକେଳଶିୟା - ନଡ଼ିଆକତା

ମୃତତୈଳମ୍ - କିରୋସିନ୍
 ପ୍ରତୈଳମ୍ - ପେଟ୍ରୋଲ
 କରଙ୍କଃ - ଷଡ଼େଇ
 ହସ୍ତିପକଃ - ମାହୁଡ଼
 ଅହିତୁଣ୍ଡିକଃ - ସାପୁଆ କେଳା
 ମୁସ୍ତକ - ମୁଆ
 କାଣ୍ଡତିକ୍ରକା - ଚିରେଇତା
 ପୂତିକା - ପୋଇଶାଗ
 କ୍ରୋଷା - ବିଛୁଆତି
 ଲେତି - ଋଗୁଛି
 ଗିଳତି - ଗିଲୁଛି
 ନିଷ୍ଠାବତି - ଛେପପକାଉଛି
 କାସତେ - କାଶୁଛି
 କ୍ଷୌତି - ଛିଙ୍କୁଛି
 ଖଞ୍ଜତି - ଛୋଟେଇଚାଲୁଛି
 ଆଲମତେ - ଡେରିହୋଇ ଠିଆହୋଇଛି
 ଧରତି - ପିନ୍ଧୁଛି
 ନିଷ୍ଠବତେ - ପାଛୁଡ଼ୁଛି
 କୁଳତି - କୁଦୁଛି
 ପିନଷ୍ଟି - ବାଟୁଛି / ପେଷୁଛି
 ନିଷ୍ଠାଡ଼ୟତି - ରୁମୁଡ଼ୁଛି
 ପୁଟୀକରୋତି - ଭାଙ୍ଗିକରି ରଖୁଛି
 ଆଦଭେ - ଉପରୁ କାଡ଼ୁଛି
 ଅବସର୍ପତି - ଖସୁଛି
 ବୀଜତି - ବିଞ୍ଚୁହେଉଛି
 ଧ୍ମାତି - ଫୁଙ୍କୁଛି
 ଜୁମ୍ଭତେ - ହାଲମାରୁଛି
 ରିଙ୍ଗତି - ଆଖୋଉଛି
 ସ୍ତଗୟତି - ଅଟକାଉଛି
 ରୁଟତି - ରୁମୁଡ଼ୁଛି
 ନିଷୋଷୟତି - ଚୋପାଛଡ଼ାଉଛି
 ଦୃଶତି - ଚିରୁଛି

ଶ୍ୟତି - ପେନସିଲ୍ କାରୁଛି
 ନାମୟତି - ନୁଆଁଉଛି
 ପ୍ରଶୁଦତି - ଠେଲୁଛି
 ପ୍ରତୁଞ୍ଜତି - ଭରୁଛି
 ଉଚ୍ଛଳତି / ଉଦ୍‌ଗଚ୍ଛତି - ଉଛୁଳିପଡ଼ୁଛି
 ଅବଚିନୋତି - ଡୋଲୁଛି
 ଉତ୍ତାୟୟତି - ଉତାଉଛି
 ଉୟତେ - ହାତରେ ବୁଣୁଛି
 ବୟତେ - ଡକ୍‌ରେ ବୁଣୁଛି
 ତୋଳୟତି - ଓଜନ କରୁଛି
 ମାତି - ମାପୁଛି
 ଚିନୋତି - ସଂଗ୍ରହ କରୁଛି
 ଉନ୍ମୟତି - ଉଠାଉଛି
 ମିଶ୍ରୟତି - ମିଶାଉଛି
 ପ୍ରସାରୟତି - ବିଛାଉଛି
 କର୍ଷତି - ହଳକରୁଛି
 ସିଞ୍ଚତି - ଛିଞ୍ଚୁଛି
 ଉନ୍ମୁଳୟତି - ଉପାଡ଼ୁଛି
 ସୀବ୍ୟତି - ସିଲେଇକରୁଛି
 ସୂତ୍ରୀକରୋତି - ସୂତାକାରୁଛି
 ସଂଯୋଜୟତି - ଯୋଡ଼ୁଛି
 ଉତ୍ପ୍ଳବତେ - ଡେଉଁଛି
 କ୍ରାମତି - ଅତିକ୍ରମ କରୁଛି
 ଆଶିଷତି - ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛନ୍ତି
 କୁର୍ଦ୍ଧତି - କୁଦୁଛି
 ତୟତେ - ଉଡ଼ୁଛି
 ବୋଧୟତି - ବୁଝାଉଛି
 ସଙ୍କଳୟତି - ଯୋଗ କରୁଛି
 ବ୍ୟାକଳୟତି - ଫେଡ଼ୁଛି/ବିଯୋଗ କରୁଛି
 ଗୁଣୟତି - ଗୁଣୁଛି
 ଭାଜୟତି - ଭାଗ/ହରୁଛି
 ତୁଟତି/ତୁଟ୍ୟତି - ଭାଙ୍ଗୁଛି

